

III OSA

**EESTI
INIMARENGU
ARUANDED
2006–2009
INIMARENG
TÕUSUTEEL JA
KRIISIAJAL**

EESTI INIMARENGU ARUANDED 2006–2009

INIMARENG TÕUSUTEEL JA KRIISIAJAL

Sissejuhatus

Selles osas vaatleme Eesti inimarengu aruannete sisu ja formaati aastail 2006–2009. Nende aastate sisse mahub nii Eesti majanduse ja üldise heaolutaseme kiire kasv pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga mais 2004 kui ka kaks kriisi, mis Eesti ühiskonda tugevasti raputasid ja ka inimarengut mõjutasid. Esimene neist puhkes 2007. aasta kevadel seoses Tallinnas Tõnismäel asunud nõukogude sõjamehe monumendi teisaldamisega, teine aga tekkis 2008. aasta sügisel ülemaailmse finants- ja majanduskriisi laine jõudmisel Eestisse. Mõlemad kriisid panid proovile Eesti ühiskonna arengu jätkusuutlikkuse, mis oli tõusnud inimarengu aruannetes keskseks teemaks juba aastal 2000.

Aastatel 2004 ja 2005 inimarengu aruandeid ei ilmunud. 2003. aasta valimiskampaania oli toimunud 2003. aasta aruandes välja öeldud 'inimnäolise kapitalismi' ootuse õhkkonnas. Sotsiaalteadlaste algatatud debatt „kahe Eesti” teemal, mis oli mõeldud demokraatiat suurendama, sillutas aga teed 2003. aasta valimiskampaanias veelgi teravamale vastandumisele nn esimest Eestit esindavate „valgete erakondade” ja „teist Eestit” esindavate nõuka- ja venemeelseteks stigmatiseeritud Keskerakonna ja Rahvaliidu, tänase EKRE eelkäija vahel. Paraku sai võimule seda vastandumist oskuslikult oma

huvides ära kasutanud parempoolne populistlik erakond Res Publica, kelle kutsusid ellu juhtivad ärimehed ja kes suutis oma totaalse vastandumisega kõigile senistele erakondadele ning „uue poliitika” lubadustega kaasa kiskuda nii suure osa nooremaid valijaid kui ka seni päevapoliitikat vältinud arvamussliidreid eesotsas Rein Taagepera ja Ene Ergmaga.

Res Publica ilmumine Eesti erakonnamaastikule tähistas 1998. aasta aruandes alles teoreetilise ohuna esile toodud postmodernse projektipõhise sisetungi Eesti poliitikaväljale ning Eesti meedia-avalikkuse muutumist tõsiselt võetavast ühiskondliku arutelu foorumist üha enam erakondade punktivõistluse mänguplatsiks. Olles oma kampaanias lubanud äraostmatut moraali, turvalist ühiskonda ning Eesti jõulist läbimurret Euroopasse, oli Res Publica pärast valimisvõitu sunnitud tegema koalitsiooni Reformierakonnaga ning vahepeal presidendiparteiks saanud Rahvaliiduga, s.o jõududega, keda rahvasuu just korruptsioonis kõige enam kahtlustas. Oma maksimalistlikest lubadustest taanduma sunnitud Res Publicat ja selle esimeest Juhan Partsi jälitasid dramaatilised mainekatastroofid, mis viisid reitingu absoluutsesse madalseisu ning

Foto: Eesti Koostöö Kogu

sundisid teda 2005. aasta kevadel tagasi astuma. Res Publica käest langenud valitsusjuhi kepi võttis üle Reformierakonda Siim Kallase asemel juhtima asunud pragmaatiline turuliberaal Andrus Ansip, kes sai 2007. aasta valimiskampanias kuulsaks lubadusega viia Eesti Euroopa viie rikkama riigi hulka. Võidukate valimiste järel moodustas ta taas kolmikliidu valitsuse koos Isamaaga (kes oli Res Publica riisemetega liitudes muutunud IRL-iks) ja sotsiaaldemokraatidega.

Reformierakonna juhitud kolmikliit eelistas turvalist jätkamist kahe eelnenud, Laari juhitud kolmikliidu valitsuse rajal. Kuid ainult turumajandusele ja rikkuse kasvule keskendatud areng polnud 21. sajandi esimesel aastakümnel enam päevakohane. Eesti avalikkuses olid hakanud poolehoidu koguma jätkusuutliku arengu ideed, mis olid saanud ka ametliku toetuse 2005. aasta septembris Riigikogu vastu võetud strateegias „Säästev Eesti 21”. Selle koostamisest olid osa võtnud kümned Eesti juhtivad sotsiaal- ja loodusteadlased, kelle seas olid ka inimarengu aruannete koostajaid. Sotsiaal- ja loodusteadlaste koostöös sai „Säästev Eesti 21” hoopis avarama sisu, kui oli selle koostamist algatanud Keskkonnaministeeriumi esialgne, looduskeskkonnast lähtuv mõte.

Tulemuseks oli inimarengu kontseptsioonile väga lähedane tervikvisioon sellest, kuidas saaks Eesti areng toimuda, järgides ja põimides omavahel nelja põhilist jätkusuutliku arengu dimensiooni: rahva heaolu suurenemist, eesti looduse hoidmist, eesti kultuuri kestlikkust ja Eesti ühiskonna sidusust. Jätkusuutliku arengu ideid toetanud president Rüütel andis 2006. aastal rohelise tule inimarengu aruannete traditsiooni jätkamisele presidendi kantselei juurde asutatud Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse (tänapäevane SA Eesti Koostöö Kogu) egiidi all. Riigi rahastatuna valitakse EIA-t koostav meeskond sotsiaalteadlaste hulgast konkursi korras. Erinevalt esimese kümnendi praktikast, kus EIA koostamise monopoli hoidis Tallinna Pedagoogiline Ülikool (mis hiljem Tallinna Ülikooliks ümber nimetati), sai nüüd tavaks EIA autorkonnas püüda hoida tasakaalu Tallinna ja Tartu vahel ning laiendada tegijate ringi teiste teadusvaldkondade arvel. EIA 2006 nägi trükivalgust juba uue presidendi Toomas Hendrik Ilvese ametisse astumise järel 2007. aasta sügisel.

1. EIA 2006: Eesti Euroopa peeglis

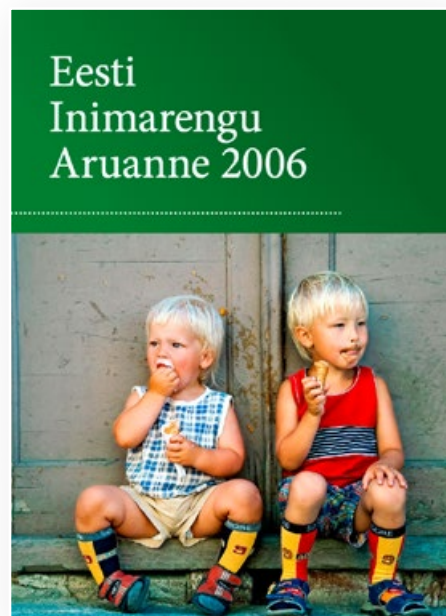
Peatoimetaja Mati Heidmets

Toimetajad Raivo Vetik, Juhan Kivirähk, Erik Terk

Peale kaheaastast pausi 2007. aastal ilmunud EIA 2006 peatoimetajaks sai Tallinna Pedagoogilise Ülikooli endine rektor, psühholoogiaprofessor Mati Heidmets. Sissejuhatuses rõhutab ta soovi, et EIA-st leiaks lai lugeja rahvusvahelistele võrdlustele toetuva objektiivse pildi Eesti ühiskonnas ja majanduses toimuvast. Vajadust tasakaaluka, nii Eesti arengu tugevusi kui ka nõrkusi objektiivselt vaagiva käsitlusviisi järele rõhutab saatesõnas EIA 2006-le ka värskelt Eesti presidendiks valitud Toomas Hendrik Ilves:

„Demokraatlikus riigis kriitiline arutelu on enesekriitiline arutelu. Kõik see, mida me hindame positiivseks, on saavutatud meie ühise jõu ja ühise arukusega ning me võime seda uhkelt enese ja ainult enese arvele kirjutada. Tingimusel, et tunnustame ka selle lause pöördkülge: kõik see, mida me hindame negatiivseks, on sündinud meie ühisel nõul ja ühisel vastutusel, ning meil ei ole õigust kedagi süüdistada peale iseenda.“

„Sestap tundkemgi kümme aastat hiljem uhkust nii sellest aruandes kui mujalgi kajastuva majanduskasvu ja kosuvate sissetulekute-pensionide üle, kuid leidkem lõpuks ometi lahendus, et iga Eesti elanik saaks osaleda meie ühist käekäiku mõjutavate otsuste langetamisel. Väärtustagem Eesti tugevat positsiooni meie horisonti avardava interneti leviku küsimuses, kuid ehitagem lõpuni tugevad ja kahesuunalise liiklusega sillad Eesti erinevate kogukondade vahele. (EIA 2006, lk 5)

Eesti inimarengu aruanne 2006 esikaas.

Sellega on paika pandud nüüd varasemast hoopis suurema institutsionaalsuse astmega EIA toimetamise põhimõtted: tasakaalukus, objektiivne rahvusvaheline vaade, lahendusi pakkuv kriitilisus, lugejasõbralikkus. Seda võib tõlgendada ka kui varjatud kriitikat eelmise peatoimetaja Raivo Vetiku deklareeritud konfliktikesksele paradigmat. Kuid pigem on see kriitika suunatud aruande stiilile, mitte sisule. Sest sisus leiame põhjendatud kriitikat Eesti valupunktidele nüüdki.

EIA 2006 sisaldab nelja peatükki, millest esimene võrdleb inimarengu indeksi põhikomponente Eestis ja naabermaades ka eelmistele EIA-dele iseloomulike teemade kaudu, nagu noored tööturul, seosed tööturu ja kutsehariduse vahel, rahva tervist mõjutav tööstress ja uimastid ning kutsehariduse kvaliteet.

1. EESTI INIMARENGUST TOIMETAJA RAIVO VETIK

Võrreldes Eesti inimarengu indeksi komponente teiste Balti riikide, Kesk-Euroopa maade ja Põhja-maadega, osutab selle peatüki toimetaja Raivo Vetik taas senise arenguloogika põhipuudusele:

■ Eestis pööratakse inim- ja sotsiaalsele kapitalile liiga vähe ja pinnalist tähelepanu, kesken-dudes eelkõige makromajanduslikele näitajatele. Eesti poliitikas domineeriv lihtsustatud ideo-loogiline skeem lähtub võrdsuse ja efektiivsuse dilemmast, eeldades, et mida enam majandus-likku võrdsust, seda väiksem majanduse toimi-mise efektiivsus. Tegelikult näitab paljude riikide arengu analüüs ja ka inimarengu indeksi alusel koostatud edetabel, et võrdsuse ja majandus-kasvu vahel on pigem positiivne seos. Suurema võrdsusega ühiskondades on vähem inimesi ühis-konnale koormaks ning inimpotentsiaali kasuta-takse efektiivsemalt. (EIA 2006, lk 9)

Ehkki Eesti inimarengu aruannetes on aastaid räägitud Eesti ühiskonnas süvenevast ebavõrdsusest kui olulisest takistusest Eesti riigi arengus, ei ole selle tendentsi muutumist märgata. Sellise olukorra kujunemise põhjusena nähakse eelnevatel aastatel tehtud poliitilisi valikuid.

Lahendust nähakse Eesti tasakaalustatud tead-mistepõhises arengus, mis on sõnastatud 2005. aastal Riigikogus heakskiidu saanud riiklikus strateegias „Säästev Eesti 21“.

■ Individuaalse aktiivsuse soodustamisele, mis seni oli meie peamine arengumootor, peab lisanduma ka ühiskonna tasakaal ja koostöö. Kui paranevad tervise, hariduse jt inimarengut iseloomustavad näi-tajad, siis on see kasulik ka majandusele ja lõppkok-kuvõttes ühiskonnale tervikuna. (EIA 2006, lk 10)

Inimarengu konkreetsete näitajate hulgast on 2006. aasta aruandes lähema vaatluse all turu-majandusele üleminekuga kaasnenud muutused

töösituatsioonis: suurenenud nõudmine paindliku töökorralduse järele, tööstressi mõju tervisele ning noorte seas rohkem levima hakanud tööpuudus. Kui vahetult iseseisvumise järel tundsid noored end tööturul kindlamalt kui vanemad töötajad, siis kümme aastat hiljem on just noored muutunud tööturul riskigrupiks. Eriti teravaks on noorte suurem tööpuudus muutunud peale Venemaa majanduskriisi 1998. aastal.

Noorte tööpuuduse taga nähakse aruandes hariduslikust ebavõrdsusest tulenevaid probleeme: koolist väljalangevust ning noorte seas sellise kesk- või kutsehariduseta rühma suurenemist, kellel pole mingit ettevalmistust tööturule sisene-miseks. Osutatakse, et tööturu paindlikkuse kasvul on negatiivne mõju just madalama haridusega noorte töövõimalustele.

■ Kõige keerulisem on leida koht tööturul põhi-haridusega ja sellest madalama haridustase-mega noortel. Esmalt on neil väga raske leida tööd, samuti ohustab neid ka hilisem töökoha kaotus märgatavalt enam kui sama haridus-tasemega kogenud töötajaid. /---/ Sealjuures ei ole ainuüksi kõrgem töötuse tase madalama haridustasemega noorte piiratud võimaluste näitajaks. Samuti on oht, et need noored pea-vad leppima „halva“ tööga, st ajutiste töölepin-gutega, väga piiratud täiendõppe võimalustega jne. Seega ähvardab autsaideriks jäämine Eestis eelkõige keskharidusest madalama haridustase-mega noori ning tööturu segmenteerumine on toimunud hariduse baasil. Eriti ärevust tekitab on see, et selliste riskinoorte hulk pole viimastel aastatel vaatamata soodsatele majandustingi-mustele vähenenud. (EIA 2006, lk 18)

Noorte tööturule sisenemise raskusi ning töö-alaste võimaluste ebavõrdsust seostakse juba vara-semates inimarengu aruannetes palju käsitlemist leidnud mittevastavusega Eesti haridussüsteemi, sh eriti kutsehariduse traditsioonide ja liberaal-sel tööturul valitsevate tingimuste vahel. Viida-tes liberaalse ja koordineeritud turumajanduse

erinevatele toimimispõhimõtetele selgitatakse, et taasiseseisvunud Eestis ilmneb ebakõla tööandjate eelistatava Saksamaa eeskujul jäigalt segmenteeritud üld- ja kutsehariduse mudeli ning liberaalsel tööturul valitsevate töötajate vaba liikumise põhimõtete vahel. Saksamaal, kus kehtib hariduse varajane jaotumine akadeemiliseks ja kutsehariduslikuks haruks, on (kutse)hariduse sisu viidud vastavusse tööandjate püstitatud kutsenõuetega tänu tööandjate endi aktiivsele osalusele töötajate väljaõppes (nn õpipoisiõpe) ning tööandjate ja ametiühingute kokkulepetega on tagatud väljaõppinud töötajate töökohtade kaitse ning tõhus tugi töötuks jäämise korral. Eestis ei ole kujunenud eeldusi sellisteks töösuheteks, seetõttu oleks sobivam arendada sellist haridussüsteemi mudelit, kus ei ole barjääri üldhariduse ja kutsehariduse vahel ning kõigile keskharidusega noortele on tagatud nii kutseoskuste omandamine kui ka võimalus kõrgkooli astumiseks.

Lisaks noorte ja hariduse teemale käsitletakse tööturu paindlikkuse probleemistikuga seotult ka teist n-ö igihaljast teemaringi – naiste ja meeste olukorda tööturul. Võrreldes sellest vaatepunktist olukorda Lääne- ja Ida-Euroopas, väidetakse, et erinevalt läänest ei ole paindlikumat tööaega taotlevate naiste prioriteediks Ida-Euroopas, sh Eestis, mitte tööhõive ega isegi sissetulek, vaid eneseteostuse võimalused töösfääris ka väikelaste emana. Seejuures hoiatatakse tööaja paindlikkuse teema n-ö feminiseerimise eest, rõhutades, et töö- ja pereelu parem ühitamine oleks kasulik nii naistele kui ka meestele ning eeldaks vastavate meetmete (paindlike töö- ja tööajavormide, lisapuhkuse skeemide, lapsehoolduspuhkuselt tagasi-pöörduvate töötajate koolituste vms) rakendamist, arvestades ka isade rolli tähtsustumist pereelus osalemisel. See oleks ka võrdsema koduse tööjaotuse eeltingimus.

■ Seega on oluline rõhutada, et traditsioonilisest mõnevõrra paindlikum tööajakorraldus, ja seejuures mitte tingimata lühem töönädal, peaks olema soovi korral mõistlikel tingimustel – ilma

sotsiaalsete tagatiste ja karjäärivõimaluste halvenemiseta – kättesaadav kõigile ametikohtadele kõigis sektorites, et seda saaksid vajadusel kasutada kõik naised ja mehed, kartmata naabri nõokeid, kolleegi halvaks panu või ülemuse hukkamõistu. Sellist laadi vabadusega tõuseb elukvaliteet, rahulolu eraelu ja tööga ja kokkuvõttes ka tootlikkus. (EIA 2006, lk 22)

Ehkki ka varasemates EIA-des olid tööhõive ning tööturu küsimused igal aastal kõne all, on 2006. aasta EIA-s tunda selle probleemistiku rahvusvahelist avarustumist ning selle käsitlemise liikumist materialistlikelt väärtustelt postmaterialistlike suunas. Selle märke võib näha ka EIA 2006 puhul tervise probleemistiku fookuse nihkumises füüsiliselt terviselt vaimse tervise probleemidele, tõstatades uudse teemana tööstressi problemaatika. Aruandes juhitakse tähelepanu seosele tööstressi ja töösituatsiooni muutumise vahel.

■ Kuigi töö on viimase kümne aastaga füüsiliselt kergemaks muutunud ja töötingimused ning töötajate olmetingimused parenenud, on töö intensiivsus ja kiirus kasvanud ning kontroll oma töö üle kahanenud. 1993. ja 2003. aasta küsitlusandmete võrdlev analüüs näitab, et kiiret ja intensiivset tööd tegevate töötajate osakaal on kasvanud 45%-lt 63%-le ja seda praktiliselt kõikides ametirühmades. Samas on töötajate osakaal, kes saavad ise otsustada, kuidas oma tööd paremini organiseerida, langenud 55%-lt 29%-le. (EIA 2006, lk 12)

Eeskujuga suureneva tööstressiga tegelemiseks otsitakse Euroopa Liidu ja Põhjamaade kogemustest, kus töökeskkonna parandamisele, tööstressile ning tervishoiule tervikuna pööratakse palju suuremat tähelepanu. .

■ Arvestades seda, et Eesti on vananeva rahvastikuga maa ning tööjõuprobleemid on juba täna selgelt tajutavad, tuleb mõista, et tööstress on tõsine probleem, millega tuleb tegeleda nii

indiviidi, organisatsiooni kui ka riigi tasandil. Hea eeskju on Soome lahe põhjakaldal olemas. Stressiga kaasnevate tervisriskide vähendamine peaks ilma suurte rahaliste investeeringuteta andma haigestumuse vähenemise ning oodatava keskmise eluea tõusu seisukohalt positiivse tulemuse. (EIA 2006, lk 13)

2006. aastaks on Eestisse täie tõsidusega jõudnud kohale ka uimastite teema ning sellega seotud HIV levik.

■ Küsimus ei ole aga ainult ühe marginaalse rühma aitamises ja nende reintegreerimises ühiskonda. Süstivate narkomaanidega on seotud Eestis kulutulena lahvatanud HIV/AIDSi epideemia. Kuigi alates aastast 2002 on langenud uute HIV-juhtude arv, siis HIV-nakatunute koguarv tõuseb aasta-aastalt. (EIA 2006, lk 27)

Aruandes lähenetakse uimastisõltuvusele kui mitte ainult meditsiinilisele, vaid süvenevale sotsiaalsele probleemile. Eesti uimastipoliitika arengut takistavaks asjaoluks peetakse seost uimastisõltlaste sotsiaalse tõrjutuse ning venekeelse vähe- muse olukorra vahel.

■ Opiatide tarvitajate võõrandumine ühiskonnast ei ole ainult nende subjektiivne kogemus. Probleemsed uimastitarvitajad, kes on pärit peamiselt venekeelsest elanikkonnast Tallinnast või Ida-Virumaalt, on sageli ka kodakondsuseta. Ametlikult on ka kodakondsuseta isikutele tagatud samad majanduslikud ja sotsiaalsed garantiid, mis kodanikele, statistiliselt on aga kodakondsuseta inimesed tööturul võrreldes kodanikega nõrgemal positsioonil ning tõenäoliselt mõjutab see otseselt ka kuuluvustunnet ühiskonda ja soodustab sellest eraldumist. (EIA 2006, lk 28)

Tutvustades lähemalt Euroopa maade praktikaid uimastisõltuvusega võitlemises, nendivad peatüki autorid Mikko Lagerpetz ja Airi-Alina Allaste:

■ Kuigi Eestis rakendatakse erinevas mahus kõiki kahjude vähendamise, ravi ja rehabilitatsiooni süsteemi elemente, puudub terviklik uimastisõltlaste ravi- ja rehabilitatsioonisüsteem. Ei ole piisavalt ressursse, mis võimaldaks keskenduda uimastitarvitajate motiveerimisele, kes on veel kaootilises faasis. Samuti ei ole teenuste levik piisavalt suur, et katta kõikide sõltuvusest vabana soovijate vajadusi. Peamine puudujääk on, et valdav enamus uimastiabi teenuseid – süstlavahetus, nõustamine, asendusravi, võõrutusravi – keskendub füüsilisele ja psüühilisele sõltuvusele, mitte uimastitarvitaja sotsiaalse keskkonna muutmisele. (EIA 2006, lk 29)

2. EESTI AVALIK ARVAMUS TOIMETAJA JUHAN KIVIRÄHK

Võrreldes varasemate aastatega on EIA 2006 tõstnud tähelepanu keskmesse ka avaliku arvamuse ja poliitilise aktiivsuse kui inimarengu olulised peegeldajad. EIA 2006 teine peatükk pakub Eurobaromeetri andmetele ning Eestis tehtud uuringutele toetudes üksikasjalikku pilti rahva suhtumisest ühiskonna eri valdkondades toimuvatesse muutustesse ning sissevaadet Eesti elanike väärtusilma. Esmakordselt on analüüsitud ka eri erakondade pooldajate maailmavaatelisi hoiakuid. Samuti vaadeldakse kihistumist läbi subjektiivse prisma. Erilist huvi pakub Eesti elanike rahulolu ühiskonnas toimuvaga võrreldes teiste maadega, nii meist jõukamatega kui ka nendega, kelle objektiivne olukord meie omast kuigivõrd ei erine. Samuti on huvipakkuv hinnangute sõltuvus vastajate endi ühiskondlikust asendist ja teatud elanike kategooriasse kuluvusest.

Sellest analüüsist tulenevad järeldused ise-loomustavad Eesti ühiskonda teiste Ida-Euroopa riikidega võrreldes kui suhteliselt optimistlikult häälestunud. Selgub, et Eestis on usku olukorra paranemisse lähitulevikus enam kui Euroopa Liidus keskmiselt ja et selliste inimese osakaal, kes usuvad positiivsesse arengusse eri eluvaldkondades, on

aasta-aastalt kasvanud. Ennekõike seostub optimistlik suhtumine riigi majandusarenguga, mille kontekstis loodetakse ka enda pere majandusliku olukorra paranemist. Hinnangud sotsiaalsele arengule on tunduvalt kriitilisemad.

■ Nii Euroopa Liidus kui ka uutes liikmesriikides on keskmiselt vähem neid, kes vaatavad tulevikku optimistlikult ja enam neid, kes tulevikult head ei oota. Just võrdlus uute liikmesriikidega, kes hindavad oma riigi majandust ja isiklikku materiaalses olukorda kesktlääbi madalamalt kui eestimaalased, ei lase väita, et eestlaste positiivsed tulevikootused oleksid seotud kehvema hetkeseisuga. Pigem vastupidi, selles kajastub usk, et praegune positiivne areng peab jätkuma või vähemalt ei saa olla tagasiminekut. (EIA 2006, lk 40)

See optimistlik trend on mõnevõrra üllatav, pidades silmas varasemate inimarengu aruannete väga kriitilist hinnangut Eestis senisele liberaalse arengumudelile. Eurobaromeetri andmete põhjal aga pooldas Eesti senist arengusuunda üle poole vastanutest, rohkem kui enamikus teistes EL-i liikmesriikides. Vaadates lähemalt rahulolu- ja usaldushinnangute seoseid vastajate taustaga, selgub ka selle paradoksi põhjus. Nimelt on positiivseid hinnanguid andnud rohkem need, kellel on põhjus olla oma eluga rohkem rahul: nooremad, haritumad, parema tööalase positsiooniga inimesed. Eriti oluline on aga asjaolu, et kuna Eurobaromeeter küsitleb ainult kodanikke, jääb vastajate hulgast välja kõige negatiivsemalt häälestatud osa elanikkonnast – määratlemata kodakondsusega või Vene passiga inimesed.

Eurobaromeetrist paistvat pilti aitab täpsustada EIA 2006 autorite ülevaade hinnangutest Eestis toimunud muutustele eri eluvaldkondades, toetudes TÜ 'Mina. Maailm. Meedia' (MeeMa) uuringu 2002. ja 2005. aasta tulemustele. Selgub, et pärast Euroopa Liiduga liitumist tõusis üldine positiivne hinnang muutustele 55-lt 63 protsendile. Seejuures hindas positiivselt muutusi majanduses 75%, uue tehnoloogia kasutamises 83%, haridusvõima-

lustes 68% ja inimõiguste kaitses 65%. Hinnang tarbimisvõimalustele oli tõusnud 47%-lt 61%-ni ning hea töökoha saamise võimalustele 23%-lt 43%-le. Seejuures on märkimisväärne, et positiivsete hinnangute tõusu täheldati ka mitte-eestlaste seas, sest just venekeelse vähemuse seas oli eelnevatel aastatel rõhutatud suuremat pessimismi ja negatiivset häälestust.

■ Võrreldes 2002. ja 2005. aasta andmeid muutuste kohta Eesti elu erinevates valdkondades näeme, et kolme aasta jooksul kasvas mitmes valdkonnas positiivsete hinnangute osakaal mitte-eestlaste seas enam kui eestlaste seas: Eesti majanduse areng (eestlased +4%, mitte-eestlased +12%); isikuvabadused ja inimõigused (-3% ja +4%); haridusvõimalused (+6% ja +11%); õiguskord (+7% ja +8%). Kõige rohkem tõusis nii eestlaste kui mitte-eestlaste rahulolu materiaalse tarbimise võimalustega (eestlastel 19%, mitte-eestlastel 20% võrra). Märkimist väärib on nii eestlaste kui mitte-eestlaste suurenenud rahulolu sotsiaalse õigluse, haridus- ja töövõimalustega. Võime öelda, et Eesti ühiskonna õhustikku pärast Euroopa Liiduga ühinemist iseloomustas kasvanud rahulolu materiaalse heaoluga ning sotsiaalse turvalisusega (ehkki viimase taset peetakse endiselt ebapiisavaks). (EIA 2006, lk 47)

Samas olid eestlased ja mitte-eestlased küllalt üksmeelsed ohtude suhtes, mis Eesti arengut võivad takistada. Nende seas oli 2005. aasta küsitluse põhjal esikohal ajude ja töökäte väljavool (60%), teisel kohal riigimeheliiku juhtimise puudumine (52%) ning kolmandal kihistumine ja ebavõrdsuse suurenemine (48%). Sellega võrreldes peeti väikeseks ohtu, et Eestit võib tabada immigrantide sissevool (24%), et Eesti jääb Euroopa ääremaaks (14%) ja kaotab rahvusliku omapära (12%).

Iseloomustades muutustega rahulolu sotsiaalselt tausta selle alusel, millisele ühiskonnaredeli astmele vastajad enda arvates kuuluvad – kas keskmisest kõrgemale, keskmisele või keskmisest madalamale, teevad autorid järelduse, et

ühiskondliku rahulolu hinnangud peegeldavad inimeste kohanemist ja toimetulekut Eesti jaoks uues turumajanduslikus keskkonnas.

■ *Ühiskonnaredeli keskpunktist kõrgemale asetunud on optimistlikud, muutustega hästi kohanenud, mineviku suhtes leppimatud ja ohtude suhtes muretumad. Keskpunktist allapoole on oma ühiskondliku positsiooni märkinud need, keda iseloomustavad vastupidised suhtumised: pessimism, negatiivne hoiak ja kartlikkus muutuste suhtes, positiivsem suhtumine nõukogude minevikku. Võime järeldada, et inimeste sotsiaalse positsiooni enesehinnang väljendab üsna üheselt kohanemist ühiskonnas toimunud muutustega ning siirdeajale iseloomuliku edu-ideoloogia omaksvõttu. (EIA 2006, lk 50)*

Samas tuuakse esile veel üks sotsiaalse kihistumisega seostuv ellusuhtumise aspekt: kõrgeenenud tarbimis- ja keskkonnateadlikkus, mis on omane nooremale, haritumale ning oma ühiskondlikku positsiooni keskmisest paremaks hindavale elanikkonna osale. Nendes joontes – rahulolus Eesti arengusuunaga, sotsiaalses enesekindluses, orienteerituses majandusedule, kõrgeenenud tarbimis- ja keskkonnateadlikkuses avalduvad Eesti tolleaegse ühiskondliku arengu nii-öelda peavoolu tunnused pärast edukalt sooritatud „küpsuseksami“ Euroopa Liiduga ühinemise näol. Selle edu varju jäävad sotsiaalsed ebakõlad, millele inimarengu aruanded on jätkuvalt tähelepanu juhtinud kui Eesti arengut ohustavatele karidele: eestlaste ja mitte-eestlaste, noorte ja vanemate, naiste ja meeste, suurlinlaste ja maaelanike ebavõrdsed võimalused selle eduka arengu viljadest osa saada.

luliseks mehhanismiks arenguvõimaluste tasakaalustamisel on demokraatlikule riigikorraldusele omased institutsioonid, mis peavad tagama eri huvide ja vaadete dialoogi ja esindatuse parlamentaarsetes otsustusprotsessides nii üleriigiliselt kui ka kohaliku omavalitsuse tasandil. EIA 2006 annab võimaluse hinnata, kuidas on Eesti erakonnad oma poolehoidjate kaudu seotud erisuguste vaadete ja

ühiskondlike jõujoonte esindamisega. Kasutades MeeMa 2005 küsitluse andmeid, on eri erakondade pooldajaid iseloomustatud nii nende sotsiaalse kuuluvuse kui ka maailmavaatelistel eelistustel kaudu. Põhiliseks maailmavaatelisteks eraldusjooneks oli võetud vabaturumajanduslike (parempoolsete) või sotsiaalsete (vasakpoolsete) seisukohtade eelistamine suhtumises riigi rolli. Sellele lisaks vaadeldi suhtumist nõukogude minevikku, avatust mitte-eestlaste kaasamisele Eesti majanduse ja ühiskonna juhtimisse ning eri orientatsiooni ja elustiiliga inimeste suhtes. Tulemuste põhjal on esitatud Eesti poliitilise välja kahemõõtmeline skeem, mille üheks teljeks on traditsiooniline vasak-parem skaala, teiseks aga siirdeühiskondadele omane jaotus minevikku suhtumise alusel „muutustele avatud – muutuste suhtes suletud“.

Nende andmete põhjal jõutakse seisukohale, et Eesti ühiskonnas on olemas eeldusi poliitilise konsensuse saavutamiseks vasakpoolsete ja parempoolsete erakondade vahel, kuna kõikide erakondade pooldajate seas on nii vasakpoolsema kui ka parempoolsema maailmavaate esindajaid.

■ *Saame rääkida Eesti avalikkuses valitsevast kahest sisult vastandlikust konsensusest: ühelt poolt üksmeelsest soovist mitte tõsta maksimumaksja osalust avalike teenuste rahastamisel, teisalt aga sama üksmeelsest ootusest riigi osutatavate avalike teenuste kättesaadavuses. Sellest näeme, et erakondade toetajaskonna hoiakud ei kõnele selle poolt, et Eesti ühiskond oleks valmis poliitilise paradigma põhjalikumaks muutmiseks. Selline sisevastuolu on tunnuslik postkommunistlikule siirdeideoloogiale, mida ühelt poolt verimivad sotsialistlikud arusaamad riigi ülesannetest heaolu kindlustajana, teisalt aga kujundavad konkurentsühiskonna individualistlikud väärtused ja liberalistlikud arusaamad „õhukesest riigist“, millele on võõrad maksimumaksja kohustuste ja sotsiaalse solidaarsuse ideed. (EIA 2006, lk 59)*

Samas on selgemad erinevused teisel teljel, millel eristusid pigem muutusi tõrjuva, minevikku

positiivsemalt hindava pooldajaskonnaga erakonnad nendest, kelle pooldajad olid muutustele avatud, tulevikku suunatud ja ka euromeelsemad. Peab tunnistama, et samasugused jõujooned on valitsenud Eesti poliitikaväljal kuni viimase ajani.

Vaadeldes Eesti elanike väärtusmaailma jõutakse aga järelduseni, et Eesti ühiskond ei ole veel valmis otsustavaks arenguparadigma muutuseks, mida eeldaks jätkusuutliku teadmushiskonna areng, nagu seda kirjeldab „Säästev Eesti 21“.

„Elu Eestis on suurel määral paika loksunud, radikaalsete reformide aeg on möödas, Eesti kuulub NATO-sse ja Euroopa Liitu, mille liikmeks saamine moodustas suure osa taasiseseisvumisjärgsetest pingutustest, inimeste materiaalne heaolu kasvab. Kas Eesti elanikud liiguvad mööda telge veelgi suurema stabiilsuse väärtustamise poole, kus on ka jõukad Euroopa demokraatiad, nagu Saksamaa, Suurbritannia, Soome ja Rootsi, seda näitab aeg. Liigne rahulolu kätkeb endas ka ohtu sumbuda paigalseisu, kuid sellesse punkti Eesti elanikud tervikuna veel jõudnud pole. (EIA 2006, lk 61)

3. ARENGUPOTENTSIAALI LOOMINE JA REALISEERIMINE TOIMETAJA ERIK TERK

Pidades senise arenguparadigma muutust igal juhul vajalikuks, vaatleb EIA 2006 lähemalt ka Eesti majandusarengu võimalusi uues olukorras, mille on kujundanud Euroopa Liidu liikmeks saamine. Kui varasematel aastatel oli põhimureks majandusraskustest ülesaamine, on nüüd fookuses kõrgemate eesmärkideni jõudmine, mida kajastavad mitte saavutatud inimarengu taset mõõtvad indikaatorid, vaid pigem

„need, mille abil saab mõõta potentsiaali, mida luues, mida kasutades ja millelt lähtudes on võimalik „heale elule“ lähemale jõuda. Taolisteks sünteetilisteks, vahendilist laadi näitajateks on

näiteks konkurentsivõime indeks, samuti erinevad ühiskondade innovaativsus (innovatsioonipotentsiaali) mõõtvad indeksid. (EIA 2006, lk 80)

Hinnates Eesti tulevikupotentsiaali, rõhutatakse, et jõudmiseks investeerimiskesksest majandusarengu tsüklist innovatsioonikesksesse, peaks edasine majanduskasv enam tuginema just innovatsioonivõime ja inimkapitali ning sotsiaalse kapitali arengule. Sotsiaalsed tegurid muutuvad üha enam määravaks Eesti konkurentsivõime ja innovatsioonipotentsiaali tugevnemisel. Sealjuures tuleb arvesse võtta, et kõrge tulude ebavõrdsuse aste ühiskonnas halvendab kokkuvõttes ka majanduskasvu võimalusi. Samuti tuletatakse meelde, et tugeva innovatsioonipotentsiaali loomine on õnnestunud ainult madala korruptsiooniastmega, tugeva koostöökultuuriga ja üldise kõrge institutsionaalse arengu kvaliteediga maades. Selline kõrge institutsionaalne kvaliteet on oluliselt laiem mõiste kui vaid majandusvabadus.

Tunnistades, et e-Eesti võiks olla Eesti tulevikurengute jaoks oluline võimalus, kutsutakse olema enesekriitilised selle saavutuste ülehindamise suhtes ja rõhutatakse, et on vaja defineerida IKT arendamise uued prioriteedid, seda nii majanduse arendamise kui laiema ühiskondliku kasutuse mõttes. Kvantitatiivsete tegurite (arvutite ja internetiühenduste arv jne) kõrval kerkib üha kesksamale kohale küsimus internetikasutuse laiuselt ja viisidest ühiskonnas (eri vanusegrupid ja sissetulekugrupid).

4. KUS ON EESTI? MATI HEIDMETS

EIA 2006 viimases osas pakub peatoimetaja Mati Heidmets kokkuvõtvat vaadet sellele, mis on Eesti suures pildis hästi ja mis valesti. Vastust otsitakse küsimusele mille poolest tänane Eesti inimene ja Eesti ühiskond Euroopa Liidu kontekstis välja paistavad? Mis on meie erisuste taga, kuidas neid hinnata, kuidas arvestada meie edasise arengu kujundamisel?

Võttes kokku eelnevates peatükkides ilmsiks tulnud suundumused ja vastuolud, tuuakse esile, et Eesti ühiskonnal on puudu piisav ressurss ja sageli ka vajalik kompetentsitase, et hästi toime tulla uues olukorras, mida iseloomustab senisest kõrgem stressitase, inimeste suured ootused ja rahvusvahelise konkurentsi karmid nõudmised. Murekohaks on Eesti ühiskonna vähene sidusus nii soolises kui ka rahvuslikus ja põlvkondlikus lõikes.

Euroopa Liidu taustal paistab Eesti silma oma vastuseisuga liikumisele multikultuurse ühiskonna suunas. Eurobaromeetri 2005. aasta uuringu andmetel pole Eesti ühiskond 15 aasta jooksul suutnud leida konstruktiivset kohanemisviisi tegeliku olukorraga, kus ca kolmandiku elanikkonnast moodustavad eestlastest erineva kultuurilise tagapõhjaga inimesed.

Ka jõukuse jaotumise vaatepunktist on Eesti üks Euroopa Liidu suurema ebavõrdsusega riike. Samas jääb Eesti sotsiaalkulutuste tase peaaegu kahekordselt maha EL-i keskmisest, kuigi SKT kasvutempo osas on Eesti olnud viimastel aastatel üks Euroopa Liidu liidreid ning ka Eesti konkurentsivõime ja majandusvabadus on Euroopa Liidu taustal tähelepanuväärsed.

Vaadates Eesti asendit maailma väärtuskaardil, märgitakse selle vastuolulist iseloomu.

■ Eesti asend väärtuskaardil on omapärane – ühelt poolt räägib see Eesti inimese iseseisvusest, ehk isegi individuaalse vabaduse ja sõltumatuse ületähtsustamisest. /---/ Teisalt tundub, et saavutatud vabadusega on paljudel raske midagi mõistlikku ja konstruktiivset ette võtta. /---/ Võib-olla on vabaduse aeg olnud veel liiga lühike piisava sisemise kultuurikihhi tekkimiseks, mis suunaks vaba inimest lihtsamate eesmärkide, näiteks rahateenimise kõrval ka muid elusihte avastama ja väärtustama. Kiires kaugenemises kogukonnaväärtustest ilma tasakaalustava kultuurikihita võib näha ohusignaali. (EIA 2006, lk 114)

Vaadates Eestit Euroopa peeglis, tunnistatakse, et ka selles vaates paistab Eesti vastuolulise ühiskonnana.

■ Ühelt poolt sisukas ja kiire areng, teisalt silmatorkavalt vilets seis mitmete ühiskonna tervisest ja tugevusest rääkivate näitajate puhul. Eesti on olnud tubli edasirühkija ja uutmoodi tegija, kes pole paraku suurt hoolinud ei edu hinnast ega lähedalolijatest, osanud mõelda ei laiemas ega pikemaajalises võtmes. (Ibid.)

Nenditakse, et Eesti inimareng on liikunud vabaduse, mitte aga vastutuse ja ühiseväärtuste suunas, mistõttu tulemuseks on killustunud ja üsna individualistlik Eesti, mis raskelt sobitub Euroopa tavapärasesse elukorraldusse ja arusaamadesse. Seetõttu tuleks olla kriitiline ka Eestis viimase 15 aasta jooksul toimunu edulooks pidamise suhtes, mille metafoorideks on „väike tubli tiiger“ ja „sellist Eestit tahtsimegi“:

■ Kõrvuti teemadega, kus meie enesekuvand innovaatsilisest tiigrist on õigustatud ning kus Eesti on ka Euroopa Liidu kontekstis tegija, jääme maha seal, kus erilisi asjaoludest või ajaloost tingitud põhjusi nagu polegi. Euroopa Liidu punane latern mitmete oluliste näitajate alusel pole Eesti jaoks ei põhjendatud ega kohane positsioon. (Ibid.)

EIA 2006 kutsub Eesti ühiskonda enesekriitiliselt küsima, kas see, et Eesti arengut iseloomustab mahajäämus selliste oluliste teemade osas, nagu tervis, kuritegevus, HIV/AIDS, on olnud paratamatu peegeldus üleminekuajast, või on selle taga ka meie endi teod ja tegematajätised? Vastus on tänagi mõtlemapanev:

■ Ei rahaline kitsikus ega üleminekuaja raskused ole takistanud Eestit jõudmast soolise võrdsuse osas Euroopa esirinda. Või tegemast sedasama eestlaste-muulaste suhete vallas. Takistavad meie endi mõttestambid ja suletud ühiskonna mentaliteedi jätkumine ka 15 aastat peale taasiseseisvumist. (EIA 2006, lk 116)

Euroopa Liidu keskmike hulka jõudmine ei juhtu iseenesest ega ka majandusarengu automaatse kaasaandena. Eestil on vaja adekvaatsemat enesepilti, ka oma nõrkuste analüüsi ja korrigeerimist.

■ Läbi on rääkimata Eesti tuleviku arengumudel, eriti selle keskne küsimus – kuivõrd on Eesti puhul kokkusobivad kiire majanduskasv, euroopalik heaoluühiskond ning innovaatilisus. Kas Eesti suur sisemine eristumine/ebavõrdsus on kiire majanduskasvu paratamatuks kaasnähteks või on tegu lihtsalt meie oskamatusesga keerulisemaid ülesandeid püstitada ja lahendada. (EIA 2006, lk 116)

Eesti teine nõrk koht koondub sallivuse ja pluralismiga seotud teemade ümber.

■ See on valdkond, kus Eestil tuleb olla suurem oma ajaloost ja saatusest, ükskõik, kas teemaks muulaste roll Eesti riigis, uusimmigrandid või seksuaalvähemused. Tegelik valik on veelgi laiem – kas korraldada tänast elu ja seada tulevikusihid lähtudes ennekõike meie karmist ajaloost, või teha seda unistuste tulevikule mõeldes. (EIA 2006, lk 117)

EIA 2006 lõpeb kurva tõdemusega, et Eesti ühiskond on seestpoolt katki. Et muutuda ühiskonnana tervemaks, tuleks Eestil vaadata ennast suurest peeglist ning suuta oma arengut sealt paistva pildi alusel mõistuspäraselt juhtida, et mitte ainult majandus, vaid kogu Eesti ühiskond saaks euroopalikuks viisil, mis paistab välja ka Euroopa Liidu järjestustes ja edetabelites.

2. EIA 2007: Majandustõus ja rahvussuhete kriis

Peatoimetaja Mati Heidmets

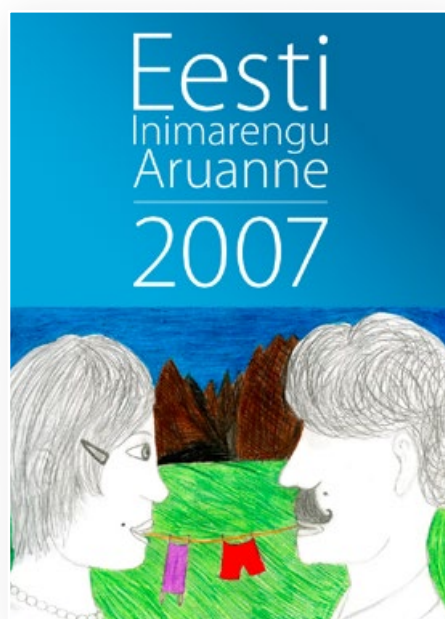
Toimetajad Raivo Vetik, Marju Lauristin, Erik Terk

Sissejuhatus

Marju Lauristin

2007. aasta oli tähelepanuväärne kolmel põhjusel. Esiteks, sellel aastal jõudis kõrgpunkti Euroopa Liidu laienemisest saadud majanduslik tõusulaine Ida-Euroopas, kaasa arvatud Eestis. Teiseks, üldisest majandusoptimismist oli kantud 2007. aasta valimiskampaania, mille lubadused olid müütiliste mõõtmetega: Reformierakonna kampaania-loosung „Viime Eesti Euroopa viie rikkaima riigi hulka!” õhutas usku Eesti kiirese heaolu kasvu, mida pangad veelgi hoogustasid, reklaamides laenu abil kiire rikkaks saamise kättesaadavust. Eurorahade pärmil peal oli toimumas märkimisväärne heaolu tõus, mida oli näha isegi seni kõige enam hüvedest ilmajäänud rahvarühmades. Tundus, et 2006. aasta inimarengu aruandes kirjeldatud pinged hakkavad leevenduma, ebavõrdsus vähenema. Sellest positiivsest trendist julgustatuna kasvas aga valitsuse enesekindlus ja poliitiline uljus, mis viis Eesti taasiseseisvumise aja sügavaimasse poliitilisse kriisi, mille nimeks sai Pronksiöö. Selle järgi on märgata veel tänasegi päeva sotsioloogiliste uuringute tulemustes, mis räägivad võõrandumisest ja püsivast umbusust Eesti riigi suhtes vene keelt kõnelevate Eesti elanike seas. Võime tõdeda, et sellest kriisist ei ole Eesti ühiskond veel tänaseni täielikult toibunud.

Seetõttu on arusaadav, miks 2008. aastal ilmunud EIA 2007 üheks keskseks teemaks on põhjalik

Eesti inimarengu aruanne 2006 esikaas.

ja mitmekülgne ülevaade mitte-eestlastest Eesti ühiskonna osana. Sellele lisaks heidetakse pilk haridussfääri, seda juba EIA puhul traditsiooniks saanud hariduse ja tööturu suhete võtmes, vaagitakse usaldust riigi vastu ning demokraatia arengut koolis ja kodanikuühiskonnas, ja jätkatakse eelnenud aasta EIA-s algatatud arutelu Eesti majanduse tulevikust ning majandusarengu mudeli uuenemisest.

Aruanne algab tõdemusega, et Eesti majandusel on seni teiste uute Euroopa Liidu riikidega võrreldes läinud väga hästi. Eesti püsib kindlalt kõrge inimarenguga riikide rühmas, ehkki paljud

elanikkonna tervisega seotud näitajad teevad murelikuks. Näiteks HIV levik, mille poolest Eesti on kõrge inimarenguga riikide seas üks viimaseid. Elanikkonna tervislikku seisundit peegeldava keskmise eluea poolest on Eesti riikide pingereas 78. kohal. Inimarengu aruande koostajate meelest tulenevad Eesti viletsad tervisenäitajad vähemalt osaliselt suurtest ühiskonnasisestest erinevustest, aga ka mittepiisavatest tervishoiukulutustest. Kõige drastilisemad erinevused oodatud eluea pikkuses on meeste ja naiste ning eri rahvusrühmade vahel. Süvenemistendentsi ilmutavad ka hariduslikud erinevused, millel samuti on selge seos tervisega.

1. HARIDUS JA INIMARENG TOIMETAJA RAIVO VETIK

Aruandes alguses on lähema vaatluse all hariduse ja tööturu suhted eeskätt elukestva õppe ja tööturukoolituse ning kõrghariduse leviku vaatevinklist. Võrreldes Eesti inimeste elukestvas õppes osalemist teiste Euroopa Liidu riikidega, nähakse siin põhjendamatu mahajäämust, mis on selge signaal selle valdkonna süsteemsemaks arendamiseks. Samuti jääb Eesti maha edukatest riikidest tööalase koolituse vähesest institutsionaalse toetuse tõttu. Vastuoluliseks peetakse kõrghariduse laia levikut ja samas tegeliku tööturu valdavat nõudmist sinikraede järele.

■ Eestis valitseb vastuolu praeguse suhteliselt lihtsat ja odavat tööjõudu vajava majanduse struktuuri ja tööturul olevate ja lähiaastatel lisanduvate uute töötajate suhteliselt kõrge haridustaseme vahel. Kas süüdi on noored, kes eelistavad tööalasele kõrghariduse omandamist või haridussüsteem, mis ei arvesta tööturu vajadusi? Võrreldes Eesti majandusstruktuuri arenenud tööstusriikide omaga võiks küsimuse asetada hoopis teisiti: ehk on tänane Eesti majanduse struktuur liialt orienteeritud vähe kvalifitseeritud tööjõule ega ole jõudnud järele haridussüsteemi poolt pakutavale? (EIA 2007, lk 23)

Samas aga tõuseb noorte seas kõrghariduse väärtus. Väidetakse, et noored mõistavad – ilma kõrghariduseta on nende võimalused tööturul läbi lüüa kehvad. See kehtib eriti tütarlaste puhul – ilma kõrghariduseta naiste tööturuvõimalused on märgatavalt kehvemad kõrghariduse omandanute omadest. Samas on juba sel ajal märgata kõrgharidusega spetsialistide puudus tehnilistel aladel. Selle vastuolulise olukorra lahendusi aruanne ei paku.

2. DEMOKRAATIA JA KODANIKUÜHISKOND TOIMETAJA MATI HEIDMETS

Aruande poliitikapeatükk keskendub usaldusele valitsuse vastu. Lähemalt vaadeldakse ka Eesti demokraatia üldisemat seisut, sh uudse teemana koolidemokraatia kitsaskohti, ning analüüsitakse olukorda kodanikuühiskonna arengus. Viimase puhul täheldatakse suurenevat tööjaotust ning tihenevat koostööd kohaliku võimuga teatud teenuste pakkumisel. Samas ei nähta kodanikuühiskonnas veel piisavat jõudu, et olla avalikule võimule ka arvestatavaks partneriks poliitika kujundamisel.

■ Mittetulundusühendused, kes soovivad tegutseda kodanikualgatuse kanalitena, peavad poliitiliste otsuste mõjutamiseks leidma tegutsemisviise, mis parandaksid võimalusi, et nende seisukohti kuulda võetaks. Samuti võivad poliitiliste ja administratiivsete otsuste tegijad soovida saada tagasisidet planeeritavate otsuste kohta, et kindlustada otsuste praktilist teostatavust ning nende legitiimsust. Need kaalutlused on sünnitanud erinevate valitsusasutuste juures erinevaid viise kaasata mittetulundusühenduste esindajaid otsustusprotsessidesse. Praegu näib, et ühtset tava siiski ei ole. (EIA 2007, lk 37)

Aruandes märgitakse positiivse tendentsina muutust avaliku võimu suhtumises kodanikualgatusse. Väidetakse, et

■ *kodanikuühendused ise tajuvad selgelt seda muutust, ega nimeta enam uuringutes eraldi probleemina avaliku võimu poolset halvustavat suhtumist. Ilmselt annab see tunnistust ennekõike kodanikualgatuse nii-öelda seesmisest kasvamisest. Eelkõige aktiivsemate katusorganisatsioonide eestvedamisel on kodanikualgatus saanud enesekindlamaks ning seoses EKAK-i ettevalmistamise ja vastuvõtmisega teadvustanud end ka ühiskondliku jõuna. (EIA 2007, lk 37)*

Käsitledes kodanike usaldust riigivõimu vastu, täheldatakse ka siin üldise usaldustaseme püsivat tõusu paralleelselt sellega, kuidas on paranenud Eesti positsioon inimarengu indeksi põhjal koostatud riikide pingereas. See tõus on ennekõike olnud seotud SKT tõusuga, millega on kaasnenud ka elanikkonna majandusliku heaolu reaalne paranemine.

■ *Kui võrrelda Eesti võimuorganite usaldusväärsust EL-i riikide vastavate näitajatega, siis on Eesti seis hea. Isegi arvestamata viimaste aastate maksimumnäitajaid, paistame silma riigivõimu Euroopa keskmisest tunduvalt suurema usaldusväärsusega. (EIA 2007, lk 30)*

2007. aasta sügisel tehtud Eurobaromeetri uuringus on Eesti usalduse poolest valitsuse vastu 27 EL-i liikmesmaa seas teisel kohal (62%, EL-i keskmine 34%), usalduselt parlamendi vastu aga 11. positsioonil (46%, EL-i keskmine 35%). Samas tuleb nende andmete puhul arvestada, et Eurobaromeetri uuringutes küsitletakse ainult Eesti kodanikke ja Eestis elavaid EL-i kodanikke. Vaadates ka teiste riiklike institutsioonide usaldusväärsust, ilmneb, et Eestis valitseb kõrge usaldus riiklike ametkondade (eriti jõustruktuuride) suhtes, märksa madalam on usaldus poliitiliste institutsioonide vastu. Eriti vähe usaldatakse erakondi.

Kriitiliselt märgitakse, et küllalt suurele osale Eesti ühiskonnast on olnud omane soov kõva käe ja rangema korra järele ning et Eesti ühiskonnas on tuntav teatud eelsoodumus toetada ühemõtteliselt

paika pandud poliitilisi tegevussuundi ning vastustada vaidlusi ja teisitimõtlemit.

Oluline muutus kodanike ja riigi vahelistes usaldussuhetes toimus 2007. aastal. Kui enne seda olid põhiliseks usaldamatuse põhjustajaks majandusraskused, siis pärast Nõukogude sõduri monumendi teisaldamise tõttu tekkinud kokkupõrget politsei ja monumendi teisaldamise vastaste vahel 2007. aasta aprillis polariseerus usaldus riigi vastu rahvuslikul pinnal. „Pronkssõduri kriisi“ mõjul langes järsult venekeelse elanikkonna usaldus nii valitsuse, riigikogu kui ka teiste riiklike institutsioonide vastu, kusjuures suurim langus võimuorganite usaldusväärsuses toimus just majanduslikult paremal järjel oleva harituma venelaskonna seas.

3. MITTE-EESTLASED EESTI ÜHISKONNA OSANA TOIMETAJA MARJU LAURISTIN

On mõistetav, et ülaltoodu taustal on see rahvussuhteid käsitlev peatükk EIA 2007 puhul kesksel kohal. Selle teema käsitlemist alustatakse tõdemusest, et

■ *eestlaste ja teistest rahvustest eestimaalaste suhted on tänaseni varjutatud Nõukogude Liidu poliitika jälgedest, mälestus nii stalinistliku küüditamiste lainest kui ka seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate venestamispoliitika elab eestlaste mälus edasi, hoides elavana hirmu omal maal vähemusrahvaks jäämise ees. (EIA 2007, lk 46)*

Väljendatakse lootust, et eestlaste suurenev arvuline ülekaal aitab kaasa eestlaste vabanemisele postkoloniaalsest enesekaitsest hoiakust ja hirmust rahvusliku hääbumise ees, mis on eelduseks rahvussuhete demokraatlikule arengule. Samas olevat muutumas ka mitte-eestlaste suhe oma „uude kodumaasse“. Kõige selgemini avaldub see suhe kodakondsuse kaudu.

■ Kui võrrelda aastat 2007 iseseisvuse taastamise hetke seisuga, kus mõiste „Eesti kodanik“ pea kattus oma mahult mõistega „eestlane“, on muutus muljetavaldav. /---/ Võrdsustades tinglikult eestlaste arvu (ca 921 500) eesti rahvusest kodanike arvuga, kuulub arvestuslikult teistesse rahvustesse ca 218 000 EV kodanikku ehk ca 19% kodanikkonnast. (EIA 2007, lk 46)

Seega võib rääkida enamuse ja vähemuste suhteid mõjutavast kahest paralleelselt kulgevast arengust: eestlaste osakaalu järkjärgulisest tõusust (70%-ni) ühelt poolt ning mitte-eestlaste osakaalu suurenemisest ligi viiendikuni kodanikkonnast teiselt poolt. Aastat 2007 võib EIA koostajate arvates vaadelda teatud pöördepunktina, küsides, kas edasi hargnevad positiivsemad või negatiivsemad sotsiaalsed, majanduslikud ja ka poliitilised arengud.

Pöördelise tähtsusega polnud sel aastal mitte ainult aprillikriisi ajal üle elatud emotsionaalne šokk koos selle lühemate ja pikemate mõjudega. Vähem dramaatilise, kuid kindlasti sügavama mõjuga muutusena märgitakse eesti keele osatähtsuse tõusust õppekeelena, mille tõi kaasa 2007. aastal käivitunud venekeelsete keskkoolide üleminek osaliselt eestikeelsele õpetusele. Oletatakse, et eestlaste ja teiste rahvuste vahekorda rahvastikus hakkab mõjutama ka välja- ning sisserände aktiveerumine, mille tõi kaasa 2007. aasta lõpul Eesti ühinemine Schengeni viisavaba ruumiga, millega kaasnes suurenenud liikumisvabadus ja uute töövõimaluste avanemine Euroopa Liidus, mis laienesid ka Eesti mittekodanikele ja siin asuvatele Venemaa kodanikele.

Vaadeldes mitte-eestlaste sotsiaal-majanduslikku olukorda, tunnistatakse uuringutele toetudes, et mitte-eestlaste hõivestruktuur ja sissetulekute suurus erineb küllaltki oluliselt eestlaste omast. Seda iseloomustavad suurem tööpuudus ja töökoha ebakindlus, kuulumine pigem sinikraede kui valgekraede hulka, haridustaseme ja töökoha nõuete suurem mittevastavus. Alates 1990-ndatest on jätkunud ka kõrgharitud mitte-eestlaste

liikumise tendents madalamatele ametikohtadele. Samuti on tööpuudus suurem mitte-eestlaste seas. Positiivse joonena märgitakse sissetulekute üldist suurenemist viimastel aastatel.

■ Siiski on erinevused mitte-eestlaste ja eestlaste perede toimetulekus järk-järgult kahanemas: aastate 2000, 2002 ja 2005 võrdlus näitab, et nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas on süva-vaesus vähenenud ning säästmisvõimalustega perede osakaal kasvanud. Hästi toimetulevate perede osakaal on võrdsustunud mõlema rühma sees, moodustades ühe viiendiku. (EIA 2007, lk 51)

Vaatamata üldisele sissetulekute kasvule pole aga täheldatud erinevuste vähenemist mitte-eestlaste ja eestlaste sotsiaal-majanduslikus seisundis, vaid need on viimastel aastatel isegi süvenenud. Aruandes selgitatakse, et struktuursed erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste hõives ulatuvad oma juurtega nõukogude aega, mil paljud suurete võtted ja ehitused mehitati Venemaalt sisse toodud tööliste ja inseneridega. Kui nõukogude ajal tagas sõjatööstuskompleks umbkeelsele tööliklassile ja insener-tehnilisele personalile kõrgema staatuse, sissetuleku ja sotsiaalteenused, tabas 1990-ndate erastamislaine ja Eesti majanduse struktuurimuutus just seda Nõukogude Liidu sõjatööstusega seotud kihti kõige valusamini. Paljud kõrgharidusega spetsialistid kaotasid töö ning puuduliku keeleoskuse tõttu olid sunnitud rahulduma lihttööliste või teenindajate (näiteks taksojuhtide) ametitega. Viieteistkümne aastaga ei ole selle muutuse jäljed kadunud, põhjustades venekeelses kogukonnas sotsiaalse tõrjutuse ja umbusu hoiakute ülekandumise ka nooremale põlvkonnale. Venekeelse kogukonna negatiivset häälestust on võimendanud asjaolu, et need sissetuleku ja karjäärivõimaluste erinevused on süvenenud mitte väiksema hariduse ja madalama sissetulekuga kihtides, vaid pigem kõrgharidusega ning potentsiaalselt suuremate eneseteostusambitsioonidega inimeste seas, ehk teiste sõnadega venekeelse kogukonna mõjuisikute hulgas:

■ *Mitte-eestlaste sotsiaalse staatuse ja enesetunde seisukohalt on eriti negatiivse efektiga kõrgharidusega mitte-eestlaste suhteliselt halvemad võimalused leida haridusele vastavat tööd sama haridustasemega eestlastega võrreldes. (EIA 2007, lk 49)*

Juurdepääsu valgekraelistele ametikohtadele takistab vähemusrahvustest töötajatel oluliselt ka Eesti kodakondsuse puudumine ning vähene eesti ja inglise keele oskus. Eriti tugevat mõju avaldab eesti keele oskus, ükskõik mis tasemel tõstab see oluliselt tippametikohtadele töötamise tõenäosust. Ometi tuuakse aruandes uuringutulemustele toetudes esile tõsiasi, et ka eesti keelt hästi valdavatel Eestis kõrghariduse omandanud ning Eesti kodakondsusega vene emakeelega noortel raskusi saada erialast tööd riigiametites.

Võimaluste erinevus peegeldub ka venekeelse elanikkonna suurenenud tõrjutuse sündroomis.

■ *Üldiselt oli mitte-eestlaste risk olla tõrjutud 2006. aastal keskmiselt kolm korda suurem kui eestlastel. Tõrjutuse riski mõjutavateks peamisteks teguriteks mitte-eestlastel on kodakondsuse puudumise kõrval vanus ja tööpuudus. Samuti selgub, et üldise majandusliku olukorra paranemine ja sotsiaalse tõrjutuse vähenemine on osaliselt positiivselt korreleeruvad vaid eestlaste puhul, millest järeldub, et mitte-eesti elanikkonna sotsiaalse tõrjutuse riski vähendamiseks tuleb integratsiooniprogrammis ja teistes valdkondlikes strateegiates rakendada sihtotstarbelisi meetmeid. (EIA 2007, lk 53)*

Aruandes rõhutatakse, et sotsiaal-majandusliku ebavõrdsuse ning tõrjutuse probleemid, mille olulisusele on sotsiaalteadlased integratsioonimonitoringu tulemustele toetudes osutanud juba 2000. aastast alates, pole siiani muutunud riikliku integratsioonipoliitika prioriteetideks. Osutatakse, et end Eesti ühiskonnas tõrjutuna tundmine ning samas eriti kõrgharidusega keskealiste mitte-eestlaste rahulolematuse enda (ja oma laste)

väljavaadetega Eesti tööturul ja sellega kaasnev usaldamatus Eesti riigi institutsioonide suhtes on üks olulisi tegureid ka 2007. aasta aprillisündmuste sotsiaalse tausta mõistmiseks.

Kõneldes mitte-eestlaste osalemisest Eesti ühiskonnas, ei saa mööda minna kodakondsuse probleemistikust. Aruandes esitatakse põhiandmed venekeelse elanikkonna kodakondsuse muutustest, rõhutades Eesti kodanike osakaalu suurenemist ühelt poolt ning teisalt tunnistades naturalisatsiooniprotsessi märgatavat aeglustumist viimastel aastatel.

■ *Aastaks 2007 on Eesti vabariigis alaliselt elavad mitte-eestlased jaotunud kolme suure gruppi: Eesti vabariigi kodanikeks (ca 218 000 ehk pooled mitte-eestlastest), Venemaa, SRÜ ja teiste riikide kodanikeks (ca 100 000) ning määratlemata kodakondsusega isikuteks (ca 115 000). Seega on võrreldes 1990-ndate aastate algusega, kus kodanikkond koosnes väga dominantset eestlastest, tegemist kvalitatiivselt uue olukorraga, kus mitte-eestlaste ühiskondliku kaasatuse põhiliseks väljakutseks on saanud mitte-eestlastest kodanike osalemine riigi elus võrdväärselt eestlastega. Samas püsib muidugi ka kodakondsuseta isikute arvu vähendamise vajadus, ehkki selle probleemi kaal on suhteliselt vähenenud. (EIA 2007, lk 56)*

Arutledes põhjuste üle, mis määratlemata kodakondsusega inimestel takistavad Eesti Vabariigi kodakondsust omandamast, toovad aruande koostajad esile raskusi kodakondsuseksami sooritamisel, kuid teisalt ka motivatsiooni puudumist, kuna kodakondsuse puudumine ei mõjuta märkimisväärselt nende igapäevast elu, kodakondsuse omandamine aga ei anna äratuntavaid eeliseid.

Aruandes rõhutatakse, et peale juriidilise seose kodakondsuse kaudu on oluline ka mitte-eestlaste psühholoogiline samastumine Eestiga ehk riigiidentiteet, mille olulisteks osaks on kuuluvustunne ja usaldus Eesti riigi vastu.

■ *Formaalsete kodanikuõiguste omandamine ei suurenda automaatselt isiku kodanikuaktiivsust, sest ei tunnetata, et juriidilise staatuse muutumisega suureneksid võimalused nende õiguste rakendamiseks. Barjääriks peetakse just kuuluvustunde puudumist, viidates eelkõige eestlaste-poolsele jätkuvalt tõrjuvale hoiakule muukeelse elanikkonna suhtes. (EIA 2007, lk 58)*

Aruandes viidatakse küsitlusandmetele, mis näitavad, et eestlaste hulgas valitses 2007. aastal ülekaalukalt arvamus, et mitte-eestlaste kaasamine otsustusprotsessidesse poliitikas ja majanduses on Eestile kahjulik. Samuti peljati venekeelse vähemuse arvamusel arvestamist.

■ *Kui 83% venekeelsetest vastajatest arvas, et Eesti poliitikut peaksid senisest rohkem arvestama ka venekeelse elanikkonna arvamusel, siis sellega nõustus küll 34% eestlastest, kuid samas 37% arvas, et muukeelsete arvamusel arvestamine oleks järeleandmine Venemaa suhtes. (EIA 2007, lk 58)*

Küsitlusandmed näitasid, et 2005. aastaga võrreldes vähenes pärast aprillikriisi venekeelse elanikkonna usaldus kõigi Eesti riiklike institutsioonide: valitsuse, riigikogu, presidendi ja politsei vastu.

■ *Usaldushinnangute lahknevus eestlaste ja mitte-eestlaste vahel on 2005. aastaga võrreldes järsult kasvanud. Küsitlus näitas, et mitte-eestlaste seas oli usaldus Eesti riigi vastu tervikuna langenud 24%-ni (eestlaste 62% vastu). Seejuures oli usaldus Eesti riigi vastu ka mitte-eestlastest Eesti kodanike hulgas ainult 25%. (EIA 2007, lk 59)*

Samas ei erine aruande kohaselt mitte-eestlastest kodanike valmisaktiivsus ning kodanikuühiskonnas osalemise määr eestlaste omast. Ehkki mitte-eestlastest kodanike valimisaktiivsus on eestlastega võrdsel tasemel, ei ole sellega kooskõlas mitte-eestlaste esindatus Riigikogus. Selle üheks põhjuseks võib olla nende seotus ainult ühe erakonna nimekirjaga.

■ *Vaatamata osakaalu suurenemisele kodanikkonnas, ei ole venekeelne elanikkond suutnud seda potentsiaali valijatena realiseerida. Venekeelse elanikkonna esindus Riigikogus on püsinud aastaid samal tasemel, mis praegu on kolm korda madalam kui venekeelse valijaskonna osakaal rahvastikus. Nii viimases kui ka eelviimases koosseisus on venekeelse taustaga saadikud saanud Riigikokku eeskätt läbi Keskerakonna nimekirja. (EIA 2007, lk 62)*

2007. aasta inimarengu aruande üks uudsemaid mõisteid on Triin Vihalemma keelelise kapitali käsitlus, mille all mõistetakse keeleoskuse kasutamist oma töö- ja eneseteostusvõimaluste suurendamiseks. Selles kontekstis vaadeldakse aruandes mitte-eestlaste motivatsiooni omandada ja kasutada riigikeelt ning samas ka eestlaste keelepraktikaid eestikeelisel suhtlemisel mitte-eestlastega kui koostöö ja mõistmise võimalust.

Arvestades nõukogude aja pärandit, mil eestlaste seas oli vene keele oskus kohustuslik ja vene keelt kasutati igapäevaselt nii avalikus sfääris kui ka eestlaste ja venelaste suhtlemises, samas kui eesti keele kasutamine oli venelaste seas marginaalne, tuuakse välja olukorra muutumine vastupidiseks.

■ *Vanuseline murdepunkt, kus eestlaste vene keele oskus hakkab langema ning venekeelsetel eesti keele oskus tõusma, on ligikaudu 30 eluaastat /---/ Kui vanemate eagruppide eestlased eelistasid sagedasti suheldes teiste rahvustega üle minna vene keelele /---/ siis noorte eestlaste ja mitte-eestlaste ühiseks suhtluskeeleks hakkab üha enam kujunema eesti keel, teatavatel juhtudel aga ka inglise keel. (EIA 2007, lk 64)*

Oluliseks probleemiks aga on kujunemas eesti keele kui riigikeele praktilise väärtuse küsimus mitte-eestlaste jaoks.

■ *Eesti keele kui riigikeele väärtus on ambivalentne – kui seda oskad, on hea, kui mitte, saab ka hakkama. /---/ Just seetõttu on viimasel ajal*

tõusnud eesti keele nn sümbolne väärtus – nii vene kui ka eesti vastajate enamik leiab, et eesti keele ära õppimine suurendab eestlaste usaldust.

Eesti keele kasutamiseks ühise suhtluskeelena on vaja keeleoskuse kõrval ka positiivset motivatsiooni, mida saab luua, julgustades mitte-eestlasi seda kasutama, hoidudes halvustamast ebatäiuslikku keeleoskust ja tunnustades nende keelelisi pingutusi. Edasistes keelega seotud poliitikates ja tegevuskavades tuleks seada eesmärgiks eesti keele sümbolilist väärtust hoida ja tugevdada. Selleks on aga vaja tekitada senisest tihedam eestikeelse suhtluse keskkond eestlaste ja mitte-eestlaste vahel nii erialaste võrgustike kui ka teiste rahvuste esindajaid haaravate vaba aja kontaktide ning kodanikuühenduste kaudu.

Erisuguse rahvusliku ja usulise kultuuritaustaga inimeste vahelised kontaktid ja suhted on Euroopa Liidus pideva vaatluse all. 2007. aasta inimarengu aruandes kasutatakse võimalust võrrelda Eestit ja teisi EL-i liikmesriike suhtumise alusel teistest kultuuridest pärit inimestesse Eurobaromeeter 2007 andmete põhjal. Eurobaromeetri uuringust selgus tõsiasi, et Eesti elanikud asuvad Euroopa Liidu riikide hulgas viimasel kohal nii hinnangutes vähemuste rikastavale mõjule enamusraha kultuurile kui ka kontaktide tiheduses eri rahvustest inimeste vahel.

Eesti võrdlus teiste riikidega nii sallivuse kui ka kontaktide tiheduse lõikes annab EIA koostajatele põhjust arvata, et Lääne-Euroopa ühiskondadele sarnasest hoiakute nihkest mitmekultuurilise väärtustamise suunas Eestis veel rääkida ei saa. Praegu teame, et see nihe on toimunud pigem vastassuunas. Vaadeldes praeguseid konflikte keskealiste autoritaarsusesse kalduvate poliitikute ning neile vastu astuvate noorte vahel, võime vaid nõustuda juba 2007. aasta inimarengu aruandes tehtud järeldusega:

■ Salliv hoiak rahvuslike, kultuuriliste ning elustiiliste erinevuste suhtes (nn kosmopoliitne orientatsioon) on seotud üldisemat isiksuslikku

avatust peegeldavate isiksuse omadustega, nagu valmisolek muutusteks, huvi maailmas toimuva vastu, Eestist väljaspool elamise isiklik kogemus, võõrkeelte oskus. Sallivus on pöördvõrdelises seoses korra ja turvalisuse eelistamisega isikuvabadusele, samuti kartusega ühiste väärtuste ja moraali languse pärast (EIA 2007, lk 73)

2007. aastal tehtud TÜ / Saar Polli uuringu andmed osutavad, et eestlaste hulgas on kaks kolmandikku ning muukeelsete hulgas kolmandik inimesi, kelle igapäevaelus on kontaktid teise rahvusrühmaga minimaalsed. Rahvuste suhteline eraldatus iseloomustab ka Tallinna, kus ligi pool eestlastest ja üle kolmandiku muukeelsetest hindab kontakte teise rahvusega olematuks või minimaalseks.

Kontaktide analüüs näitab eestlaste ja venekeelse elanikkonna suhtlusvõrgustike rahvuspõhisust, mille ületamine on enamasti väga harv. Aruandes rõhutatakse, et seda situatsiooni soodustab haridussüsteemi keelepõhine eristatus, mis kujundab ja soodustab rahvuslikult eraldatud suhtlusvõrgustikke ja taastoodab rahvuspõhiseid väärtusorientatsioone.

2007. aasta inimarengu aruandes sisaldub ka Veronika Kalmuse ja Triin Vihalemma sotsioloogiliste küsitluste andmetel põhinev sissevaade eestlaste ja mitte-eestlaste väärtuste ja identiteedi kujunemisse.

Analüüsist selgus, et nii eestlaste kui venekeelsete vastajate jaoks oli olulisema kaaluga konkreetse suhtluskeskkonnaga seotud etniline identiteet kui abstraktne kokkukuuluvus riigiga.

Siiski tundusid võrdluses eestlaste üldine vaimulaad ja suunitlused olevat rohkem ankurdatud üldinimlike kõlbeliste väärtuste ja globaalse orientatsiooniga, venekeelse elanikkonna puhul aga rohkem hingeliste ja kogukondlike väärtuste ning subkultuurilise ühtekuuluvusega. Autorid tõlgendasid seda erinevust, viidates Ingleharti väärtusnihketeooriale ning modernsuselt postmodernsuselise liikumisele. Sellest vaatepunktist vaadates järeldati, et

■ *venekeelses kogukonnas on tugevama mõjuga traditsioonilised kogukondlikud ning varakapitalistlikud defitsiidi- ehk toimetulekuväärtused, samas kui eestlaste seas hakkab viimaste kõrval rohkem välja joonistuma heaoluühiskondadele iseloomulik suund postmaterialistlike väärtuste olulisuse tõusuks. (EIA 2007, lk 71)*

Nende erisuguste kultuuriliste struktuuride mõjuga seostatakse ka kahe rahvusrühma reaktsioone Eesti ühiskonnas toimuvatele muutustele, leides, et ühelt poolt avaldub nendes reaktsioonides rohkem individuaalsele eneseteostusele suunitletud eestlaste suurem optimism ja kaasaminek reformidega, teisalt aga on venekeelse elanikkonna sotsiaalse tõrjutuse meeoleolud kooskõlas defitsiidiväärtustega, kusjuures n-ö hingelisemate väärtuste eelistamises võib näha kompensatoorset rolli, samuti kui ka mentaalset pinnast kollektiivse protestiidentiteedi levikule.

■ *Venelased hindavad eestlastega võrreldes oluliselt kõrgemalt hingelist tasakaalu (sh lunastust ja võrdsust), mis võib pakkuda tuge kultuurilise trauma ületamisel, ning materiaalselt heaolu ja enesekehtestamist, mis tähistab ressurside tajumist defitsiidiväärtustena ning rahuldamata vajadust tarbimisvõimaluste kaudu positiivse minapildi loomiseks. Samas väärtustavad venelased madalamalt isiksuslikku tasakaalu (sh postmaterialistlikku eneseteostust). (EIA 2007, lk 71).*

Samas rõhutatakse, et nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste puhul on tegemist väärtuste ja identiteetide paljususega, erinevustega nii põlvkondade kui ka erisuguse sotsiaalse positsiooni ja materiaalse toimetulekuga inimeste vahel, kusjuures nooremate eärühmade mentaalsetes orientatsioonides võib täheldada tarbimisühiskonnale omast sarnastumist globaliseerumise ja eneseteostuslike väärtuste tõusu näol.

Pronkssõduri kriisi põhjused ja mõjud leiavad EIA 2007 lehekülgedel põhjalikku kajastust. Aruandes tõdetakse, et toimunu sügavamad põhjused

ja tagajärg Eesti ühiskonna arengule on jäänud välja tõsisema avaliku arutelu piirist. Pigem valitseb siin teatud vaikumise spiraal, teravamate kriitilisemate arvamuste vaka alla surumise õhk-kond, mida soodustab kogu aprillikriisi temaatika sulgemine rahvusliku julgeoleku rubriiki. Tõsisemat konstruktiivset arutelu takistab nii eestlaste kui ka venekeelse elanikkonna diametraalselt erinev suhtumine toimunu tähendusse ja põhjustesse.

Aruandes tuuakse ära juunis 2007 toimunud küsitluse andmed, mis näitasid, et hinnangud aprillisündmustele, seda tinginud põhjustele ning edasistele arengutele olid kahel rahvusgrupil põhimõtteliselt vastandlikud: eestlaste arvates ei olnud tegemiste mitte niivõrd Eesti-sisese konflikti väljundiga kui väljastpoolt inspireeritud rahutustega, mida käivitas otseselt Venemaa poliitika ning provokaatorite tegevus. Seevastu mitte-eestlaste seas ei peetud Venemaa-poolset sekkumist oluliseks põhjuseks, ehkki selle olemasolu märgiti. Sisemistest põhjustest viitasid eestlased eeskätt ideoloogilistele erimeelsustele nõukogude okupatsiooni suhtumises, teistest rahvustest inimesed nägid aga kriisi põhjusena valitsuse puudulikku muulaspoliitikat ning nõrka suhtlemist venekeelse elanikkonnaga, mis avaldus selles, kuidas kuju teisaldamist ja ümbermatmist konkreetselt korraldati. Eestlased nägid rahutustes eeskätt kriminaalset poolt ja agressiivsust, mitte-eestlaste seas aga peeti sündmusi protestimeeleavalduseks.

Positiivselt märgitakse aruandes seda, et väli-sele teravusele vaatamata ei halvenenud kriisi mõjul tegelikud suhted eri rahvusest inimeste vahel nende konkreetses elukeskkonnas.

Aprillisündmuste positiivseks efektiks peetakse ka ühiskondliku diskussiooni käivitumist lõimumisprotsessi olemuse, vajalikkuse ning sisu üle, sealhulgas ka eestlaste rolli üle selles protsessis.

■ *Võime tõdeda, et peale aprillikriisi mõistis eesti avalikkus, et integratsioonipoliitika edukus on kogu Eesti arengu, nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste turvalise tuleviku üks sõlmküsimusi. Diskussioonist jäi kõlama, et lõimumisprotsessi*

edukust hinnates, selle tuleviku üle arutledes ei saa ei eestlasi ega mitte-eestlasi vaadelda vastanduvate kogukondadena. Sotsioloogilised uuringud näitavad, et nii eestlaste kui ka muude rahvuste seas on välja kujunenud nii lõimumise pooldajad kui ka sellesse kahtlevalt või eitavalt suhtuvad rühmad. (EIA 2007, lk 83)

Selleks, et neid rühmi iseloomustada, pakutakse EIA 2007-s välja lõimumisindeks, mis hõlmab 7 tunnust: eesti keele oskust, kodakondsust, eesti-keelset suhtlust, eestlastest sõprade või lähedaste omamist, Eesti-keskset identiteeti ja usaldust Eesti riigi vastu. Vastavalt lõimumisindeksi väärtusele tuuakse aruandes välja neli eri lõimumistasemega mitte-eestlaste rühma: 1) need, kes pole ühegi tunnuse alusel lõimunud, st kellel praktiliselt puudub positiivne seos Eesti ühiskonnaga (sellesse rühma sattus vaid 7% küsitletud mitte-eestlastest); 2) need 31%, kes on nõrgalt lõimunud (st vaid 1–2 lõimumise tunnusega); 3) kolmandik (34%), kes on n-ö keskmisel tasemel (3–4 lõimumise tunnust); 4) need, kelle kohta võib öelda, et nad on täielikult Eesti ühiskonda lõimunud, keda iseloomustab 5–7 lõimumise tunnust. Selliseid tugevalt lõimunud venekeelse taustaga Eesti ühiskonna liikmeid oli küsitletute seas veidi üle veerandi (28%).

Aruandes tõdetakse, et

■ integratsiooniprotsessi tulemuslikkuse oluliseks teguriks on selle protsessi kahepoolsus, nii eestlaste kui ka teiste rahvuste esindajate hea tahe üksteisemõistmiseks ja koostöök Eesti ühiskonnas. Seega on lisaks mitte-eestlaste lõimumistaseme arvestamisele oluline teada ka seda, kui suur on eestlaste valmisolek teistest rahvustest eestimaalaste tunnustamiseks võrdväärsete ühiskonnaliikmetena ning nende kaasamiseks Eesti ühiskonna ja majanduse arendamisse, sealhulgas otsustuste tegemisse. (EIA 2007, lk 85)

Selle teadasaamiseks jagati ka 2007. aasta juunis küsitletud eestlased vanuses 15–74 aastat

nende lõimumishoiaku alusel. EIA 2007 toob ära selle jaotuse: 36% iseloomustas selgelt positiivne ja avatud hoiak, 40% olid kahtlejad, st vähem positiivse, osaliselt negatiivse või ebakindla hoiakuga, 23% aga olid selgelt tõrjuva, sallimatu suhtumisega lõimumisprotsessi eesmärkidesse ja teistest rahvustest inimeste kaasamise.

Väga vähesel määral ilmnes positiivsem lõimumishoiak nooremate ja kõrgharidusega inimeste seas, samas oli sotsiaalsete kihtidega seos minimaalne.

Lõimumisvalmiduse vähest seost sotsiaaldemograafiliste tunnustega ja ilmselt sügavamalt isiksuslikku olemust ning suhtelist muutumatust on esimest korda täheldanud Jüri Kruusvall, kes leidis 2000. aasta integratsioonimonitooringu tulemusi analüüsid, et tõrjuv hoiak lõimimise suhtes iseloomustab viiendikku eestlastest. „Seda viiendikku jagub üsna ühtlaselt kõigisse eestlaste vanuse-, hariduse- ja sissetulekurühmadesse. Seega esineb tõrjuv hoiak muulaste suhtes eestlaste hulgas tõenäoliselt n-ö pesakonniti (perekondades, territoriaalsetes või tööalastes koostustes jne).“

Neid tähelepanekuid üldistades rõhutatakse EIA 2007 lõimumist puudutava peatüki kokkuvõttes:

■ nii eestlaste kui ka teiste rahvuste seas on vähemuses (moodustades ca kolmandiku kummaski keelekogukonnas) need inimesed, kes on valmis süvatasandil lõimumiseks, tegelikuks koostöök ja dialoogisuhteks ühise Eesti rahva liikmetena. Nende nähtavus avalikkuses, julgus võtta endale arvamusiroll roll on määrav, et ühiskonnas kujuneks üldine lõimumist ja koostööd soosiv õhkkond. (EIA 2007, lk 85–86)

Samas hoiatatakse, et nii eestlaste kui ka muulaste seas on küllalt suur ja häälekas segment (kümnendik kuni veerand) täiesti negatiivse hoiakuga inimesi, kes on valmis oma eitavat hoiakut lõimumise ja teistest kultuuridest inimeste suhtes negatiivseid hoiakuid ja hinnanguid oma ümbruskonnas ja isegi kogu ühiskonna ulatuses võimendama. Ehkki neid on mõlemas vähem

kui positiivse hoiakuga inimesi, võib nende mõju muutuda teatud olukorras määravaks, arvestades küllalt suurt kahtlejate, ettevaatlikult lõimumisse suhtujate hulka, kelle hoiakuid on kerge mõjutada nii positiivses kui ka negatiivses suunas.

Hinnates 2007. aasta aprillis toimunud „pronksõuduri kriisi“ õppetunde, juhib EIA 2007 tähelepanu vajadusele mitte piirduda Venemaa propaganda mõjutuste rõhutamisega, vaid teha selgeks need sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised protsessid, mille tagajärjel üldse sai vene noorte seas tekkida valmisolek selliseks Eesti ühiskonnas tavatult agressiivseks käitumiseks ja kujuneda suure osa venekeelse elanikkonna seas arvamus, et noorte vägivaldsemise näol oli tegemist „õigustatud sotsiaalse protestiga“.

Ühe põhjusena juhitakse tähelepanu Eesti riigi suutmatusele leida vahendeid oma elanike venekeelse osa kaasa haaramiseks Eesti informumi, ühisesse avalikku sfääri.

■ Propaganda on mõjukam, kui sellele on tekkinud soodne pinnas venekeelse elanikkonna hulgas valitseva infolõhe, lahendamata sotsiaalsete probleemide, ebaõiglasena tajutud majandusliku ebavõrdsuse või kogukondliku tõrjutuse ja kapseldumise näol. (EIA 2007, lk 86)

Aruandes rõhutatakse, et rahvustevahelise võõrdumuse ja umbusu ületamiseks on vaja tõsisemalt tegeleda hariduslike ja karjäärivõimaluste võrdsuse tagamise, lõimunud mitte-eestlaste sotsiaalse tunnustamisega, naturaliseeritud kodanike aktiivse kaasamisega. Samas märgitakse, et Eesti venekeelselt meediaväljalt on puudu kohalik tasand, pilk kohaliku venekeelse elanikkonna argipäeva ning tema vaatenurga esindamine Eesti avalikus ruumis.

4. EESTI MAJANDUS- STRUKTUURI TULEVIK TOIMETAJA ERIK TERK

EIA 2007 lõpuosa, mida on toimetanud Erik Terk, on traditsiooniliselt pühendatud inimarengu majanduslikele eeldustele, keskendudes seekord majandusstruktuuri tulevikule ja Eesti majandusliku arengu stsenaariumidele, mille oli välja töötanud vastsetel asutatud Arengufond.

Eesti majandusstruktuuri analüüsidest leiavad majandusteadlased, et kui Eesti on mõnes muus mõttes selgelt lähenenud EL-i enamarenenud majanduste tunnusoontele, siis majandusstruktuuri dünaamika kohta seda kahjuks väita ei saa, kuna erinevalt enamikust EL-i arenenud riikidest iseloomustab Eesti majandusstruktuuri tööstuslik-tehnoloogilist innovatsiooni toetava keskkonna madal tase.

■ Eesti majanduse struktuur pigem kreekastub kui luksemburgistub. /---/ Liikumine tööstuselt ära suhteliselt madala innovatiivsusega kaubandusele on olnud selgelt domineerivam kui liikumine tegelikult kaasaegse postindustriaalse teenusmajanduse suunas. (EIA 2007, lk 95, 96)

EL-27 majanduse nn struktuuripositsioonide võrdlevast hindamisest nähtub, et Eesti majanduse tootlikkus on oluliselt madalam hinnangulisest tasemest ehk sellest tasemest, mis võiks Eestil olla, kui toimiksid vaid EL-27 riikide majandusstruktuuris aastatel 2000–2005 avaldunud üldised seaduspärad.

Kuna aruandes on rõhutatud eesmärki liikuda oskusmajanduse mudelilt teadusmajanduse mudelile, peab selle muutusega kaasnema ka vastav muutus tööhõives ja hariduses. Aruandes hinnatakse kriitiliselt Eesti tööhõive struktuuri, mis võrreldes Euroopa riikide hõivatute jagunemisega ametikohtade lõikes paistab silma oluliselt suurema vähe kvalifitseeritud tööjõu, eelkõige füüsilist tööd tegevate töötajate, nn sinikraede osakaalu poolest. Lugejale tehakse selgeks, et see statistiline

pilt ei kattu avalikkuses valitseva hoiakuga Eesti kui ametnike, kaupmeeste ja ärijuhtide riigi suhtes.

■ *Valgekraede osas on Eestis Euroopa keskmisest oluliselt enim hõivatuid vaid ISCO esimeses grupis – seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid. Marginaalselt ületame foonimaid ka tippspetsialistide osatähtsusest. Ülejäänud valgekraede gruppides on Eestis hõivatud Euroopa keskmisest vähem töötajaid. /---/ Sinikraede osakaal Eestis hõives on Euroopa keskmisest kõrgem enamiku peagruppide osas. /---/ Lisaks sellele, et Eestis on enam hõivatud inimesi sinikraede ja vähem valgekraede ametikohtadel, on meil suhteliselt vähem hõivatuid ka kõrgharidust eeldavatel kõrge kvalifikatsiooniga valgekraede ametikohtadel. (EIA 2007, lk 98)*

Ühelt poolt põhjustab eelkirjeldatud situatsiooni Eesti majandusharude struktuur, kus suurem roll on rohkesti sinikraesid vajavatel tootmisektoritel, teisalt aga ka see, et tootmisektorite sees kasutatav tehnoloogia lähtub suures osas madalat kvalifikatsiooni eeldavast tööjõust.

■ *See kujutab endast olulist pidurit majanduse ümberkujundamisel, kuna füüsilist tööd tegev tööjõud, eriti kui tema kutseharidus on olnud suunatud pigem kitsaste funktsioonide täitmisele, on uutele ametitele raskelt ümberkohanduv. Meie praegune tööhõivestruktuur ei ole majanduse kallinemise tingimustes tegelikult jätkusuutlik ja Eesti praeguse tööjõu ümberkohandumine teistsugusele tööle on suuri pingutusi nõudev protsess. (EIA 2007, lk 98)*

Autorid Tiiu Paas ja Jüri Sepp nõustuvad, et ühiskonna tasandilt vaadates ja arengut üldmajanduslikult hinnates on Eesti juba suhteliselt edukalt siirdeprotsessi seljataha jätnud ning üles ehitanud toimiva turumajanduse. Neid majandusharusid, kus domineerivad n-ö puhtalt liinitöölised või kitsalt spetsialiseerunud oskustöölised, jääb siiski järjest vähemaks. Autorid on veendunud, et järjest rohkem

hinnatakse universaalsete oskustega töötegijat, kes on paindlik ning keda on võimalik rakendada tootmisprotsessi eri lülides. Samal ajal aga vajavad tööprotsessis toimuvad muutused palju rohkem aega. Paraku ei ole väga palju selliseid ettevõtteid, kes oleksid jõudnud teadmuspõhise majanduse staadiumisse, kus

■ *kätte õpetatud oskustele ja sobilikele hoiakutele lisandub veel üks väga oluline komponent: tehnoloogiat, sotsiaalseid oskusi ja ärilist arusaama integreeriv oskusteave. Siia alla kuuluvad nii formaalhariduslikult omandatavad teadmised, et inimene tuleks toime näiteks keeruliste programmeeritavate tööpinkidega, kui ka teadmine, kuidas asju korraldada, n-ö projektijuhi kompetents. (EIA 2007, lk 98)*

Sellist mitmekülgsete pädevustega inimest nimetavad autorid teadmustöötajaks. Tema peamine erinevus tavapärasest oskustöölisest või isegi laiemat kompetentsi omavast tavatöötajast seisneb selles, et kui viimastele tuleb suhteliselt täpselt kirjeldada tööülesannet ning lahendusi lõpptulemuse saavutamiseks, siis teadmustöötaja puhul eeldatakse, et konkreetse lahenduse peab töötaja ise välja pakkuma, piisab, kui talle on vastav tööülesanne püstitatud. EIA 2007 autorid lisavad:

■ *Tänases Eestis kohtame veel suhteliselt sageli arusaama, et meil on liiga palju kõrgharidusega töötajaid, meil oleks vaja rohkem kitsa profiiliga oskustöölisi jne. Nende väidete taga on tihti püüd säilitada konkurentsivõimet tänu madalale lisandväärtusele ning odava tööjõu kasutamiseks sobivale majandusstruktuurile. Eelnevad analüüsid näitasid, et tegelikult ei ole see võimalik. (EIA 2007, lk 99)*

Samas tunnistatakse raskusi tööjõu vajalike omaduste kindlakstegemisel ja nende siseseviimisel kutseõppe või kõrgkoolide programmidesse. Avatud majandusele peaks vastama ka avatud õppe edendamise, mis looks pideva ümberõppe

võimalused, mida teadusmajanduses vajab isegi formaalsete tunnuste järgi suhteliselt kõrgelt kvalifitseeritud tööjõud. Elukestva õppe süsteemi puudumine, samal ajal kui majandus kiiresti areneb, on tekitanud olukorra, kus inimkapital deformeerub (vananeb) väga kiiresti ja esialgsest suhtelisest eelisest võib saada arengu takistaja. Seetõttu muutub majanduse kiire arengu tingimustes inimeste õppimisvõime üheks kõige olulisemaks tööjõudu iseloomustavaks teguriks.

■ Omandatud haridustase ja eriala on küll väga olulised, aga veelgi tähtsam on töötajate võime, võimalused ja soov ennast pidevalt täiendada, olemaks kursis kõige uuega, mis nende töövaldkonnas toimub. Ilmselt peaks riiklik poliitika pöörama praegusest suuremat tähelepanu raskesse seisusse sattunud harude ettevõtete töötajate täiend- ja ümberõppele (EIA 2007, lk 100)

Nii jõuavad EIA 2007 majanduspeatüki autorid samade järeldusteni, mida on varasematel aastatel esitanud EIA haridusprobleeme käsitlenud autorid: Eesti tuleviku seisukohalt on võtmeküsimus hariduse ja tehnoloogia ning majanduse arengu asünkroonsuse ületamises, vastastikku sidustatud uuenemisprotsessini jõudmises. Paraku on selle eesmärgi elluviimine ka tänases Eestis veel visioonide, mitte konkreetsete muutuste faasis.

EIA 2007-s esitab Erik Terk ka eeskujud, mida Eesti võiks järgida soovitud majandusarengu pöörde elluviimiseks. Need leitakse kahest edukast väikeriigist – Taanist ja Lirimaa.

Kõigi Euroopa Liidu liikmesriikide hulgas on Lirimaa olnud oma majandusarengu edendamisel üks proaktiivsemaid, kusjuures üle nelja kümnendi on kesksel rollil mänginud otsuste välisinvesteeringute ligimeelitamine.

liri kogemusest leitakse Eesti jaoks seitse õppetundi:

- *Suuri muudatusi on kõige kergem sisse viia rasketel aegadel.*
- *Sotsiaalpartnerite koostöö on oluline tingimus arenguedu jätkamisel, ilma nendevahelise vastastikuse arusaamata võib edutee kergelt katkeda.*
- *Kuigi edu võib ilmneda küllaltki lühikese perioodi jooksul, peab selle saavutamiseks pikaajaliselt töötama.*
- *Hariduse tähtsust on võimatu ülehinnata; haridussüsteem peab vastama ja reageerima tööturu vajadustele.*
- *Pingutades on võimalik riiki investeerima tuua soovitud ettevõtted.*
- *Proaktiivse lähenemise ja tegusa kompetentsikeskuse (Irimaal IDA) oluline roll.*
- *Oskusliku tegutsemise korral on võimalik väliskapitali riiki sisse meelitada vastavalt riiklikele (tehnoloogilistele, sektoriaalsetele, regionaalsetele) prioriteetidele (EIA 2007, lk 104)*

Taanit iseloomustatakse rahvusvahelistes võrdlustes ühe eelistatuma elupaigana – see on riik, kus on kõrge SKT elaniku kohta, suured sotsiaaltoetused, madal tuludiferents ning pikaajaline poliitiline stabiilsus. Rõhutatakse, et taanlaste rikkus põhineb kõrgetel tööhõive ja tootlikkuse näitajatel. Kui majandusteadlased räägivad Taani mudelist, siis üldjuhul peavad nad selle all silmas aga Taani tööturu ülesehitust ja korraldust (nn paindlik turvalisus ehk *flexicurity*), aga ka ettevõtete võrgustumist. Taani mudeli kesksed institutsionaalsed aspektid on poliitilise ja majandusliku detsentraliseerituse kõrge määr; majanduse põhinemine väikese ja keskmise suurusega ettevõtetel; majanduse avatus väliskaubandusele, suhteliselt homogeenne ja aktiivne ühiskond.

Üheks omapäraks Taani majanduse juures on eri huvigruppide läbirääkimiste ja kokkulepete suur tähtsus, millele pandi alus juba üle-eelmise sajandi lõpus. Just kokkulepete saavutamise raskus eristab Eestit Taanist negatiivses mõttes.

Ka Eestile üha suuremaks probleemiks muutuvad töajukulud on Taanis ühed kõrgemad maailmas. Taani on lahenduse leidnud selles, et töötlev tööstus muutub aina rohkem teadmispõhiseks ning töajou intensiivsus väheneb. Et tagada Taani majandusmudeli edu ka tulevikus, on valitsus ette võtnud täiendavaid samme, näiteks töötanud välja globaliseerumise strateegia.

EIA 2007 toob välja Taani õppetunnid Eestile:

- Riigil on võimalik vastavate poliitikate kaudu riigi ettevõtlusstruktuurile ja sealtkaudu ka majandusstruktuurile mõju avaldada, initsieerida teatud arenguid või aidata kaasa majanduse dünaamikale soovitud suunas, seda ka liberaalse turumajanduse ja majanduse rahvusvahelistumise tingimustes.
- Tulemuste saavutamiseks on vajalik nii riigi ja ettevõtluse koostöö kui ka sotsiaalpartnerlus (tööandjad, töövõtjad), viimase esinemisvormid võivad olla siiski küllalt erinevad, sõltudes riigi traditsioonidest.
- Ülioluliseks arenduspoliitika komponendiks on hariduspoliitika, eriti täiend- ja ümberõpe.
- Majandusarengu kiirendamise jaoks ei ole ilmtingimata vaja üldist madalat maksukoormust, küll aga ettevõtete jaoks soodsat maksusüsteemi. (EIA 2007, lk 106)

EIA 2007 juhatab lugeja järeltõuseni, et peamine oht Eesti majanduskasvu jätkusuutlikkusele ja ühtlasi ka võimalus meie majanduse edasise konkurentsivõime suurendamiseks peitub meie majanduses endas ja seostub selle seni liiga aeglaselt moderniseerunud struktuuriga.

■ Probleem ei ole seega niivõrd väliskeskkonnast tulenevate löökide ohu tõenäosuse järsus tõusus, kui selles, et Eesti majanduse struktuur ei vasta selle väliskeskkonna üldtrendile, kuhu me EL-iga liitudes oleme sattunud. Otsustavat rolli mängib seega kõigi majandussubjektide muutumisvõimelisus. (EIA 2007, lk 108)

Sellest järelduvalt valiti Erik Tergi juhtimisel koostatud tulevikustsenaariumide üheks põhidimensiooniks ettevõtete ning indiviidide muutumise ja koostöövõimekus. Küllalt oluline potentsiaalne roll taoliste muudatuste toetamisel on valitsussektoril. Seetõttu valiti arengustsenaariumi koostamisel teiseks põhidimensiooniks valitsussektori võimekus vajalike muutuste tekkele kaasa aidata.

■ Valitsussektor saab olla kas passiivne (st toimuvaid protsesse valdavalt kõrvaltvaatajana jälgiv) või aktiivselt sekkuv, protsesside käivitamisel katalüsaatori toimet omav ja neid toetav. Seda mõju saab valitsussektor avaldada nii otseselt majanduspoliitikate sh ettevõtluse toetamise poliitikate kaudu kui ka majandusega seostuvate muude poliitikate, nagu näiteks hariduspoliitika, teaduspoliitika, migratsioonialane poliitika jt kaudu. (EIA 2007, lk 108)

Arvestades ühelt poolt Eesti majanduse rahvusvahelistumise astet ja teiselt poolt seda arengustaadiumit, kuhu oleme jõudnud (lihtsamat tüüpi majandustegevuse võimaluste ammendumine), tõusevad arengu kaheks võtmesõnaks ekspordi edendamise ja innovatsioon.

Kahe põhidimensiooni võimalike kombinatsioonide alusel pakutakse välja nelja stsenaariumi majanduse arenguks, millele anti nimeks „Seisev vesi“; „Looduslik valik“; „Tühikäik“ ja „Põhjatäht“.

- „Seisev vesi“ on stsenaarium, kus ettevõtlus jätkab senist aeglast ümberstruktureerumist ja riik ei pea vajalikuks või ei suuda oma majandus- ja ettevõtluspoliitikat oluliselt efektiivsemaks muuta.
- „Tühikäik“ on stsenaarium, kus riik küll aktiveerub ja üritab midagi olulisemat ette võtta, kuid riigi tegevus ei haaku ettevõtluse soovide, initsiatiivi ja kaasamängimistahtega või osutub mingil muul põhjusel ebaefektiivseks.

- „Looduslik valik“ on stsenaarium, kus ettevõtted aktiveeruvad (või on sunnitud aktiveeruma), kuid nende tegevus on domineeruvalt individualistlik, kooperatsioonis peituvaid võimalusi ei kasutata.
- „Põhjatäht“ on stsenaarium, mille puhul suudetakse ühendada ettevõtluse hoogustaval koostööl ja võrgustumisel/klasterdumisel põhinev initsiatiiv ja riigipoolne toetatav tegevus ning tekib arenguhüppeks vajalik võimendus. (EIA 2007, lk 109)

Autorite arvates on arengustsenaarium „Põhjatäht“ teiste stsenaariumidega võrreldes ilmselgelt kõige eelistatavam. Samas nõuab aga sellele arengurajale suundumine ja tema väljakutsetele vastamine kõige enam pingutust. Muu hulgas eeldab see kujunenud mõtteinertsit ületamist ja senisest tunduvalt efektiivsemate uute koostöömudelite loomist poliitikute, riigiametnike, ettevõtluse esindajate ja avalikkuse vahel.

Kokkuvõttes on EIA 2007 (mis ilmus aastal 2008, puhkeva ülemaailmse majanduskriisi alguses) tunnistuseks selle suure arengupotentsiaali kohta, mille Eesti suutis välja arendada kolme aasta jooksul peale EL-i astumist. Selgusele on jõutud nii võimalustes, mida kätkeb tehnoloogilise arengu eeliste võimalikult kiire ja täielik kasutamine majanduslikust mahajäämusest ülesaamiseks, kui ka põhilistes probleemides ja raskustes, mis Eesti ühiskonda takistavad sellele kiirele arengurajale astumisel. Neid raskusi nähakse eelkõige ühiskonna väheses sidususes, sotsiaal-majanduslikus ja rahvuslikus lõhestumises, samuti ka väheses koostöövõimes riiklike ja majandusorganisatsioonide vahel. Kuigi ülemaailmse majanduskriisi jäine haare oli juba Eestiski tuntav, on EIA 2007 veel kantud kiire majanduskasvu ja heaolu paranemise hoost, kavandades julgelt tulevikku.

3. EIA 2008: Inimareng ja elukvaliteet

Peatoimetaja Marju Lauristin

Toimetajad Ene-Margit Tiit, Ain Aaviksoo, Dagmar Kutsar, Triin Vihalemm, Veronika Kalmus, Margit Keller, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Erik Terk

EIA 2008 koostamine oli usaldatud Tartu ülikoolile, peatoimetajaks sai Marju Lauristin. Uuenes nii autorkond kui ka EIA formaat, olles vormilt nüüd rangemalt ühe läbiva teema ümber koondatud teadusartiklite kogumik.

EIA ilmumise asjaks oli maailmas puhkenud finantskriis, mille laine oli jõudmas ka Eestisse. Seetõttu on EIA 2008 tagasivaateks saavutatud, kuid juba käest libisevale kiirele kasvuperioodile Eesti majanduses koos sellest johtunud heaolu tõusuga. Peatoimetaja eessõna võtab ilmumishetke meeleolu kokku järgmiselt:

„Kui aasta tagasi valiti seda raportit välja andva Eesti Koostöö Kogu poolt tänavuse inimarengu aruande läbivaks teemaks elukvaliteet, olid silme ees rõõmsamad väljavaated Eesti elu paremaks muutumisest. Ometigi peame elukvaliteedile mõtlemist eriti oluliseks uues olukorras, kui on selge, et raha on mullusest vähem nii riigi kui pere eelarves. Just nüüd on vaja eriti täpselt vaagida, mis on elus kõige olulisem. /---/ Kuid ühistest muredest rääkides on autorid samal ajal toonud lugejate ette pildi kiiresti arenenud ühiskonnast, mis jõudis viimaste aastate jooksul oma heaolu taseme, infokülluse, eluviisi ning eluga rahulolu määra poolest peaaegu järele sellele „läänelikule elustandardile“, mis kümme aastat tagasi tundus veel kauges ja kättesaamatu. (EIA 2008, lk 9)

Eesti inimarengu aruanne 2006 esikaas.

1. EESTI INIMARENGU INDEKS JA SELLE KOMPONENDID ENE-MARGIT TIIT

EIA 2008 on võtnud tähelepanu fookusesse Eesti inimarengu suurima mure: iibe ja eluea probleemid. Eestit, nagu ka teisi Ida-Euroopa riike, tabas pärast raudse eesriide langust ootamatu rahvastikukriis. Eestile pärast taasiseseisvumist osaks saanud sündimuse järsust langusest ja oodatava eluea

lühenedes tulenenud kriisi kirjeldamisel kasutatakse mõistet „demograafiline šokk“. Selle põhjuseks olid suured muutused ühiskonnas. Ühest küljest toimetulematus muutunud ühiskonnas ja elukorralduses, teisest küljest aga ühiskonna arenemisega seotud võimaluste avardumine, sealhulgas eriti Euroopa demokraatlikes riikides juba palju varem toimunud naise ühiskondliku positsiooni muutumine ning pere ja abieluga seotud väärtuste ümberhindamine.

Aruandes kirjeldatud demograafiline šokk oli 1990-ndate esimesel poole Eestis väga intensiivne: abiellumus vähenes enam kui kahekordselt, sündimus langes aastail 1990–1994 keskmiselt 10% aastas, keskmine oodatav eluiga langes 1994. aastaks madalaimale tasemele viimase 35 aasta jooksul. Negatiivse loomuliku iibe tulemusena vähenes rahvastik 1990-ndate teisel poolel ligi 0,5% aastas. Tugevasti negatiivne oli ka rändeiive. Selle tulemusena oli 1989. ja 2000. aasta loenduste vahel rahvastik vähenenud enam kui 12% võrra. Hoolimata oma tugevusest, hakkas demograafiline šokk Eestis taanduma märksa kiiremini kui enamikus teistes siirderiikides. Aruandes rõhutatakse, et perekonnaalaste hoiakute muutused olid Eestis alanud juba mõnekümne aasta eest: vabaabieli oli küllaltki levinud vähemalt seadusliku abieli eel, ühiskonnas aktsepteeriti nii vallaslapse kui ka üksikvanemaid. Šoki põhjaks võib lugeda aastat 1994, sellest aastast peale on oodatav keskmine eluiga pidevalt kasvanud.

Aruandes märgitakse positiivselt alates 2004. aastast rakendatud vanemahüvitise mõju sündimusele. Mitmesuguste hinnangute alusel on vanemahüvitise mõjul sündimus suurenenud 5–10% ulatuses, kusjuures mõju on seni olnud püsiv ja aastate lõikes kumuleerunud. Summaarse sündimuskordaja senine kasv Eestis pole siiski piisav rahvastiku jätkusuutlikuks arenguks.

Peale madala sündimuse on Eesti rahvastikku kokku sulatamas ka kõrge surevus, eriti nooremate ja keskealiste meeste seas, mida põhjustab vägivaldsete ja õnnetussurmade ning stressi kõrge tase. See on peamine põhjus, miks vaatamata

tõhusale imikusurmade vähenemisele püsib Eesti koos Läti ja Leeduga oodatava eluea pikkuselt EL-i liikmesriikide lõpus. Seda olukorda kommenteerides väidetakse:

„On selge, et Eesti võimalik tõus inimarengu järjestuses on vältimatult seotud keskmise oodatava eluea suurenemisega, eriti meeste osas. Ilma selleta ootab meid pigem tagasikäik, sest praktiliselt kõigis arenenud riikides keskmine oodatav eluiga mitte ainult ei ole Eestist märgatavalt kõrgem, vaid ka kasvab kiiremini – eriti meeste osas. Kindlasti võib Eesti elanike madala keskmise eluea põhjusi otsida nii meie ajaloost kui ka kliimast, võib-olla isegi geneetikast, ent põhjanaabrite näide kinnitab, et riigi sihikindel poliitika elustiili kujundamisel ja tervisliku elu väärtustamisel suudab ka selle näitaja taset märgatavalt parandada ja tagada riigi kõrge koht inimarengu osas. (EIA 2008, lk 30)

Aruandes tuuakse ära ka Eesti rahvastiku vähenemise sünge prognoos aastani 2060. Rahvastiku vähenemise häirekell on Eesti inimarengu aruanetes jätkuvalt kõlanud, eriti võrdluses meile nii kliima kui kultuuri poolest lähedaste Põhjamaade positiivse prognoosiga.

Rahvastiku vähenemise probleem seostub ka rändeteemaga nii ajaloolises perspektiivis kui ka ettevaatavalt. 2008. aastaks oli valdavalt mitteeestlaste ja mittekodanike välja- (tegelikult tagasi-) ränne itta asendunud valdavalt Eesti kodanike väljarändega põhja ja läände. Nenditakse, et Soome on alates EL-i astumisest rännanud 13 000 Eesti elanikku ja kokku on aastatel 2004–2007 väljaränne olnud 17 000 inimest, sisseränne aga ca 8000. Murega nenditakse hoogustunud siserännet, mis tühjendab maa-asulaid ja väikelinnu suurlinnade kasuks. Samas aga on kasvanud ka linnast maale, seda küll põhiliselt Tallinna lähivaldadesse kolinate hulk, milles nähakse uut ja kasvavat trendi

Erinevalt elueast on inimarengu põhikomponentide hulka kuuluv haridus Eesti kohta inimarengu rahvusvahelises pingereas alati kõrgemale tõstnud.

Selle põhjuseks pole ainult Euroopa parimatega võrdne kirjaoskus ja haridustase, vaid ka hariduse kvaliteet. 2008. aasta EIA haridusele pühendatud alapeatükk toetub selle tõestamisel 2006. aasta PISA uuringu tulemustele, mille järgi on Eesti hariduse kvaliteet maailmas viiendal ja Euroopas Soome järel teisel kohal. Tuuakse esile juba tollal ilmnunud Eesti hariduse kolm nõrka kohta: tubli keskmise kõrval liiga väikese tipptulemuste osakaal (andekate probleem), Eesti koolilaste tagasihoidlik loodusteaduste ja matemaatikahuvi ning venekeelsete koolide tulemuste tugev mahajäämus eesti-keelsetest koolidest. Eri valdkondadega seotud huvide disproportsioon on põhiteema kõrg- ja teadushariduse käsitlemisel: tehniliste alade õppijate arv, mis on ainult kuuendik kõigist õppuritest, ei ole piisav majanduse innovatiivseks arendamiseks.

Nii tervise kui ka haridusega seotud probleeme vaadeldakse EIA 2008-s põhjalikult seoses peateema – elukvaliteediga.

Materiaalne olukord

Sissetulekute kasv aastatel 2003–2006 oli ligikaudu 1,6-kordne.

Üldine sissetulekute kasv on eri leibkonnatüüpe erinevalt puudutanud. Üheliikmeliste leibkondade seas on toimunud suhteliselt tugev vanusepõhine polariseerumine – noorte üksi elavate inimeste sissetulekud on varasemaga võrreldes tunduvalt kasvanud, samas on pensionide kasvutempo jäänud sissetulekute üldisest kasvust aeglasemaks, mis tingib ka eakate suhtelise vaesusriski tõusu. Lastega täisperede seas on toimunud pigem sissetulekute ühtlustumine – vähenenud on nii vaesusriskis olevate perekondade hulk kui ka üldine sissetulekute tase keskmise sissetulekuga võrreldes. ESA andmetele tuginedes on kõige väiksem suhtelise vaesuse risk ühe või kahe lapsega täisperedel (11%) ning suurim üksikvanemaga leibkondades (44%). Samas on üheliikmeliste leibkondade vaesusrisk kasvanud 30%-lt 2000. aastal ligi 50%-ni 2006. aastal.

2004. aastaga võrreldes on keskmine rahulolu sissetuleku tasemega tõusnud. Ligemale 70% leiab, et saab praeguse sissetulekuga hakkama või

elab hästi. Ootuspäraselt kõige enam on majandusliku olukorraga rahul kõrgema sissetulekuga isikud (86%), kuid ka madalama sissetulekuga inimeste majanduslik kindlustunne oli viimastel aastatel tunduvalt kasvanud (24% võrra). Madalama sissetulekuga inimeste elujärje paranemine ja toimetulekutasemete ühtlustumine suurendab ühiskonna üldist elukvaliteedi taset.

Materiaalse elukvaliteedi tõusu majanduskriisile eelnenud aastatel kinnitab ka elanike tarbimisvõimaluste kasv. Ligemale 80% küsitletutest leiab, et nende perel jätkub raha eluasemekulude katteks ja korralikuks toitumiseks. Seevastu suuremad väljaminekud, nagu reisimine või elamispinna remont ja meelepärase sisustamine, on siiski taskukohased vaid vastavalt 10 ja 17%-le vastajatest. Ilma probleemideta oli 2006. aastal võimeline endale nädalast puhkust kodust eemal lubama 33% vastanutest, 1999. aastal 19%.

2. TERVIS JA ELUKVALITEET TOIMETAJA AIN AAVIKSOO

2008. aasta inimarengu aruanne võib rahuldusega esile tuua, et pärast 1990-ndate langust on Eesti rahvastiku tervis viimastel aastatel paranenud. Siiski olid Eesti rahvastiku tervise koondnäitajad ikka veel kehvemad valdava osa Euroopa riikidega võrreldes.

Eestis kasvas iseseisvuse taastamise järgselt (1990–2000) sotsiaalne ebavõrdsus tervise valdkonnas, mis avaldub nii eri rahvarühmade tervisehinnangutes, tervisekäitumises kui ka tervishoiuteenuste kättesaadavuses. Halvaks või väga halvaks hindas oma terviseseisundit vaid 5% jõukamatest ning veerand vaesematest elanikest, mis selgelt peegeldab halvema tervise koondumist vaesematesse elanikkonnakihtidesse. Võrreldes erinevusi tervises rahvuste lõikes, ilmnisid eestlaste ja mitte-eesti meeste eeldatava eluea arengus olulised erinevused. Eesti emakeelega meeste keskmine eluiga oli 1970. aastatel võrreldav Euroopa keskmisega, mitte-eesti emakeelega meeste puhul

oli see näitaja kolme aasta võrra viletsam ning on võrreldav muu Euroopa 1950. aastatega. Esimesel taasiseseisvumise järgsel kümnendil vähenes märgatavalt just mitte-eesti meeste eeldatav eluiga (-3,2 aastat), samal ajal kui eestlastest meestel halvenes see õige pisut (-0,8 aastat) ning naistel toimus rahvusest sõltumata hoopis väike paranemine (+0,6 aastat).

Elukvaliteediga otseselt seonduvatest tervise-näitajatest on kõige üldistavamaks „tervena elatud eluaastad“. Sünnimomendil ennustatava 52 tervena elatud aastaga asus Eesti 2006. aasta andmetel nii meeste kui naiste tervise lõikes Euroopas ühel viimastest kohtadest.

EIA 2008 rõhutab, et Eesti rahva tervena elatud aastate vähesuses on põhiline roll elulaadil ja ter-vised riskide suurendaval käitumisel. Vähenes füüsiline aktiivsus ja vale toitumine on laialt levinud üle-kaalulisuse ja sellest johtuvate haiguste põhjustaja.

Palju tähelepanu pühendab EIA 2008 ka alko-holist tingitud eluaastate kaotusele. Alkohol on üks peamisi globaalseid riskifaktoreid nii sotsiaalse kahju kui ka halvenenud tervise osas. Kuigi alko-holiga seotud suremus on suurim vanusegrupis 45–54, esinevad alkoholist põhjustatud surmad ka nooremas eas. Noorte peamiseks suremuse põhjuseks on vigastused ning oluline osa neist on seostatav alkoholiga.

Tervisetemaatikat on aruandes valgustatud ka majanduslikust ja korralduslikust küljest, aru-ades tervise teenuste kättesaadavuse probleeme. Positiivsena on märgitud perearstiabi võrgustiku arengut, mis katab ühtlaselt kogu riiki ning tagab arstiabi üldiselt hea geograafilise kättesaadavuse. Tervise teenuste kättesaadavuse olulisemad prob-lemid on seotud esmatasandi teenuste piiratud valikuga, kvalifitseeritud tervishoiutöötajate puu-dusega äärealadel ning teenuste halva kättesaadavusega ravikindlustamata isikutele.

Potentsiaali rahvatervise arenguks on nii tervise-käitumise paranemises kui ka tervisesüsteemi ulatuslikumas ja tõhusamas toimimises. Aruande autorid leiavad, et kui toidusedeli tervislikumaks muutumises on saavutatud üsna hea tulemus,

arvestades meie laiuskraadi ning ostujõudu, siis liikumisaktiivsus on endiselt ebapiisav enamiku Eesti elanike puhul sarnaselt 1990. aastate algu-sega, vaatamata võimaluste olulisele paranemi-sele. Ka riskikäitumine, eeskätt tööealiste meeste hulgas, pole märkimisväärselt muutunud: alkoholi tarvitamine kasvab püsivalt ning suitsetamine väheneb visalt.

EIA 2008 tervise olukorda kajastav peatükk pakub välja ka rea omapoolseid soovitusi selle kohta, kuidas tõsta tervisega seotud elukvaliteeti.

Arvestades Eesti tervishoiusüsteemi rahastamise eripära ning toetumist vaid poolele elanikkonnale, oleks tark seda tasakaalustada. Ühiskonna eduka ning jätkusuutliku arengu seisukohast oleks olu-line tagada põhiline esmatasandi arstiabi kõikidele elanikele, sõltumata nende sotsiaalsest seisundist (sh kindlustusstaatuses). Tervise teenused, mida osutatakse avaliku raha eest inimese elukvaliteedi parandamiseks, peaksid olema universaalsed ja takistusteta kättesaadavad kõigile sihtrühma liik-metele, mitte ainult neile, kelleni on lihtsam jõuda. Professionaalne lähenemine tähendab siinkohal lahenduste suunamist mitte keskmistele, vaid spetsiifilistele sihtrühmadele.

3. EESTI ELUKVALITEET JA ELUGA RAHULOLU RAHVUSVAHELISES VÕRDLUSES

TOIMETAJA DAGMAR KUTSAR

Elukvaliteedi mõiste ja olemus.

Elukvaliteedi muutumine 1994–2008

Kõige laiemas tähenduses iseloomustab elukvali-teet inimeste üldist heaolu.

Elukvaliteeti ei ole võimalik adekvaatselt kirjel-dada ainult objektiivsete elutingimustega (nt sissetulek, tervislik seisund, lähedaste arv või töö-tingimused). Elukvaliteedi seisukohast on võrdselt olulised ka inimeste subjektiivsed hinnangud oma elutingimustele ning elule tervikuna. Aruandes on toodud rohkesti andmeid, mis iseloomustavad inimeste hinnanguid oma elukvaliteedile.

Kui nende andmete alusel võrreldi pikemat aja-perioodi, siis selgus, et elamistingimused on aja jooksul paranenud. 2008. aastal leidis näiteks ligi veerand inimestest, et nad on oma eluasemega täiesti rahul ning pool, et nad on üsna rahul.

Sotsialistlikult süsteemilt kapitalistlikule majandussüsteemile üleminek avaldas mõju enamikule eluvaldkondadele, kaasa arvatud leibkondade elukorraldus ja eluaseme omandivorm. Just viimases on toimunud drastilised muutused: kui omandireformi algusaegadel, aastal 1994 oli oma elamispinna omanikuks 26% leibkondadest, siis 2006. aastal oli omanikke juba 95% kõigist leibkondadest, kusjuures omanikustaatus ei sõltunud leibkonnatüübist ega leibkonna materiaalsest olukorrast. Samas see, et eluruumide omandivorm on muutunud ja eluruumid on laienenud, ei kajastu otseselt elamistingimuste paranemises. Nii ei ole 12 aasta jooksul muutunud leibkondade osakaal, kelle majapidamises on duši või vanni kasutamise võimalus (1994. aastal 71% ja 2006. aastal 73%). Eesti 2000. aastate kiire majandusedu on oluliselt parandanud Eesti kohta Euroopa riikide järjestuses ühe elaniku kohta laekuva sisemajanduse koguprodukti alusel. Kui 1997. aastal moodustas Eesti elaniku kohta laekuv sisemajanduse koguprodukt 41,8% Euroopa Liidu keskmisest, mille alusel asus Eesti Euroopa Liidus 23. kohal (edestades vaid Läti ja Leedut), siis 2007. aastal oli vastav näitaja juba 70,6% (20. koht, jäädes Kesk- ja Ida-Euroopa riikide seas tahapoole vaid Sloveeniast ja Tšehhist). Samas näitavad rahulolu ja õnnelikkuse uuringud, et üldine eluga rahulolu on Eestis tagasihoidlik ning rahvusvahelises võrdluses jääme enamiku Euroopa riikide seas madalamale positsioonile.

Eesti elukvaliteet Euroopa võrdluses

Selgitamaks Eesti ühiskonna ja elanike elukvaliteedi praegust taset Euroopa riikide kontekstis, töötati välja individuaalse ja ühiskondliku elukvaliteedi indeksid.

2006. aasta näitajate alusel arvatatud nii individuaalse kui ka ühiskondliku elukvaliteedi poolest paigutub Eesti kõige madalama elukvaliteediga

riikide hulka Euroopas, edestades ühiskonna kvaliteedi poolest üksnes Läti ning individuaalse elukvaliteedi osas ka Slovakkia. Eestiga samas riikide grupis on ka teised Kesk- ja Ida-Euroopa riigid (v.a Sloveenia), samuti Portugal. Kõrgeima elukvaliteediga riigiks osutus selle analüüsi tulemusel Taani, kus kõik elukvaliteedi näitajad on ühtlaselt kõrged. Taanile järgnevad Norra, Rootsi, Soome ja Austria. Kõikide Põhjamaade asumine elukvaliteedi pingerea tipus ei ole ilmselt juhus, vaid iseloomustab valitud ühiskonnakorralduse jätkusuutlikkust ja head toimimist. Autor Kai Saks järeldeb, et

■ Eesti elanike madal individuaalne elukvaliteet on „vastavuses“ ühiskonna „madala elamisväärsusega“. Pikaajaline majanduskasv on parandanud inimeste elujärge, kuid ei ole olnud piisav euroopaliku elukvaliteedi saavutamiseks. Kuna ühiskonna elukvaliteet ei ole oluliselt kasvanud, siis võib see juba lähitulevikus hakata negatiivselt mõjutama ka individuaalseid heaoluvõimalusi. (EIA 2008, lk 77)

Ühiskonna võimalused üldise elukvaliteedi tõstmisel avalduvad paljudel tasanditel. Elutingimuste üldine paranemine on saavutatav, suurendades tööhõivevõimalusi, juurdepääsu haridusele ja tervishoiule, tõstes ühiskondliku turvalisuse taset ja vähendades kuritegevust, parandades üldist sotsiaalset infrastruktuuri ja pakkudes senisest tõhusamat sotsiaalset kaitset sotsiaaltoetuste- ja teenuste võrgu arendamise teel. Üldise sotsiaalse sidususe tõstmine eeldab vähemarenenud piirkondade mahajäämuse vähendamist, võrdsete võimaluste laiendamist ja sotsiaalse tõrjutuse kahandamist.

Tööhõive

Tööturustatistika andmetel on 2000. aastatel tööga hõivatus kasvanud ning tööpuudus on vähenenud 13,6%-lt 2000. aastal 4,7%-ni 2007. aastal. Sarnaselt töötuse vähenemisele on aastate lõikes vähenenud töökoha kaotuse hirm. 1994. aastal ei

kartnud oma töökoha pärast vaid pool vastanust, 2006. aastal oli oma töökoha säilimises kindel enam kui kolm neljandikku vastanust. EIA 2008 tõstab esile töö ja töötamise mõju pereelule – töö- ja pereelu ühitamine, tööprobleemide kandumine pereellu jms. 2006. aasta sotsiaaluuringu andmetel on töö- ja pereelu ühitamisel kõige suuremad probleemid kõrgema haridustasemega ja suurema sissetulekuga juhtivatel ametikohtadel töötavatel inimestel.

Osalus ühiskonnaelus

2008. aastal kuulus kodanikuühendustesse, seltsidesse ja ringidesse enam kui 85% elanikest ning 1990. aastate keskpaigaga võrreldes (31%) on ühendustesse kuulumine tunduvalt kasvanud. Vaatamata ühiskondlikus elus osaluse kasvule jääb Eesti tunduvalt alla Lääne-Euroopa riikide vastavatele näitajatele, samas on need kõrgemad kui Lätis ja Leedus. Aktiivne osalus kohaliku piirkonna üritustel või nende korraldamisel on tunduvalt levinum väljaspool Tallinna ja Kirde-Eestit. Aktiivsemalt osalevad eri organisatsioonides ja kodanikuühendustes pigem nooremaealised, kõrghariduse ja kõrgema sissetulekuga inimesed.

Seotust riigiga või sellest võõrandumist saab vaadata huvi kaudu riigi poliitika ja käekäigu vastu. Võrreldes 1994. aastaga on 2008. aastaks kolmekordistunud poliitika vastu suurt huvi ülesnäitavate inimeste hulk (5%-lt 17%-le), samuti on kasvanud „pigem huvituvate“ osakaal (35%-lt 52%-le). Enim tunnevad poliitika vastu huvi kõrgharidusega inimesed, samuti nendib ligi veerand 60–75-aastasest elanikest, et nad on poliitikast väga huvitatud.

Üldine usaldus riigi institutsioonide suhtes on perioodil 2004–2008 olnud stabiilselt madal. Skaalal 1–10 (1 – ei usalda üldse, 10 – usaldan täielikult) on usaldus riigikogu vastu kõikunud vahemikus 4,2–4,6 punkti, usaldus kohtusüsteemi vastu on aastate lõikes tõusnud (4,9 aastal 2004 ja 5,3 aastal 2008) ning usaldus politsei suhtes jäänud aastate lõikes samale tasemele (5,6). Kui eestlaste usaldus võrreldes üldise keskmisega on kasvanud, siis venekeelse elanikkonna hinnangud

on muutunud üldise keskmise hinnanguga võrreldes järjest negatiivsemaks, mis viitab ühiskonnas toimuvale polariseerumisele.

Subjektiivselt tajutud sotsiaalne võõrandumine on iseloomulik viiendikule vastanustest, kusjuures võõrandunuid on rohkem 60–74-aastaste ja mitte-eestlaste seas (vastavalt 34% ja 30%), vähem maapiirkondades elavate inimeste hulgas (14%).

Eluga rahulolu ja õnnelikkus

Eesti elanike eluga rahulolu kõikus perioodil 1990–1999 üsna märkimisväärselt. Kui vahetult enne taasiseseisvumist 1990. aastal oli oma eluga rahul ligikaudu 60% Eestis elavatest inimestest, siis taasiseseisvunud Eesti esimese viie-kuue aasta jooksul toimunud sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste muutuste keerises langes rahulolu protsent peaaegu kaks korda – vaid veidi üle kolmandiku (37%) Eesti elanikest oli 1996. aastal oma eluga rahul või väga rahul. 1999. aastaks oli eluga rahuolu määr tõusnud enam-vähem samale tasemele (56%) nagu see oli iseseisvuse eelsel ajal. Veel 2000. aastate algupoolel oli eestlaste eluga rahulolu määr üks Euroopa madalaimaid, hakates aga jõudsasti ülespoole rühkima pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga 2004. aastal. 2007. aasta sügisel oli Eesti elanikest oma eluga rahul või väga rahul 78%, mis jääb vaid napilt alla Euroopa Liidu keskmisele näitajale (80%).

Kuigi suurem osa Eesti elanikest oli 2007. aastal oma eluga rahul, täheldati siiski märkimisväärsed erinevusi vanuse, hariduse, kodakondsuse ning sissetulekute lõikes

Üks olulisemaid tegureid, mis Eesti elanike eluga rahulolu mõjutab, on vanus: kuni 20-aastaste Eesti elanike seas on oma eluga rahul või väga rahul ligikaudu 87% vastajatest, samal ajal kui 61–70-aastaste vastajate seas on eluga rahulolevaid inimesi vaid 52%. Uuringud annavad alust arvata, et Eestis elavate vanemate inimeste madalam eluga rahulolu on tingitud pigem ühiskondlikest ja sotsiaalsetest kui bioloogilistest teguritest (Realo 2006).

Lapse elukvaliteet

Peab märkima, et selles EIA peatükis 2008. aastal esile toodud probleemid lapse heaolust koolis on praegu tõusnud eesti hariduse tulevikuvisionides keskele kohale.

Võrreldes teiste maadega on Eesti lapsed kooli suhtes kõige kriitilisemad. Laste probleemid on seotud koolis valitseva atmosfääriga. Eesti kool on laste hinnangutest lähtudes suhteliselt vägivaldne, kuigi valitud maade võrdluses on sarnane olukord ka teistes Balti riikides.

Vaesusel on suur mõju lapse elukvaliteedile. Aruandes tuuakse välja andmed selle kohta, kui suure osa erisuguste sissetulekuga perede kulutustest moodustavad kulutused lastele. Jõukama osa perede kulutuste struktuuris oli kulutustes lastele keskmiselt 1,55 korda enam toidule; 1,86 korda enam väljas söömisele; 2,13 korda enam transpordile; 3,12 korda enam garderoobikaupadele ja 3,25 korda enam vabaaja tegevustele. Rõhutatakse, et lapse elukvaliteedis on oluline osa sotsiaalsetel võrgustikel, nii täiskasvanute oma kasutamisel kui ka iseloodutel.

Sõbralik ja ühtehoidev kooli atmosfäär, sõprade toetus, kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide abi, ühiskonnapoolsete teenuste ja toetuste kättesaadavus tõstavad oluliselt määral lapse elukvaliteeti.

Lääne-Euroopa ja Põhjamaade lapsed on Ida- ja Kesk-Euroopa lastega võrreldes rohkem eluga rahul, kusjuures Eesti laste hinnangud on siirderiikide esindajate hulgas ühed kõrgemad. Rahvusvahelise kooliõpilaste tervisekäitumise uuringu alusel on Eesti lapsed valdavalt oma eluga rahul. Siiski ilmneb oluline oma eluga rahul olijate osakaalu langus teismee vanemas grupis.

Eakate elukvaliteet

Eestis elas 65-aastaseid ja vanemaid inimesi 2008. aasta 1. jaanuaril 230 469, mis moodustas 17,2% kogu elanikkonnast. Väga vanu inimesi (85-aastaseid ja vanemaid) oli 17 899 (1,33% kogu elanikkonnast). Lähematel aastakümnetel on oodata just väga vana elanikkonna osakaalu kiiret kasvu Eesti ühiskonnas, mistõttu on eakate elukvaliteedi küsimused muutumas üha aktuaalsemaks.

Eakate keskmisest madalam elukvaliteet on tingitud nende ülimaldast sotsiaalsest positsioonist ja subjektiivselt võõrandumistundest, millele lisandub nii põhjuse kui tagajärjena võimaluste vaene ja rahulolematust tekitav materiaalne olukord.

■ Vananemisega kogevad inimesed oma elus enamasti mitmeid kaotusi (tervis, elukaaslane, töö, sissetulek, positsioon jne) ning eakate subjektiivne elukvaliteet sõltub suurel määral psühholoogilistest reservidest nende kaotustega toime tulemisel. Materiaalse heaolu poolest on eakad suuresti sõltuvad solidaarsusel põhinevast ühiskonnapoolsest toest, teenuste ja toetuste kättesaadavusest, sest praegustel pensionäridel on olnud vähe võimalusi enesele materiaalsete ressursside kogumiseks. (EIA 2008, lk 74).

Võrrelduna teiste Euroopa Liidu maadega paistab Eesti sarnaselt Põhjamaadele silma suhteliselt kõrge tööhõivega vanemas elanikkonnas, tööhõive on meestega võrreldes kõrgem naiste seas, eelistatakse töötamist täisasjaga. Oluline taandumine tööturul algab pärast 61–63-aastaseks saamist ja soov tööturul püsida kahaneb järsult, nii et enne 65-aastaseks saamist on tööturul lahkunud 80% elanikkonnast. Pensioniea saabudes töötamise jätkamisel makstakse paralleelselt töötasuga ka vanaduspension, mis omakorda toetab aktiivset vananemist ja eaka elukvaliteedi materiaalset poolt. Tööturul lahkumiseks sobiks paljudele siiski niinimetatud pehme variant, kui see võimalik oleks – töötamine osalise koormusega või kergemal tööel enne tööturul lõplikult lahkumist.

Eesti eakate uuringutest selgus, et rohkem kui kaks kolmandikku 65-aastastest ja vanematest inimestest oli oma eluga üldiselt rahul. Majanduslikku toimetulekut hindas rahuldavaks või heaks ligikaudu pool eakatest. Eestis halveneb eakate tervis tunduvalt kiiremini kui Euroopa Liidus keskmiselt, seega on tervises seisund oluliseks eakate elukvaliteeti alandavaks teguriks.

Euroopa Liidu teadusprojektis CareKeys uuriti hooldusteenuseid saavate eakate elukvaliteeti,

eesmärgiga selgitada hoolduse ja elukvaliteedi seoseid. Selgus, et hooldushaiglas ja hooldekodus viibivatel Eesti eakatel on elukvaliteet, mõõdetuna Maailma Tervishoiuorganisatsiooni elukvaliteedi küsimustiku lühiversiooniga vaid pisut kehvem, kuid üldiselt võrreldav teiste riikide sarnastes asutustes elavate inimestega. Kodus elavatel hooldusteenuseid saavatel inimestel on subjektiivne elukvaliteet aga märksa halvem ka hooldusasutuses elavatest Eesti eakatest. Osa hooldust vajavaid eakaid sooviks minna hooldusasutusse, kuid neil puuduvad selleks rahalised võimalused.

Hoolduse planeerimisel ja läbiviimisel on lisaks abile igapäevase elu toimingutes oluline arvestada abivajaja ootuste ja subjektiivsete vajadustega. Meditsiinilise hoolduse mudeli rakendamine, mis on siiani Eestis levinud, jätab paljud elukvaliteedi parandamise võimalused kasutamata. Hoolduse sotsiaal-kultuurilise mudeli rakendamine, mis arvestab iga inimese isiksuslikku eripära, elukäiku ja eelistusi, võib parandada elukvaliteeti ka neil inimestel, kellel tervist ja toimetuleku taset parandada pole võimalik.

■ Tulevikku vaadates on kõige edukam eakate elukvaliteedi parandamise strateegia elanikkonna üldise tervise parandamine ja iseseisva toimetuleku säilitamine kõrge eani, samuti vanuselise tõrjutuse vähendamine igal elualal. Lähitulevikus on aga võtmeteguriks eakate hoolduse parandamine, mis toob endaga kaasa ka keskealise ja noorema põlvkonna inimeste elukvaliteedi paranemise, on ju nende ülul praegu väga suur põdurate eakate hooldamisega seotud koormus. (EIA 2008, lk 77)

Vanemaealiste isikute elukvaliteeti mõjutab terviseseisundi ja neile pakutavate hooldusteenuste kõrval oluliselt perekondlike sotsiaalsete kontaktide olemasolu, sh suhted laste ja lastelastega. 1990. aastate alguse ühiskonna muutustega kaasnenud sotsiaalsete riskide ja ebakindluse kasv tõstsid olulisele kohale perekonnasidemete ja mitteformaalse võrgustiku abi ning toetuse elukvali-

teedi säilitamisel. 1994. aastal sai täiskasvanud lastelt majapidamistöodes abi 32% inimestest ja vanematest 28% aitas oma täiskasvanud lapsi. Kümme aastat hiljem on abisaajate hulk kasvanud 53%-le ja oma täiskasvanud lapsi abistab lastehoiul või majapidamistöodes 39% inimestest. Seega on taasiseseisvunud Eestis põlvkondadevaheline toetus koguni suurenenud. Ühelt poolt võib öelda, et põlvkondadevahelised sidemed on tugevnenud, kuid teisalt võib see peegeldada hoopiski sotsiaalteenuste ebapiisavust, mis on tinginud mitteformaalse abi suurenemise.

4. ELUKVALITEET JA LÕIMUMINE TOIMETAJA TRIIN VIHALEMM

EIA 2008 üks olulisema tähendusega peatükke oli Triin Vihalemma toimetatud lõimumise peatükk, mis jätkab eelmise aasta EIA-s alustatud venekeelse kogukonna analüüsi, käsitledes selle sisemist heterogeensust põlvkondlike erinevuste kontekstis.

Üksikute hinnangukomponentide põhjal paiknevad Eesti vähemusrahvused riikide järjestuses viimases kolmandikus. Suhteliselt positiivsem hinnang materiaalsele olukorrale tuleneb tõenäoliselt sissetulekute suurenemisest ja materiaalse olukorra paranemisest Eesti venekeelse elanikkonna, sh eriti Eesti kodanike seas. Samas on ka Eestile iseloomulik rahvusvähemuste madalam rahuolu riigi toimimisega, mis pärast 2007. aasta aprillisündmusi on veelgi langenud.

■ Värskemad uuringud viitavad, et Eesti venekeelse elanikkonna seas on eriti viimastel aastatel süvenenud umbusk ja pessimism riigi suhtes. Analüüs erinevate vanusrühmade lõikes näitab, et kui erinevus individuaalse rahuolu osas on põlvkondade võrdluses suhteliselt muutumatu, siis rahulolematuse riigi toimimisega on noorema põlvkonna seas isegi suurem kui vanemate hulgas. (EIA 2008, lk 83)

Kui EL-i vanades liikmesriikides on etniliste vähemuste üldine rahulolu tugevasti seotud hinnangutega riigi majandussüsteemi ja demokraatia toimimisele, siis Eestis, sarnaselt enamiku postkommunistlike siirderiikidega, kujundavad etniliste vähemuste rahulolu rohkem subjektiivsed tegurid (eeskätt sisemine õnnetunne). Samas on subjektiivne rahulolu küllalt tugevasti seotud sotsiaalse integreerituse näitajatega: isiklike sotsiaalvõrgustike tugevusega ning diskrimineerimise (mitte)tajumisega

■ *Tinglikult võib öelda, et erinevalt teistest Euroopa riikidest loob Eestis enda määratlmine etnilise vähemusgrupina teatud „kultuurilise kapsli“. Etnilised piirid ühiskonnas ei kao iseneesest, kuna eluga rahulolematuse võrreldes eestlastega ei vähene ka nooremates põlvkondades. Eesti vähemuste suhteliselt nõrk sotsiaalne kapital ühelt poolt ja selle olulisus eluga rahulolu kujunemisele viib järeldusele, et investeerimine etniliste vähemuste sotsiaalse kapitali suurendamisse ja nende tõhusam kaasamine riigi ellu ei sea ohtu rahvusriigi toimimist, vaid on aluseks usalduslike suhete kujunemisel riigiga. (EIA 2008, lk 85)*

Aruandes meenutatakse, et 1990-ndate keskpaigast kuni 2007. aasta kevadeni Eesti ühiskond tasapisi ühtlustus oma hoiakutes. Nii eestlased kui ka teisest rahvusest inimesed hindasid väga paljusid Eesti elu nähtusi üheselt. Mitte-eestlaste sotsiaalpoliitiline ja majanduslik foon oli valdavalt positiivne. 2005. aastal oli nii eestlaste kui ka venekeelsete vastajate seas ühiskondlike muutuste üle rõõmustajaid ülekaalukalt rohkem kui kurvastajaid. Hoopis teistsugust tendentsi nähakse aga 2008. aasta septembris-oktoobris toimunud küsitluse tulemuste puhul, kus ühiskondlike muutuste üle rõõmustajate hulk oli venekeelse elanikkonna seas 2008. aasta lõpuks väiksem ja kurvastajate hulk suurem mitte ainult 2005. aastaga, vaid ka 2002. aastaga võrreldes.

Eriti selgesti avaldus see tagasilöökk vastustes 2008. aasta integratsiooni monitooringus, milles esitati küsimus hinnangu kohta viimase kolme

aasta muutustele Eestis. Üle poole venekeelsetest vastajatest väitis, et need muutused on negatiivsed. Ainult kõige nooremas vanuserühmas oli hinnangu suhe vastupidine. Sellest tulenevalt väideti, et vaatamata noorte seas ilmnunud protestimeelsusele on vene keelt kõnelevad noored oma enamuses Eesti ühiskonnas rohkem kodunenud ja riigis toimuva suhtes analoogiliselt eestlastega valdavalt positiivselt häälestatud.

Venekeelsete elanike hoiakuid iseloomustab äärmiselt madal usaldus kõikide peamiste võimuinstitutsioonide vastu. 2008. aasta kevadel tehtud uuringu andmetel usaldab või pigem usaldab Eesti riiki 62% eestlastest ja kõigest 23% venekeelsetest elanikest, seejuures riigikogu usaldas 2008. aasta kevadel vaid kümnendik venekeelsetest elanikest, valitsust ja presidenti pidas usaldusväärseks kõigest 13% vastanutest.

2008. aasta kevadel tehtud uuringu tulemused näitasid, et Pronksõduri kriisiga kaasnenud usalduskriis on osutunud oodatust sügavamaks ja kestvamaks. Inimarengu aruanne toonitab et. lõhe enamus- ja vähemusrühvuse poliitilistes hinnangutes on nii suur, et selle vähendamisel ei saa jääda lootma põlvkondade vahetumise aeganõudvale protsessile.

Aruande lõimumispeatükk sisaldab ka põhjaliku analüüsi venekeelse elanikkonna hõivest ja karjäärivõimalustest Eesti tööturul, toetudes Eesti tööjõu-uuringute andmetele. Autorite arvates võimaldavad need andmed täiesti selge ja ühese järelduse tegemist: tööturul osutus siirdekogemus mitte-eestlaste jaoks oluliselt dramaatilisemaks kui eestlaste jaoks.

Käsitledes eestlaste ja mitte-eestlaste erinevate karjäärivõimaluste põhjuseid, juhivad autorid Kristiina Lindemann ja Ellu Saar tähelepanu sellele, et mitte-eestlastest noortel, kes oskavad hästi eesti keelt ja kel on Eesti kodakondsus, on eestlastest eakaaslaste omast 1,6 korda väiksem võimalus osutada ametiredeli tipus olevaks. Nii eesti keele oskus kui ka Eesti kodakondsus vähendavad mitte-eestlaste töötuse riski, kuid ei suuda seda ikkagi viia eestlaste omaga samale tasemele. Noorte puhul on aga märgatav positiivne suundumus: vähemalt nende puhul

tähendab nii hea eesti keele oskus kui ka Eesti kodakondsus seda, et nende väljavaated vältida töötust on võrreldavad eestlastest noorte omadega. Selged autsaiderid on aga need noored, kellel ei ole Eesti kodakondsust ja kes ei oska eesti keelt. Märkides, et Eesti avalikus diskursuses domineerib individikeskne lähenemine tööturu ebavõrdsuse mõtestamisel, väidavad nad sellele vastu, osundades, et

■ *pööre ühiskondlikus korralduses saab endaga kaasa tuua teatud inimkapitali aspektide väärtustamise muutumise. Eesti riigi taasiseseisvumise järel toimunud reformide tulemusena muutus kõige enam eesti keele oskuse kui inimkapitali olulisus (EIA 2008, lk 95).*

Oluline on mõista ka seda, et mitte-eestlaste pessimistlik hinnang oma võimaluste võrdsusele võrreldes eestlastega ei sõltu nende isiklikust positsioonist tööturul.

■ *Kui soodsad eeldused konkreetsetel mitte-eestlastest isikutel konkureerimaks eestlastega tööturul ka ei oleks, jagavad nad oma hinnanguid vähemedukate „rahvusaaslastega“, sealjuures jääb nende hinnang eestlaste omast väga erinevaks. Seega võib öelda, et kõik mitte-eestlaste grupid jagavad kriitilist hinnangut oma võimaluste võrdsusele, kuigi kõige ressursirikkamad on reaalselt võimelised eestlastega konkureerima ning teevadki seda. (EIA 2008, lk 99)*

Aruandes lahatakse ka põhjusi, miks nii paljud mitte-eestlased ei pea Eesti tööturu reegleid võrdseid võimalusi soovivaiks. Oletatakse, et olulisimaks negatiivseks kogemuseks osutus mitte-eestlaste kui sotsiaalse rühma alanev mobiilsus, mis kaasnes Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega. Tuuakse esile, et riigi poliitikal vähemuste suhtes on alati ka sümboolne tähendus, edastades kõigile osapooltele sõnumi selle kohta, kellena saabunud inimest koheldakse, kui püsivana prognoositakse suhet selle isiku ja riigi vahel, kas osapooltel tasub sellesse suhtesse panustada

■ *Milliseks mitte-eestlase personaalne „võit“ või „kaotus“ siirde tulemusena ka ei osutunud, põlisrahvusesse mittekuulumisega kaasnes avalikus diskursuses selge kaotaja pitser. Seega mõjutas pigem üldisem (rahvus)rühma alanev mobiilsuse kogemus tööturu kogemuse mõtestamist ja tõlgendamist. Nagu näitas ka meie analüüs, ei pruugi hinnang võimaluste võrdsusele tööturul põhineda isiklikul tööturu kogemusel, pigem kajastab see üleüldist põlisrahvusesse mittekuulumisest tulenevat võimaluste kahanemise tajumist. (EIA 2008, lk 100)*

Eraldi juhitakse tähelepanu Eesti tööturul kujunenud olukorra mõjule mitte-eestlaste teise põlvkonna integreerimisele. Tõdetakse, et nooremate põlvkondade peale tulekuga rahvuslik lõhe Eestis ei vähene. Eesti Vabariigis sotsialiseerunud noored on oma vanemate ja vanavanematega võrreldes küll mõneti integreerunud – nende sotsiaalne kapital on kõrgem, suur osa neist on poliitiliselt enesekindlamad ja usaldavamad ning eluga rohkem rahul. Samas on ette näha probleeme tööturul, noorte ootused on kõrgemad kui võimalused. Samuti on noorte poliitiline osalus suhteliselt madal, nad tunnetavad Euroopa teiste riikide vähemusnoortega võrreldes sagedamini diskrimineerimist. Hoiatatakse, et on

■ *tõenäoline, et ka Eestis võib välja kujuneda nn „kolmanda põlvkonna probleem“: noored tunnevad pettumust ja tõrjutust ning selle pinnal hakkab arenema protesti-identiteet (EIA 2008, lk 100).*

Sellest järeldeb, et

■ *üldise rahuolematuse näol püsib Eestis küllaltki hea toitepinnas rahustevahelisteks pingeteks ja konfliktideks. Euroopa kujuteldaval vähemuste-enamuste suhete kaardil on Eesti küllaltki pingeline piirkond, kusjuures põlvkondade vahetus olukorda oluliselt ei leevenda. (EIA 2008, lk 101)*

2008. aasta töö lootusi positiivseteks arengu- teks ka Eesti vähemuspoliitikas – võeti vastu uus integratsioonistrateegia aastateks 2008–2013, milles esmakordselt on sõnaselgelt võetud suund tööturuerinevuste kaotamiseks ning venekeelse vähemuse esindajate sihipäraseks kaasamiseks avalikku ellu. Aasta lõpul võttis riigikogu lõpuks vastu kaua küpsenud „Võrdse kohtlemise seaduse“, mis võimaldab senisest konkreetsemalt tegelda rahvusliku diskrimineerimise juhtumitega nii tööturul kui avalikus elus. Astuti ka esimesi samme ühise infovälja loomise poole televisiooni vahendusel, käivitades ETV2-s senisest mahukama venekeelse teleprogrammi. Kuna eelpool toodud analüüs töö esile tugeva seose eluga rahulolu ning riigi toimimisele antavate hinnangute vahel, võib vaid loota, et nende sammudega vähendatakse pärast 2007. aasta aprillikriisi süvenenud võõrdumust venekeelse vähemuse ja Eesti riigi vahel ning koos sellega paraneb ka vähemuste esindajate hinnang oma elukvaliteedile. Siiski on aruande lõimumispeatüki autorid ettevaatlikud liigse optimismi suhtes nende meetmete mõju hindamisel.

5. ELUKVALITEET TARBIMIS- JA INFOÜHISKONNAS

TOIMETAJAD VERONIKA KALMUS,
MARGIT KELLER,
PILLE PRUULMANN-VENGERFELDT

EIA 2008 üks uuenduslikke teemavaldkondi on elukvaliteedi muutumine seoses Eesti liikumisega info- ja tarbimisühiskonda. Lähtutakse eeldusest, et

■ teatud kujuteldava „normaalse“ lääneliku tarbimistasemeni jõudmine (milleks ei ole olemas objektiivseid standardeid ning mis on oma olemuselt subjektiivne) on tänase Eesti inimese elukvaliteedi üks osa, või et vähemasti selle tajutud puudumine põhjustab pigem rahulolematust kui rahulolu. (EIA 2008, lk 102)

Samuti vaadeldakse info- ja kommunikatsiooni- tehnoloogiate levikus mitte üksnes majanduskasvu mootorit ja demokraatliku kodanikuühiskonna arendajat, vaid ka seda, et infotehnoloogia on tunginud paljude inimeste igapäevaellu ja muutunud osaks nende elukvaliteedist.

Info- ja tarbimisühiskonna kontekstis muutub eriti oluliseks noore põlvkonna analüüs. Just nemad on kiiresti ja kõige ehedamal kujul omaks võtnud info- ja tarbimisühiskonna tegevusmallid ning väärtushinnangud. Ning eeskätt on lapsed ja noored need, kes Eesti tulevikutsenaariume realiseerima asuvad.

Tarbimiskultuuri arengu periodiseering

1988–1992 – üleminek nõukogulikust tarbimiskultuurist lääneliku: rahareform aastal 1992 kui murdepunkt; laia sortimendi teke kauplustes; tarbijate väga piiratud raharessurss uuest valikust osa saamiseks.

1993–1997 – varane periood: süvenev kihistumine tarbimisvõimaluste alusel; esmane „nälja“ kustutamine ja välismaist päritolu tarbekaupade (nt olmetehnika) muretsemine; tuntud rahvusvahelisi kaubamärke võltsivate toodete rohkus turgudel ja kioskites.

1998–2004 – tarbimiskultuuri „küpsemise“ periood; estetiseerumine ja post-materialiseerumine (nt brändimises, reklaamis); elustiilile ja identiteediloomele suunatud tarbimise üha olulisemaks muutumine; kiire ostukohtade arvu ja mahu kasv, sh suurte kaubanduskeskuste ja supermarketikettide avamine Eesti suuremates linnades; nn šoppamise kui uue vaba aja veetmise vormi esile kerkimine; Eesti liitumine Euroopa Liiduga kui sümboolne Eesti „taasläänestumise“ verstapost.

2005–2008 – Euroopa Liiduga liitumise järgne periood; kasvav konsumerism (vähemalt kuni 2008. aasta majanduskriisi alguseni); kinnisvarabuum ja tarbimismahtude kiire suurenemine. Tarbimisühiskonnast ajendatud uute teemade ja probleemide esiletõus avalikkuses, nagu keskkonnasäästlik tarbimine, laste ja noorte tarbimispraktikad; lastele ja noortele suunatud turunduse temaatika.

Aruande valmimise ajaks on Eesti elanikest üldiselt kujunenud aktiivsed tarbijad, kellest suurenev osa väärtustab üha enam tarbimise pakutavat eneseväljendust. Just see ongi otsustav märk tarbimisühiskonna poole liikumisest.

Tarbimisühiskonna eelduseks on elanikkonna kasvav jõukus. Alates Euroopa Liiduga ühinemisest oligi Eesti elanike üldine ostujõud pidevalt kasvanud. Ülemaailmse majanduskriisi eelõhtul, veel oktoobris 2008 ei tunnetanud inimesed, et neil oleks tekkinud sagedamini kui enne probleemi raha piisavusest: mitte ühegi kaubagrupi või teenuse lõikes ei ole toimunud vähenemist, pigem vastupidi. Viimasest tõsiasiast annab tunnistust nende inimeste kasvav osakaal, kes meie küsitlustes on väitnud, et neil on üldiselt piisavalt raha ühe või teise kaubateenuse tarvis.

Konsumerism

Lisaks jõukuse kasvule on tarbimisühiskonnale iseloomulik ka tarbijate teadlikkuse kasv oma eelistustest ning ka pakutavate toodete ja teenuste kvaliteedist, mida aruande selle osa autorid on uurinud kui konsumerismi arengut Eestis. Viimast käsitletakse kui sümboliliste kaupade ihaldamist, omandamist ja kasutamist, teadlikult elustiilile ja identiteedi kujundamisele suunatud tarbimislikku orientatsiooni.

Aruandes näidatakse, et selline, algsest noorematele ja jõukamatele inimestele omane tarbimisorientatsioon on ka Eesti ühiskonnas tervikuna jõudsalt kasvanud. Kõrge ja väga kõrge konsumerismi osakaal koguvalimis oli 2002. aasta lõpus vaid 13%, 2008. aastal aga tervelt 39%, kusjuures venekeelse elanikkonna seas on konsumerismi levik olnud jõudsamgi.

Kui 2002. aastal oli väga kõrge konsumerismi indeksiga eestlasi vaid 4% ja venelasi 5%, siis 2008. aastal oli väga kõrge konsumerismiga vastajaid eestlaste hulgas 25% ja vene keele kõnelejate seas juba 30%.

Vastupidiselt levinud arvamusele tarbijalikkuse ja keskkonnasäästlikkuse vastandlikkusest, näitavad uurimistulemused, et keskkonnasäästlik tarbi-

mine ja konsumerism on noorema põlvkonna seas omavahel põimunud, samas kui nende vastandumine on omane pigem vanemale põlvkonnale.

Keskkonnasäästlikkuse ja konsumerismi erineva suhestumise alusel pakutakse välja elanikkonna esinduslikule küsitlusele toetuv Eesti tarbijate tüpoloogია: traditsioonilised keskkonnahoidlikud *säästjad* (41%), tagasihoidlikult tarbivad ja ka keskkonnaprobleemidest mitte hoolivad *ükskõiksed* (28%), kõrge konsumerismitasemega ja tugeva ökoloogilise teadlikkusega *rohelineks* *konsumeristid* (17%) ning vaid tarbimisele orienteeritud, keskkonnaprobleemidest vähe hoolivad *pillajad* (14%).

Elukvaliteedist infoühiskonnas

EIA 2008 selle osa fookuses on küsimus, mil määral infotehnoloogia on muutnud inimeste igapäevaelu, mõjutades nende elukvaliteeti nii tarbijate kui kodanikena.

Osutatakse, et üksikisikute internetikasutus kasvab Eestis jätkuvalt ning selle mitmekülgsus on üha olulisem mõista. Internetikasutajate uurimine näitab, et kuigi viimase kuue aasta jooksul on interneti pakutavate võimaluste hulk märkimisväärselt laienenud, on kasutajate põhilised huvid – informatsioon ja meelelahutus – jäänud samaks. Oluline on aga, et suuremale osale vastajatest on tegemist kas ühe või teise kasutusviisi domineerimisega ning kujunemas on selgelt erinevad kasutuspraktikad, mille alusel oli võimalik välja tuua erisugused internetikasutajate tüübid.

1. *Aktiivsed, mitmekülgsed internetikasutajad* (14% internetikasutajatest) on kõikide internetikasutuse liikide osas aktiivsemad kui teised rühmad. Nende jaoks on internet keskkond, kus nad rahuldavad oma vajadust nii info, meelelahutuse, kuulumise kui ka ühiskonnas ja kultuuris osalemise järele. Selles tüübis on rohkem naisi, 20–39-aastaseid ning kõrgharidusega inimesi.
2. *Meelelahutuse-keskne aktiivne kasutaja* (20%) keskendub ennekõike meelelahutuse otsimisele, tele- ja raadiosaadete jälgimisele internetis, aga kasutab internetti ka kultuuri tarbimiseks.

Tegemist on mitmekülgsete huvidega kasutajaga, kes kasutab internetti aktiivselt ka praktiliste teenuste tarbimiseks. Selles rühmas leidub ka neid, kes peavad osalemist blogides ja foorumites oluliseks. Selliseid internetikasutajaid on kõige rohkem 15–29-aastaste seas ning pisut rohkem on neid vene keele kõnelejate hulgas.

3. *Praktiline, tööalane e-teenuste kasutaja (22%)* keskendub eelkõige info ja praktilise orientatsiooniga tegevustele, samuti on ta keskmisest oluliselt aktiivsem e-teenuste kasutaja. Nende internetisuhtlus on ennekõike tööalane ja keskmisest tunduvalt vähem isiklik. Samuti otsivad nad vähem meelelahutust. Selles rühmas on rohkem naisi, 30–49-aastaseid, rohkem kõrgharidusega eesti keelt kõnelevaid vastajaid, samuti on nad pigem keskmise või kõrgema sissetulekuga.
4. *Praktilise info ja meelelahutuse keskne passiivne kasutaja (20%)*. Sellise suhteliselt ühekülgse tüübi internetikasutus piirdub põhiliselt kas praktilise info ja/või interneti-meelelahutuse otsimisega ning suhtlemisega sõprade ja tuttavatega, samas kui interneti muude võimaluste suhtes huvi ei ole. Selliseid inimesi on rohkem meeste seas, nooremates vanuserühmades ja sellest tulenevalt ka põhiharidusega inimeste hulgas ning kõige madalamas sissetulekurühmas.
5. *Vähekasutajaid (10%)* ei iseloomusta ükski konkreetne internetikasutuse praktika ning nende internetikasutus on üldiselt välja kujunenemata. Nende seas on rohkem eakaid ning keskharidusega inimesi, samuti rohkem vene keele kõnelejaid.

Oluliselt suurem osa inimeste igapäevategevustest internetis on seotud teenuste tarbimisega ja meelelahutusega, mis ei pruugi tingimata viia e-osaluseni ja kodaniku-demokraatia kasvule. Teisalt ei saa ka alahinnata riigi pakutavate teenuste kasutamismugavuse rolli kodanike internetikasutuspraktikate kujunemisel ning elukvaliteedi kujundamisel. Et enamuse e-teenustest tähendavad

kodaniku jaoks peamiselt ajaressursi kokkuhoidu ja toimingute lihtsustumist, on seegi üks elukvaliteedi tõusu näitaja. Mõnel juhul võib IKT otseselt aidata lahendada konkreetseid sotsiaalseid probleeme. Selles osas on asutustel ja omavalitsustel kindlasti veel palju kasutamata võimalusi.

Interneti-demokraatia areng

Aruandes leitakse, et kodanikele oluliste internetidemokraatia võimaluste ja hüvede – läbipaistvuse ja kaasatuse – arendamise asemel oli Eestis valdav pigem ametnikukeskne lähenemine, mille puhul on esiplaanil võimalikult rohke info kogumine mitmesuguste tegevuste kohta, mitte kodanikele sobivate teenuste arendamine. Kuna sel juhul käsitletakse kodanikke teenuste klientidena, mitte aktiivsete kaasaráärijatena otsustamise protsessis, on Eestis juurutatav e-demokraatia pigem nn interneti kliendidemokraatia kui tegelik osalusdemokraatia.

Väidetakse ka, et

„Eestis on küll muljetavaldav infoühiskonda reguleeriv seadusandlus ja seadusliku regulatsiooni kogemus, kuid enamuse vastavaid poliitika-dokumente on tehnikalistliku suunitlusega ja osaluse teemat kajastatakse neis vähe. Mõned seadusaktid, näiteks avaliku teabe seadus, reguleerivad küll omavalitsuste internetikasutust (näiteks veebilehtede ülesehitust), samas kohalikud omavalitsused neid akte ei järgi ja jätkuvalt on paljude omavalitsuste otsustusprotsess läbipaistmatu. (EIA 2008, lk 114)

Kuigi suurem osa ühiskonna elus aktiivselt kaasa löövaid inimesi on internetikasutajad, osalevad kõrge poliitikahuviga inimesed üsna tagasihoidlikul määral foorumites, blogides ja kommentaariumides ning *online*-kodanikualgatustes. Seega võib väita, et vaadeldaval perioodil oli internet ka poliitiliselt aktiivsetele inimestele pigem praktilisi igapäevatoiminguid lihtsustav tehnoloogia kui kõitev võimalus mõjutada tõhusamalt riigi või omavalitsuse toimimist.

Lapsed ja noored tarbimis- ja infoühiskonnas: toimetulek riskidega

Toetudes rahvusvahelistele uuringutele, väidetakse, et Eesti kuulub koos Hollandi, Norra ja Suurbritanniaga maade rühma, mida iseloomustab nii laste internetikasutuse kui ka *online*- riskide kõrge tase. Samas on Eesti neist riikidest maha jäänud laste oskuse poolest internetiga kaasnevate riskidega toime tulla, samuti vanemate järelevalve osas laste internetikasutuse üle.

Aruandes tuuakse esile, et

■ Eesti lapsed on Euroopa kontekstis täiesti uni-kaalses olukorras: kuuludes ühelt poolt kategooriasse „kõrge kasutus – kõrge risk“, on nad jäetud võrdlemisi omapäi veebidžunglisse seiklema, vaatamata sellele, et nende vanemate arvates ei pruugi nad seal alati kõige paremini hakkama saada. (EIA 2008, lk 119)

Euroopa kontekstis paistab Eesti silma ka ainsa EL-i riigina, kellel puudub internetiturvalisuse alase teadlikkusega tegelev organisatsioon. Mujal Euroopas internetiturvalisuse punktidenä (Internet Safety Nodes) tegutsevad organisatsioonid teevad aktiivselt nii lastele kui ka täiskasvanutele suunatud teavitustööd.

Märgitakse, et Eesti kooliõpilaste meediakasutuses on viimastel aastatel aset leidnud kiired ja ulatuslikud muutused. Internet on saanud õpilaste elu lahutamatuks osaks: kui 2001.–2002. aastal kasutas internetti juba 91% eesti õppekeelega linnakoolide 6.–12. klassi õpilastest, siis alates 2005. aastast võime selle vanuserühma puhul rääkida üleüldisest veebikasutusest.

Aastatel 2001–2005 kasvas päevas keskmiselt veebiavarustes veedetav aeg hüppeliselt; internet möödus raamatutest, raadiost, spordist jt hobidest, kodus õppimisest ja ka televisioonist. 2007. aasta sügisel oli kodune internetiühendus 96% küsitletud Tallinna, Tartu ja Pärnu eesti õppekeelega koolide õpilastest, mis on täpselt kaks korda enam võrreldes viie-kuue aasta taguse ajaga.

Valdav enamik 15–19-aastastest noortest kasutab internetti ennekõike meelelahutuslikul ja suhtlemise eesmärgil, praktiline ja infokeskne kasutus on nende jaoks oluliselt vähemtähtis.

Internetikasutuse uueks potentsiaaliks peetakse loomingulisi *online*-tegevusi.

Kõige enam internetis harrastatav tegevus on piltide üleslaadimine – seda nii kõige nooremate hulgas kui ka internetikasutajate seas üldiselt. Teisel kohal on sõprade ja tuttavate kohta info otsimine-haldamine suhtlusportaalides. Mõnevõrra üllatuslikult on Delfis või *online*-ajalehtedes artiklite kommenteerimine suhteliselt vähelevinud tegevus, olles isegi vähem populaarne kui foorumites olulistel teemadel sõna võtmine.

Tarbimis- ja infoühiskonna näitajate üldised seosed elukvaliteediga

Põlvkonnasisene diferents subjektiivses heaolus avaldub eeskätt rahaliste ressursside ja internetikasutuse aktiivsuse erinevuse kaudu – jõukamad ja sagedamini internetti kasutavad noored on eluga rohkem rahul. Suurem kriitilisus tarbimisvõimaluste ja -valikute suhtes seostub ka noorimas earühmas madalama hinnanguga eluga rahulolule – keskealistega võrreldes isegi märkimisväärselt tugevamini. Märgitakse, et noored, kes peavad tarbimisühiskonna probleeme enesestmõistetavaks, on ükskõiksemad keskkonnasäästliku tarbimise suhtes.

■ On oht, et edukas kohanemine ühiskonnas toimivate muutustega toob kaasa ka probleemsete nähtuste enesestmõistetavaks pidamise, nende normaliseerumise, seda eriti pealekasvava põlvkonna silmis. Kui sotsiaalse kohanemisega kaasneb kriitilisuse kadumine ning ükskõiksus, on tegemist pigem sotsiaalse mugandumisega, mis ühiskonna tasandil toob kaasa solidaarsuse ja sidususe vähenemise. (EIA 2008, lk124)

Ohuna käsitletakse ka Eesti lapsevanemate põhjendamatut optimismi lapsi puudutavate *online*-riskide tunnetamise osas. Tarbijapädevuse oluliste aspektide teadvustamine nii vanemate põlvkon-

dade kui ka noorte endi seas on alles algusjärgus. Seega vajavad info- ja tarbimisühiskonnas laste ja noortega seotud nähtused ja probleemid senisest põhjalikumalt käsitlemist ja arutelu – nii avalikkuses üldiselt kui ka riigi ja kolmanda sektori tasandil.

■ *Põhiküsimused, mille osas keerukatel aegadel tuleks järele mõelda ja tegutsemisstrateegiaid luua, seisnevad selles, kuidas sotsialiseerida noori ja harida täiskasvanuid, olemaks sotsiaalselt aktiivne, elutervelt skeptiline, kainelt mõtlej ja vajadusel kriitiline selline tarbija ja uue meedia kasutaja, kes kommerts- ja internetimaailmaga silmitsi seistes oskab kasutada kõiki võimalusi ja vältida riske, langetada pädevaid valikuid ja seista südilt oma õiguste ning avalike huvide eest. (EIA 2008, lk 124)*

6. HEAOLU JA MAJANDUSARENG TOIMETAJA ERIK TERK

Püüdes selgitada, kas majandusareng või ühiskonna üldareng liigub aktsepteeritavas suunas, tuleb paratamatult mõõta ühelt poolt heaolu või elukvaliteedi eri aspektide objektiivset taset ja teiselt poolt heaolu subjektiivset aspekti, nende aspektide taju ühiskonna liikmete poolt.

Seejuures tuleb arvestada, et heaolu objektiivne tase on küll majandusarengu resultaat, kuid samas on ühiskonna heaolu komponendid, näiteks tervis või haridus, majandusarengule ka sisendi, st avaldavad majandusarengule olulist mõju.

Heaolu subjektiivsed ja objektiivsed näitajad

Riikide arengutaseme levinuimaks üldistatud näitajaks on inimarengu indeks, mis sisuliselt peegeldab heaolu rikkuse ja inimkapitali aspekte objektiivsete näitajate alusel. Järelikult saab analüüsida heaolu ülejäänud aspektide seotust selle näitajaga ja otsida vastust küsimusele, kas ka heaolu subjektiivsed näitajad sõltuvad objektiivsest arengutasemest.

EIA 2008-s toodud andmed näitavad, et heaolu subjektiivne hinnang on Eestis tunduvalt kõrgem kui näiteks Ungaris, kelle objektiivne näitaja on

Eestiga sarnane. Samas on Eesti subjektiivse heaolu tase suhteliselt lähedal Saksamaale, hoolimata objektiivse üldnäitaja väärtuste väga suurest erinevusest nende kahe maa vahel. Aruandes oletatakse, et Eesti suhteliselt kõrged subjektiivse heaolu hinnangud võrreldes tegeliku olukorraga on tõenäoliselt mõjutatud majanduse kiirest arengust ja elujärje tuntavast paranemisest lähiminevikuga võrreldes. Tegemist on vahepealse seisundiga, teiste siirderiikidega võrreldes on Eesti saavutanud suhteliselt hea taseme, mis kohati on võrreldavad ka „vana“ Euroopa Liidu liikmesriikidega. Samas märgitakse kriitiliselt, et

■ *majanduslikust jõukusest hoopis madalamad elukvaliteedi näitajad, kehv tervis ja lühike eluiga pole meie õnnetunde ja rahulolule senini märkimisväärset mõju avaldanud. Või siis on meie usk iseendasse, oma perspektiividesse ja meie institutsionaalsesse võimekusse aidanud selle negatiivse teguri mõju elimineerida. Küsimus on selles, kas see optimism ja positiivne suhtumine elab üle ka kättejõudnud majanduslanguse perioodi. (EIA 2008, lk 130)*

Majanduspoliitika ja sotsiaalpoliitika seosed

EIA 2008 majanduspeatükk seostab Eestile omast ebakõla elukvaliteedi suhteliselt madala taseme ja suhteliselt kõrgete subjektiivse heaolu näitajate vahel ka sellega, et Eestile on olnud pikka aega iseloomulik majanduskasvu vähene seos sotsiaalkulutuste kasvuga .

Kiire majanduskasvu tingimustes, kus SKP suurenes jooksvates hindades 121,4 miljardilt kroonilt 2002. aastal 207,1 miljardi kroonini 2006. aastal, kasvasid küll ka valitsemiskulud ning sealhulgas ka nominaalkulud tervishoiule, haridusele ja sotsiaalkaitsele, kuid sotsiaalkulude kasv jäi majanduskasvust palju tagasihoidlikumaks, mida näitab ka nende osakaalu vähenemine SKP-s. Seega kulutused sotsiaalvaldkonda küll kasvasid, aga vähem kui SKP tervikuna. See viitab ka asjaolule, et eelarve tasakaalu säilitamine ja ülejääk olid sellel perioodil saavutatud sotsiaalvaldkonna kulutuste

suhtelise piiramisega. Aruandes rõhutatakse, et silmas pidades töötajate hariduse ja tervise tähtsat osa majanduskasvuks vajaliku inimkapitali loomisel, on hariduskulude osakaalu küllalt oluline vähenemine ning tervishoiukulude sisuline külmutamine pikemas arenguperspektiivis negatiivse mõjuga ka majandusele.

Vaadeldes hariduspoliitika ja majanduse seoseid, tuuakse positiivsena esile, et Eestis on side kutsehariduse ja ettevõtete vahel viimase kümne aasta jooksul oluliselt paranenud. Ettevõtted on rohkem investeerinud kutseõppeasutuste infrastruktuuri, tihenend on seos õppimise ja praktika vahel, nii koolide kui ettevõtete rahalised vahendid on oluliselt kasvanud. Tähtis on olnud EL-i fondide osa seda tüüpi sidemete toetamisel. Samuti täheledatakse positiivsete trendidena sotsiaalkindlustuse taseme tõusu: vanaduspensionide nominaalset suurenemist kümne aasta (1997–2007) jooksul keskmiselt 2,7 korda. Siiski on see tõus maha jäänud keskmise brutopalgast kasvust samal ajal (3,2 korda), mis on kaasa toonud keskmise palga ja keskmise pensioni suhte halvenemise 33%-ni.

Vaadeldes Eesti sotsiaalsfääri tagasihoidlikku taset teiste Euroopa riikidega võrreldes tõstatatakse küsimus selle valdkonna valitsemisest, avaliku võimu tegevuse vastavusest inimeste huvidele. Avaliku sektori kulutused sotsiaalkaitsele on Eestis ühed kõige madalamad Euroopa Liidus. Eestis moodustasid sotsiaalkaitsekulud 2006. aastal 12,4% SKP-st, samal ajal kui EL-27 keskmine oli 26,9% SKP-st (Eurostat).

Kokkuvõtteks arutlusele majanduse ja sotsiaalpoliitika vahekorras Eestis siirdeajal nenditakse, et sedamööda kui Eestis seni valdavaks olnud majandusarengu ekstensiivsele viisile lisanduvad keerukamad, enam inim- ja sotsiaalset kapitali vajavad tegevused, kasvab ka vajadus rohkem arvestada, et sotsiaalsfääri kaudu tekkiv inim- ja sotsiaalkapital on kriitiliseks komponendiks, mis määrab selle, milline areng on majanduses võimalik.

Sotsiaalsete ja majanduslike vaatekohtade seostamine inimarenguga ning vastava poliitika ja valitsemismudelite hindamine peab lähtuma nii

nende vastastikustest seostest kui ka olulistest erinevustest. Tunnistatakse, et eraomandil ja kasumil põhinevat majandust ei saa selles mõttes sotsiaalsele allutada, et kehtestada reeglid, mis lähtuksid eelkõige ja peamiselt sotsiaalsest mõõtmest. Samas on inimareng, millel majandustegevuses oluline osa, seotud just sotsiaalsete aspektidega ühiskonna korralduses. Üheks majandus- ja sotsiaalpoliitika lahknemise põhjuseks on ka otsuste erinev ajahorisont. Sotsiaalpoliitilised meetmed arendavad riigi elanikkonna potentsiaali pikema perioodi jooksul ning seetõttu võtab tehtud kulutuste ära tasumine aega.

Uuringud ja võrdlused kinnitavad, et Eesti oli sotsiaalsele kaitsele tehtud kulutuste osatähtsusest Euroopa riikide hulgas eelviimane (eespool ainult Lätist).

Tööturg ja sellega seostuvad poliitikad

Kui eelmiste aastate inimarengu aruannetes lähtusid tööturu probleemide käsitletud pigem sotsioloogilisest vaatepunktist, siis EIA 2008 vaatlleb neid pigem majanduskeskselt, läheneva majanduskriisi kontekstis, tunnistades, et majanduse jahtumine 2008. aasta teises pooles tõi juba kaasa koondamiste laine ning majanduslik surve koondamisteks on jätkuvalt väga suur.

■ Eesti Panga prognoosi järgi jõuab töötus 2009. aasta keskmise näitajana 7%-ni, negatiivsemate arengute korral võib töötus ka tõusta 9–10 protsendini. Seega võib prognoosida lähiaastatel majanduskonjunktuurist tingitud töötuse kasvu ja sellest tulenevalt muutub veelgi olulisemaks teemaks inimeste sotsiaalne kaitse, aktiivsete tööturupoliitika meetmete efektiivsus ning töötajate täienduskoolituse temaatika. (EIA 2008, lk 139)

Selle osa autorite Raul Eametsa ja Reelika Leetmaa hinnangul on Eestil suhteliselt aktiivset, majandust stabiliseerivat eelarvepoliitikat raske viljeleda, tulenevalt üldisest liberaalset turumajanduse ning nn õhukese riigi ideoloogiast.

■ Üheks sellise ideoloogia tulemuseks on suhteliselt madal maksukoormus, ja siit edasi kasinad võimalused majandust mõjutada, sest riigil pole lihtsalt piisavalt vahendeid ja vastavaid poliitika-instrumente. Tulenevalt valuutakomitee süsteemist on keskpanga võimalused raha pakkumist mõjutada ning inflatsiooni ohjeldada samuti suhteliselt piiratud. Seega jääb ainsaks majanduse „puhvriks”, mille kaudu toimub kohandamine, paindlik tööturg, ning nagu senine Eesti suhteliselt lühike majandusajalugu on näidanud, on ta seda rolli suhteliselt hästi täitnud. (EIA 2008, lk 140)

Lähemalt käsitletaksegi turvalise paindlikkuse põhimõtte nelja aspekti (töötajate liikumine, töökohtade liikumine, aktiivne tööturupoliitika ja töötajate sotsiaalkaitse tase) ja nende rakendamist Eesti tööturul. Mõõndakse, et Eestis on omamoodi paradoksaalne olukord, kusmakrotasandi näitajate, näiteks OECD töötajate hõivekaitse indeksi järgi on Eesti tööturg jäik ja ülereguleeritud, ettevõtte tasandi andmeid vaadates aga selgub et tööturg on paindlik, võimaldades tööandjal suhteliselt lihtsalt töötajaid vallandada ning ka töötuks jäänutel uut töökohta leida. Juhitakse tähelepanu sellele, et lisaks makrotasandi näitajatele, millega opereeritakse riigi tasandil ja mis on seotud kehtivate regulatsioonide ja seadustega, tuleb näha tööturu toimimist ka ettevõtte ehk mikrotasandil.

Seda lünka Eesti tööturu olukorra kirjeldamises püütaksegi täita, vaadeldes töötajate liikumist Eesti tööturul kolme erineva seisundi vahel: hõivatud, töötud või mitteaktiivsed. Järeldatakse, et töötusest hõivesse liikumine on olnud majandusliku kasvu tingimustes väga lihtne. 2006. aastal leidis tervelt 86% töötuid aasta jooksul tööd. Tunnistatakse, et uue töö leidmise võimalus majandusliku surutise tingimustes väheneb, kuid meenutatakse, et ka viimase tõsisema majanduslanguse ajal 1999–2000 ei langenud see alla 40% .

Töökohtade liikumise all ei vaadelda töökohtade füüsilist liikumist näiteks Eestist odavamale tööpõlvale riikidesse, nagu näiteks Hiina, vaid töökohtade

loomist ning sulgemist ettevõtte sees. Järeldatakse, et tööturu volatiivsus on Eestis madalam kui Põhjamaades, olles samal tasemel USA-ga, ning et meiega samas suurusjärgus on töökohtade liikumised Leedus ja Poolas. Siit järeldatakse, et mikrotasandit vaadates on tööturg Eestis paindlik ning toimib omalaadse puhvrina majanduse tasakaalustamisel, olgu selle tõestuseks nii suhteliselt suur liikumine tööseisundite vahel kui ka töökohtade sulgemise ja avamise suhtarvud.

Turvalise paindlikkuse oluliseks komponendiks on tulemuslik aktiivne tööpoliitika, mis aitab nii töötutel kui ka töötajatel leida sobiv töö. Eestis alustati tööturuteenuste pakkumisega 1990-ndate algul, viimane ulatuslik reform viidi läbi 2006. aasta alguses, mil jõustus uus tööturuteenuste ja -toetuste seadus. Sellest lähtudes pakuti riiklikes tööturuametites kolmeteist tööturuteenust.

Vaadates kulutusi aktiivsele tööpoliitikale, selgub aga, et Euroopa Liidu liikmesriikide võrdluses on Eesti üks madalaima kuludega riike, seda ka juhul, kui võrrelda vaid sarnase töötuse määraga riike. Seetõttu vajab selle poliitika arendamine suuremat tähelepanu.

■ Kuna kulutused ja ka osalejate arv aktiivse tööpoliitika programmides on olnud väikesed, ei ole tööpoliitika avaldanud olulist mõju töötuse üldisele määrale. Seega viitavad olemasolevad uuringud ja statistika pigem sellele, et aktiivse tööpoliitika roll paindliku tööturu kujundamisel on Eestis olnud tagasihoidlik ja nimetatud valdkond vajab suuremat tähelepanu, eriti praeguses olukorras, kus töötajate oskused peavad kohanduma muutuva tööjõuvajadusega. (EIA 2008, lk 143)

Tööturu paindlikkust peab omakorda toetama sotsiaalkaitse süsteem, mis aitab töötajatel liikuda ühelt töökohalt teisele, tagades neile piisava sissetuleku ka töötaoleku perioodil. Seeläbi peaks sotsiaalkaitse süsteem suurendama töötajate mobiilsust töökohtade vahel ning aitama kaasa majanduse struktuurimuutustele. Lisaks sotsiaaltoetustele on turvalise paindlikkuse kontseptsioonid

olulisel kohal töö ja pereelu paindlik ühendamine, mille eelduseks on kvaliteetsete hooldusteenuste olemasolu, so nii lapsehoid kui eakate hooldus.

Kohustust laste ja teiste lähedaste eest hoolitsemise peetakse üheks peamiseks naiste tööhõivet ning võrdsust tööturul pärssivaks teguriks. Märgitakse, et lapsehoiuteenuste kättesaadavusega on olnud Eestis läbi aegade probleeme, ligi pooltes kohalikest omavalitsustest on olnud lasteaiajärjekorrad ning lasteaiad on üle koormatud – lapsi on neis ligi 2500 võrra rohkem kui normkohti.

Lisaks sotsiaalkaitsele on turvalise paindlikkuse kontseptsiooni oluliseks osaks ka *tööturukoolitus*, mis peaks võimaldama nii töötute kui ka töötusriiskis töötajate tõhusat täiend- ja ümberõpet.

Eesti tööturu paindlikkuse analüüsist järeldus, et vaadates turvalise paindlikkuse nelja komponenti, võib ainult tööturu paindlikkusega enam-vähem rahule jääda. Ülejäänud valdkondades on Eestil veel väga palju ära teha selleks, et tunda ennast võrdväärseks vanade EL-i liikmesriikide seas ja tagada tööturu paindlik toimimine.

Linnad kui arengumootor

EIA 2008 üheks uudsemaks osaks on rahvusvahelistele kogemustele toetuv Tallinna ja Tartu linnaregioonide tuleviku käsitlemine, mida seotakse küsimusega, kui edukalt me suudame liikuda kaasaegse teadmusrégiooni mudeli suunas. Selle mudeli realiseerimisel on võtmeroll endale rahvusvahelises tööjaotuses uusi, eelkõige teeninduslikke funktsioone haarata suutvatel linnadel. Autorid Silja Lassur, Külliki Tafel-Viia ja Erik Terk leiavad, et ka Eesti inimarengu seisukohalt on äärmiselt oluline, et Tallinna ja Tartu linnaregioonid suudaksid koondada keerukal kõrgtehnoloogilisel teenindusel (*knowledge-intensive high-tech services*) baseeruvat tööhõivet, kujuneda rahvusvaheliselt tõsiseltvõetavateks ja hästivõrgustunud teadmusrégioonideks.

■ *Kuna teadmusrégiooni/teadmusrégiooni tekke üheks oluliseks eelduseks on keskkonna atraktiivsus talendikate inimeste jaoks ja linnakeskkonna võime toetada ja ergutada loovust, tähendab suund teadmusrégiooni loomisele ühtlasi ka pürgimust loomelinnade mudeli realiseerimisele. Siit tuleneb aga vajadus käsitleda teisiti, kaasaegsemas võtmes kultuuri ja kultuuriga seotud tegureid kaasaegsete, rahvusvahelises suhtluses toimivate majandusstruktuuride väljakujundamiseks, muuta linnade mentaalsust avatumaks ja loominguks, arendada kultuuri ja ettevõtluse sümbioosi (loomemajandust), muuta linnakeskkonnad loomeinimeste ideede rakendamise kaudu atraktiivsemateks. (EIA 2008, lk 152)*

Samuti toob suund teadmusrégioonide arendamisele kaasa vajaduse muuta tööhõive ja hariduse struktuuri:

■ *Eesmärk jõuda kasvõi kaugemas tulevikus liiderpiirkondade hulka eeldab kesk- ja kõrgtehnoloogia sektorites (tööstus ja teenindus kokku) töötavate inimeste osatähtsuse väga olulist tõusu, praeguselt alla 10%-selt tasandilt vähemalt 15%-ni (ja tulevikus veelgi kõrgemale), samuti rahvusvaheliselt konkurentsivõimeliste ja majanduskeskkonnaga koostöös olevate ülikoolide olemasolu ning praegusest olulisemalt intensiivsemat tegevust elukestva õppe osas. (EIA 2008, lk 149)*

Loomulikult saab teadmusrégioon areneda ainult rahvusvahelises koostöös ning eduka talendijahi korral. Kokkuvõttes nenditakse, et

■ *ehkki nii Tallinn kui Tartu on hakanud viimasel ajal kavandama oma arengut varasemast komplekssemalt, st pühendama enam tähelepanu sellistele nähtustele, nagu innovatsioon, teadmusbass, loome, ei saa kummagi linna puhul väita, et nimetatud arengustrateegiate või arengukavade koostamisel oleks lähtunud selgest kaasaegsest linnaarengu tervikvisioonist*

või kontseptsioonist. Seetõttu pole ka päris selge, kui võrd hakkab üksikute kavade või strateegiatega vahel ka nende realiseerimisel toimima võimendus. (EIA 2008, lk 150)

Selleks, et areng loova teadmuslinna/regiooni mudeli poole saaks toimuda, peaks olema täidetud neli tingimust:

■ On vaja a) terviklikku majanduse ja elukeskkonna arendamist puudutavat visiooni linna-regiooni tasandil; b) kõikide innovatsiooni, teadmuse ja loome töusu puudutavate valdkondade pikaajalist kavandamist; c) eelnimetatud pikaajaliste kavade omavahelist ühendatust, et tekiks võimendus; d) instrumentaalset mehhanismi eelnimetatud kavade juurutamiseks. (EIA 2008, lk 150)

Nende tingimuste täitmiseni ei ole seni veel jõutud.

7. KOKKUVÕTE

MARJU LAURISTIN, ERIK TERK

EIA 2008 kokkuvõttes püstitatakse kaheksa küsimust Eesti inimarengust ja sotsiaalsetest riskidest majanduskriisi kontekstis. Arvestades kriisiohtu, mille on tekitanud pandeemia COVID-19, on mõnigi neist küsimustest ka praegu asjakohane, ehkki vastused võivad olla mõneti teistsugused kui tosin aastat tagasi.

1. *Kuidas hinnata Eesti ühiskonna sotsiaalset jätkusuutlikkust praegusel arenguhetkel?*

Kriisiajal on põhjust arutleda inimarengu kui ressursi üle, mis võimaldab (või ei võimalda) ühiskonnal raskustega toime tulla.

2. *Kuidas mõjutab 2004. aastast kuni 2008. aasta alguseni toimunud hoogne majanduskasv Eesti elanikkonna elukvaliteeti?*

Võime öelda, et viimaste aastate majandusliku tõusuga kaasnes Eesti ühiskonnas senisest enam kindlustatud keskklassi kujunemine. Inimeste sotsiaalset enesehinnangut hakkasid senisest enam mõjutama info- ja tarbimisühiskonna arusaamad ja võimalused. Samas levis muretu tarbijalikkus, asjadekultus ja sotsiaalne passiivsus ning süvenes lõhe vanema ja noorema põlvkonna ning eri piirkondade elukvaliteedis. Samas püsis erinevus eesti- ja venekeelse elanikkonna eneseteostusvõimalustes.

3. *Mis ohustab Eesti inimarengut kõige rohkem praegusel arenguhetkel?*

Kõige suuremaks mureküsümuseks on jätkuvalt sotsiaalsetest ja käitumuslikest põhjustest tingitud madal oodatava eluea pikkus, seda eriti meestel, ning nii meeste kui ka naiste lühikeseks jääv aeg elada oma elu täisväärtuslikult ja aktiivselt.

Otsapidi jookseb rahva tervise probleem aga laiemasse väärtuste, elulaadi, inimsuhete, kasvatus- ja kultuuri valdkonda. Seetõttu on teiseks ohutsooniks tervise kõrval noorte elulaadi ja väärtushinnangute probleemid, noore põlvkonna elukvaliteet.

Kolmandaks läbivaks murejooneks on nii tervise kui laiemalt kogu elukvaliteedi liiga suured erinevused piirkonniti ja rahvuste lõikes, mis on tekitanud näiteks Kirde-Eestis sotsiaalsete riskide kuhjumise.

4. *Milliseid inimarengu aspekte mõjutab kriitiline situatsioon majanduses kõige rohkem?*

Kõige otsesemalt mõjutab inimarengut olukord tööturul, juba alanud ning 2009. aastal lumepallina süvenev tööpuudus. Esmakordselt tabab töökaotus siirdeühiskonna „võitjaid“, kõrgharidusega ambitsioonikaid ja tarbimishimulisi noori, kelle sotsiaalne enesehinnang ja muretus on senini olnud väga kõrged.

Majanduskriisi tingimustes tuleks eriti tähelepanelikult suhtuda lastega peredesse, eriti

neisse, kus on vaid üks leivateenija, ja eriti olukorda, kus ka see ainuke leivateenija võib jääda tööta. Kui selle tagajärjel jäävad lapsed ilma võimalusest saada kvaliteetset haridust, osaleda huvitegevuses ja spordis, on sellel kaugeleulatuvad sotsiaalsed tagajärjed.

Väga ohtlikku mõju avaldab majanduslangus tervisele, eeskätt sotsiaalse stressi kaudu. On tõenäoline sotsiaalse protesti ja konfliktide võimendumine juhul, kui meedia, poliitikud ja kodanikuühiskond ei suuda tekitada ja hoida ühiskonnas valmisolekut ja usku üheskoos raskustest ülesaamiseks.

5. *Milline poliitika aitaks kriisist inimarengu suhtes võimalikult valutult välja tulla?*

Majandus- ja eelarvepoliitikas (millest suuresti sõltub ka sotsiaalpoliitika) on selles olukorras eriti tähtis arvestada, et

- ka raskete otsuste tegemisel ei kaotataks silmist nende sotsiaalset mõju, püüdes vältida või vähemalt pehmendada haavatavate sihtrühmade elukvaliteedi halvenemist;
- vältida terviseriskide suurenemist ja jätkata ennetustööd rahva tervise parandamiseks;
- ära hoida kriisi negatiivset mõju laste elukvaliteedile, rakendades toetusmeetmeid lastevanemate töötuksjäämise korral;
- ära hoida negatiivset demograafilist mõju nii sündimusele kui väljarändele;
- ära hoida paanikat ja rahvuslike ning sotsiaalsete pingete teravnemist;
- pöörata suuremat tähelepanu elukvaliteedi mittemateriaalsetele aspektidele, eriti psühholoogilisele turvalisusele;
- Euroopa Sotsiaalfondi jm Euroopa rahade sihipärasem kasutamise inimarengu seisukohalt, jälgides hoolikalt projektide sisulist vastavust kõige pakilisematele sotsiaalsetele vajadustele;
- kriisiolukorras on eriti häiriv bürokraatia ja asjatu ajakulu, mis pidurdab eurorahade liikumist ja projektide elluviimist;

- projektide tulemuslikkust inimarengu seisukohalt peaksid analüüsima teadlased ja kodanikuühiskonna esindajad.

6. *Kas saaks kriisisituatsiooni kasutada väärtushinnangute muutmiseks, sotsiaalse kapitali suurendamiseks?*

- Kodanikuühiskonna algatusvõimele reaalse väljundi tagamine on parim tee kriisi negatiivsete sotsiaalsete mõjude ennetamiseks ja vältimiseks.
- Kriis annab tõuke väärtuste muutumisele, materiaalsete eduväärtuste asendumisele sotsiaalsete ja vaimsete väärtustega. Perede tarbimisvõimalusi piiravas kriisiolukorras on kergem hakata uute asjade muretsemise asemel väärtustama tervist, vaimsust, inimsuhteid, igas peres üksteisele, eriti aga lastele ja noortele pühendatavat aega, tähelepanu nõrgemate suhtes, hoolivust looduse ja kaasinimeste vastu.
- Sotsiaalne kapital ei kasva iseenesest tühjal kohal ega lahtise taeva all – ta vajab avalikku ruumi, infot ja suhtlust, innustavaid sümboleid ja pühendunud omakasupüüdmataid eestvedajaid. Sellest vaatepunktist on väga oluline roll kultuuriasutustel ja rahva vaimset toonust toetavatel kultuurisündmustel.

7. *Kuidas peaks ühiskonna sotsiaalseid ressursse silmas pidades majanduse kriisistrateegiate kujundamisel ja eelarveprioriteetide seadmisel?*

Kriisistrateegiate kujundamisel on kaks aspekti. Ühelt poolt vajadus küllalt järsu riigi kulude kokkuhoiu järele, teiselt poolt meetmete käivitamine majanduse kiireks ümberkohandamiseks, uue tööhõive võimaluste loomiseks, investeringute saamiseks. Taolise keeruka ülesandega edukas toimetulek on võimalik vaid siis, kui ühiskonnas on olemas usk iseendasse ja usaldus oma juhtijate vastu.

8. Millist majandusarengu kriisistsenaariumi võiks pidada inimarengu seisukohalt paremaks?

Valitsuse tegevuses võib esile tulla kolm võimalust: a) valitsus võib meetmete võtmisega venitada; b) võib eelistada aktiivsemat, kuid valdavalt siseturule orienteeritud ja tööhõive säilitamisele suunatud meetmete paketti; c) võib orienteeruda aktiivsemale ekspordiorientatsiooniga pakatile.

Teisalt võib väliskeskkond areneda kahel moel: kas hakata tasapisi stabiliseeruma ja seejärel paranema või jätkata langust. Viimasel juhul võib eristada edasist järsku langust või siis mitte nii järsku olukorra halvenemist, aga lihtsalt venima jäävat pikka kriisi. Saame kuus võimaliku poliitika varianti (EIA 2008, lk 156).

Majandusarengu võimalikud variandid valitsuse erisuguse tegevusviisi ning väliskeskkonna lühema või pikemalt jätkuva languse korral

Majandusliku kriisistsenaariumi liik	Kiiresti stabiliseeruv ja paranev väliskeskkond	Järsumalt või laugemalt langemist jätkav väliskeskkond
A. Otsustamist edasi lükkav	A1 – suur risk ebaõnnestumiseks	A2 – kindel katastroof
B. Sotsiaalseid prioriteete järgiv	B1 – lisavahendite leidmisel õnnestumise võimalus	B2 – pikema languse puhul ei ole jätkusuutlik
C. Ettevõtluse prioriteete järgiv	C1 – lootus õnnestumisele, eeldab sotsiaalset kokkulepet	C2 – järsuma, kuid kiirema variandi puhul võib õnnestuda, eeldab ettevõtjate ja töötajaskonna ühist pingutust; väliskeskkonna pika languse korral suur ebaõnnestumise tõenäosus

A-tüüpi poliitika puhul ei suudeta mingit selget ja jõulisemat lähenemist välja mõelda ja/või realiseerida. Natuke suudetakse kulusid kokku tõmmata, aga mitte piisavalt. Tasapisi ammendatakse reservid. Laenu võtta ei üritata. Ei julgeta võtta riske mingi selgema stimuleerimisprogrammi väljatöötamiseks

B-tüüpi poliitikale on iseloomulikud eelkõige kaks eesmärki: hoiduda kõrgest tööpuudusest ja seista selle eest, et raskesse seisu sattunud inimestele ja peredele laieneksid suuremas mahu riigipoolsed tugimeetmed. Esimese eesmärgi osas saab rõhuda osalisele töötajale, palkade vabatahtlikule piiramisele ettevõtetes, ümberõppele, stardiabile tootmise lõpetanud ettevõtete töötajatele omal käel ettevõtluse alustamiseks; teise eesmärgi osas töötute abirahadele, pensionide tasemel hoidmisele, korterilaenude ajastamisele jne.

C-tüüpi poliitika tähendaks valitsuse toetust, eeldatavasti valikuliselt, ekspordivõimekatele ettevõtetele, näiteks riigi poolt nende krediit- taotluste garanteerimist. Mõeldakse välja ka tugevdatud meetmeid ekspordiorientatsiooniga välismaiste firmade kaasamiseks. Sellega kaasneb ka suhteliselt resoluutne eelarvekärbe, kuna makromajanduskeskkonna korda saamist loetakse selle strateegia üheks põhitingimuseks. Kannatavaks pooleks võivad kujuneda sotsiaalse loomuga toetused ja pensionid. Poliitika võib stsenaariumi C1 puhul anda väga häid resultate, aitab kaasa majanduse restruktureerumisele ja lühikese aja jooksul ei pruugi veel alla käia ka inim- ja sotsiaalne potentsiaal.

4. EIA 2009: Keskkond inimarengu tegurina

Peatoimetaja Marju Lauristin

Toimetajad Ain Aaviksoo, Kaja Peterson, Rivo Noorkõiv, Rein Vöörmann, Veronika Kalmus, Erik Terk

EIA 2009 fookuseks oli valitud inimarengu aruanetes seni vähe käsitletud keskkonna temaatika, mida käsitleti laias tähenduses, alates looduskeskkonnast kuni vaimse keskkonnani. Erilist tähelepanu vajas muidugi ka süveneva majanduskriisi aegne majanduskeskkond.

1. EESTI INIMARENGU NÄITAJAD MAJANDUSKRIISI SURVE ALL TOIMETAJA AIN AAVIKSOO

Eesti majandus oli aastail 2000–2007 kasvanud keskmiselt 8,4% aastas, seevastu 2008. aastal kahanes majandus 3,6% võrra ning 2009. aasta esialgsetel hinnangutel oli langus juba 14%. Nii järsk majanduskeskkonna muutus mõjutas kõiki ja kõike. Milline võiks olla selle mõju inimarengule?

2009. aasta globaalses inimarengu edetabelis seisab Eesti endiselt 40. kohal, Euroopas aga jätkuvalt 25. kohal. Seekord on UNDP jaganud kõrgema arengutasemega riigid kaheks rühmaks, väga kõrge (38 riiki) ja kõrge inimarengu tasemega riikideks (45). Peale nende eristatakse keskmise ja madala arengutasemega riike (vastavalt 75 ja 24). Eesti jääb oma koondnäitajaga (0,883) napilt allapoole maagilist väga kõrge inimarengu taseme määra (0,900). Ida-Euroopa uutest EL-i liikmesriikidest kuuluvad väga kõrge arengutasemega riikide hulka ainult Sloveenia ja Tšehhi.

Eesti inimarengu aruanne 2009 esikaas.

Vaadeldes inimarengu eri komponente, on Eesti majandusarengu poolest (SKT 20 361 USD elaniku kohta) edetabelis 43. kohal (aasta varem 44.), tasemeõppe määra poolest 25. kohal Kasahstani järel ja Uruguai ees (aasta varem 23.) ning eeldatava eluea poolest (72,9 aastat sünnimomendil) 74. kohal ehk samal tasemel Hiinaga (aasta varem 76.).

Inimarengu näitajatest on SKT kasv olnud Eestis üks kiiremaid maailmas nii viimasel kümnendil (2000–2007) kui ka võrdluses aastaga 1990 ehk vahemikuga enne 1990-ndate aastate esimese

poole majanduslangust. Eesti SKT aasta keskmine nominaalkasv elaniku kohta vahemikus 1990–2007 oli 5,3%, millest kiiremat kasvu on suutnud näidata veel vaid kaheksa riiki, kusjuures Euroopa riikidest üksnes Lirimaa (aasta keskmine kasv 5,8%). Samas oli Eesti majanduslanguse kiirus 2008. aastal samuti erakordne –3,6%, mis oli maailmas koguni kolmas Zimbabwe (–14,1%) ja Läti (–4,6%) järel ning Lirimaa (–3,0%) ees. Aruandes tunnistati, et 2009. aasta majanduslangus oli Eestis ilmselt maailma üks sügavamaid, isegi kui lohutada end sellega, et Lätis on asjad veel hullemad.

Eesti majanduse senine üsna äärmuslikus rütmis toimunud majanduskasv tekitas lootust, et samavõrra kiiresti ning muu maailmaga ennaktempos õnnestub Eestil majanduskriisi järgselt taas jõukust kasvatama asuda. EIA 2009 pakub majanduspeatükis põhjaliku analüüsi selle kohta, kuidas põhjendatud sellised ootused on, rõhutada, et kuigi majanduskasv on inimarengu seiskohalt oluline, saab Eesti puhul määravaks mitte üksnes selle kiirus, vaid eeskätt selle jätkusuutlikkus. Hoiatati, et senine Eesti majandusedu põhines väga olulisel määral odava väliskapitali (laenu raha ja otseinvesteeringud) sissevoolul, mille jätkumine samasuguses tempos oli ebatõenäoline. Samuti ei ole väga põhjendatud ootus iseeneslikuks Lirimaa, Singapuri või Hongkongi kiire majanduskasvu kordumiseks Eestis, sest nende stardipositsioon on kogu aeg olnud Eesti omast kõrgem ning nad ei ole majanduskriisi eelsele tipptasemele jõudes läbinud nii sügavaid langusi nagu Eesti 1990-ndatel või praeguses majanduskriisis.

Kriisi sügavus tõestas ilmekalt eelmiste aastate inimarengu aruannetes väljendatud teadlaste hinnangut, et senine majanduskasv ei ole jätkusuutlik. Kriisi ajal jäävad ellu need ettevõtted, kes suudavad tootlikkust suurendada ja maailmaturgudel edukalt konkureerida. See tähendab aga tööjõu struktuuri ja kvalifikatsiooni esile kerkimist majandusarengu põhitegurina. Ehk teisisõnu loodeti, et pärast kriisi hakkab esile kerkima ka Eestis majanduse arengu sõltuvus inimarengust, nii nagu see on iseloomulik teistele kõrgelt arenenud maadele.

Eesti arengu jätkusuutlikkus on lahutamatu seotud rahvastiku näitajatega. Jätakuvalt tõdeti, et alates iseseisvuse taastamisest 1991. aastal on Eesti elanike arv negatiivse loomuliku iibe tõttu järsult vähenenud. Eesti rahvaarv suurenes jõudsalt aastail 1970–1990, milles lisaks immigratsioonile etendas oma osa ka positiivne iive. Rahvaloenduse andmetel vähenes üheksakümnendatel Eesti elanikkond aga umbes 12%, milles suur osa oli peale väljarände ka negatiivsel iibel. 2008. aastal vähenes rahvaarv loomuliku iibe tõttu 647 elaniku võrra.

Üldiselt on omaks võetud empiirilist kinnitust leidnud seisukoht, et ühiskonna jõukuse kasv üle 10 000 – 15 000 USA dollari ei suurenda enam elanikkonna tervisenäitajaid. Viimased sõltuvad siis oluliselt rohkem suhtelisest ebavõrdsusest ühiskonnas. Eesti kuulub seega kindlalt riikide hulka, mille puhul ühiskonna summaarne majandusliku heaolu kasv ei taga elanike tervemat elujärge, vaid see sõltub pigem sellest, kui suur osa elanikest saab majanduskasvust osa ning milliseid prioriteete järgitakse riigi sotsiaalpoliitikas.

Statistikaameti andmetel vähenesid aastatel 2000–2007 sissetulekute erinevused ja seeläbi ka Gini koefitsient Eestis 0,362-lt 0,302-ni. Tõsi, suhteline vaesuse määr samal ajavahemikul suurenes 18,3-lt 19,5-ni ja seda eelkõige 50–64-aastaste seas (vastavalt 13,9 ja 19,5), aga eriti pensioniealiste elanike hulgas (16,0 vs. 39,0). Samuti on varasemate aastatega võrreldes Eesti sotsiaalkaitse süsteem oluliselt paremal järjel, võrreldes eelmiste majanduslanguste ajaga.

Kas pere- ja rahvastikupoliitika suudab kohandada muutunud majandusolukorraga?

Nii üldine majanduskasv kui tõenäoliselt ka valitsuse perepoliitilised meetmed suutsid iseseisvuse taastamise järgselt kasvatada sündimust. 2009. aastal kasv peatus. Eestis kiire majanduskasvu aastail välja kujunenud perepoliitika toetab lastega peresid ennekõike rahaliselt, kusjuures toetused on varasemast enam seotud vanemate palgaga ning eeskätt lapse sünniga. Majanduslanguses on seni säästetud vanemahüvitist, kuid on vähendatud universaalseid lastetoetusi. Samas vähendavad

laste vaesust kõige efektiivsemalt paljulapselistele peredele suunatud toetused. Efektiivsustootlusele viidates otsib valitsus ka muude sotsiaaltoetuste vajaduspõhise rakendamise võimalusi.

EL-iga liitumise järgselt suurenes nii sisse- kui ka väljaränne. Mõningane stabiliseerumine toimus 2007, mil eeskätt vähenes väljarännanute arv. Kõige olulisem on siiski fakt, et kogu vaadeldud perioodi jooksul lahkus Eestist enam inimesi kui saabus.

Kõige suurem oli negatiivne rändesaldo noorte (15–29-aastased) hulgas 2005. aastal, mil Eestist lahkus peaaegu viis korda enam inimesi kui siia saabus (1552 vs. 323). 2008. aastaks oli kõige suurem suhteline erinevus (1,36 korda) välja- ja sisserände hulgas vanuserühmas 30–49.

Töötus – suurim proovikivi Eesti inimarengule

Kui 2000. aastast alates oli töötuse määr kõigis vanusegruppides langeva trendiga, vähenes see 6,5%-ni ka noorimas vanusegrupis. Kuid majanduskriisi ilmnedes avaldus mõju esimesena just noorte tööpuuduses, millele järgnes paar kvartalit hiljem ka töötuse määra kasv vanemates vanusegruppides. Kõige enam oli majanduskriisist mõjutatud noorim vanusegrupp, kelle töötuse määr ulatus 2009.aasta kolmandas kvartalis 29,2%-ni. Vanemates vanusegruppides on muutused jäänud 12–13% piirimaile. Noorte kõrge töötuse taga on lisaks majandussurutisele ka teisi olulisi tegureid: laulva revolutsiooni ajal sündinud põlvkonna jõudmine tööikka, madal haridustase noorimas vanusegrupis, raskused esmakordsel tööturule sisenemisel.

Inimarengu seisukohalt oli eriti oluline märkida seda, et kasvav töötus tähendas ka suurenenud riski kaotada väärtuslikke eluaastaid. Arenenud riikide ja Eesti enda varasemat kogemust arvestades oli tähtis vähendada töötuse levikut ja eriti selle kestust, samuti suurendada töötute sotsiaalkaitse olemasolu ning ulatust. Jõukate riikidega võrreldes oli Eesti sotsiaalkaitse kulutuste baas ka enne majanduskriisi üsna madal. Jõukuse kasvu-aastail loodud Töötukassa leevendas suuresti töö kaotamise järgse esimese aasta majanduslikku

tagasilööki, kuid alates 2009. aasta lõpust oli oodata pikaajaliste töötute arvu suurenemist, kellel ei olnud enam ei töötuskindlustuse ega töötutoetuse saamise võimalust. Samal ajal kui range fiskaalpoliitika eelistamine oli peale sundinud sotsiaalkaitse kulutuste vähendamise, ennustati väga kõrge töötuse püsimumist veel kuni aastani 2013.

Kas haridus kui Eesti inimarengu senine vedur hakkab väsima?

Tuli tunnistada, et isegi majanduslikult headel aegadel oli väljalangevus Eesti üldhariduses, alustades üldharidusega, olnud lubamatult suur. Põhikooli päevaõppes katkestas näiteks 2007. aastal enam kui 750 õpilast. 2008. aastal oli katkestajaid enam kui 500. Koos õhtu- ja kaugõppega oli nendel aastatel katkestajaid kokku vastavalt ligi 850 ning 600. Arvestades siia juurde ka gümnaasiumi poolelijätjad, langes nendel kahel aastal kokku välja enam kui 2000 õpilast. Kutsehariduse õpingud katkestas 2007. ja 2008. aastal enam kui 5000 õpilast, seejuures ligi pool neist õppis sel ajal suurt edu nautinud sektorites nagu tehnika, tootmine ja ehitus.

Majandusraskuste ja suureneva tööpuuduse tingimustes oli ilma korraliku hariduseta ning vähese konkurentsivõimega inimestel suurim oht töötuks jääda. Samas aga seab majanduslangusest tingitud töötuse suurenemine paljud õppijad toimetulekuohtu, mis võib viia õpingute katkestamiseni. Vanemate tööpuudus ja toimetulekuraskused mõjutasid ka üldhariduskoolide õpilaste haridusvõimalusi. EIA 2009 hoiatab:

■ Perede ja õppijate majandusliku olukorra halvenemine ohustab noorte haridustee jätkamist, tähendades keskmises ja pikas perspektiivis olulist kaotust ka Eesti tööjõu potentsiaalis. Seega on õppeasutuste ja ka riigi roll õppijate sotsiaalse turvalisuse ning toimetuleku tagamisel oluliselt suurenenud. (EIA 2009, lk 18)

Samas tunnistatakse, et halvenenud on ka õppeasutuste ja riigi võimalused leevendada

majandusraskustes õppurite probleeme. Lisaks majanduslangusest võimendatud sotsiaalprobleemidele on Eesti haridussüsteemi suureks mureks laste arvu järsk vähenemine ning sellega seotud gümnaasiumis õppivate ja lõpetajate arvu järsk kahanemine. Kui nt 2006/2007. õppeaastal õppis üldhariduskoolide 10.–12. klasside päevaõppes enam kui 36 000 õpilast, siis 2013. aastaks on see arv prognooside kohaselt vähenenud 42% võrra, jäädes veidi alla 21 000. See toob järjest kõikidel haridustasemetel kaasa vajaduse kohandada Eesti haridussüsteem vastavaks vähenenud õpilaste arvule. Koolivõrgu reformiga samal ajal oli vaja tagada hariduse sisu vastavus tänapäeva muutunud nõuetele. Kriitilisteks aspektideks on õppekavade uuendamine, õpetajate koolitus nii õpetamismeetodite ajakohastamisel, sh infotehnoloogia ja e-õppe laialdasel kasutuselevõtul õppetöös kui ka uute teemade vallas (nt andekad lapsed, õppevahendite ajakohastamine). Aruandes osutatakse vajadusele tegeleda vene õppekeele koolide mahajäämusega, arvestades PISA uuringu tulemusi, mille kohaselt edestasid eesti õppekeele koolide õpilased vene õppekeele koolide õpilasi kõigis peamistes hindamisvaldkondades. Nagu Eesti PISA uuringu autorid välja toovad, peitub vene õppekeele koolide õpilaste madalamate tulemuste taga ilmselt õpetajate keelebarjäärist tingitud ainedidaktiline mahajäämus.

Kõrghariduse võtmeküsimusena käsitletakse Eestis pakutava kõrghariduse rahvusvahelise konkurentsivõime tõstmist ning senisest laialdasemat välisõppejõudude ja üliõpilaste Eestisse õppima ja tööle meelitamist. Demograafiline surve, mis juba praegu sunnib Eesti koolivõrku ajakohastama, sunnib lähiaastatel muutuma ka kõrgharidusmaastikku.

Arvestades Eesti üsna ulatuslikku regionaalset ja sotsiaal-majanduslikku kihistumist, on oluline analüüsida, kuidas suudame väikeriigina pakkuda kõigile elanikele neile sobivaid võimalusi eneseteostuseks. Inimressursi efektiivse kasutamise, sotsiaalse õigluse, nii isikliku kui ka avaliku hüve eesmärgil, on oluline toetada kõigi inimeste huvide

ja võimete arendamist, eriti kui silmas pidada riigi seatud eesmäärke teadmispõhise majanduse poole püüdlemisel. Osutatakse sellele, et Eesti on töövõljakuselt Euroopa vanade liikmesriikide võrdluses selgelt mahajääja rollis.

Eesti piiratud rahvaarvu tingimustes on kriitilise tähtsusega, et kõik võimekad ning eeldustega inimesed jõuaks parima hariduseni. Muu hulgas tuleb vähendada sotsiaal-majanduslikke filtreid kõrghariduse kättesaadavuses, milleks on oluline eelneva haridustee kvaliteedi ühtlustamine, eriti maa-asulates. Eesti haridus- ja teadussüsteemi selgelt suurim nõrkus peitub jätkuvalt hariduse mittevastavuses majanduse arengu vajadustele. Riikide kõrgliigas osalemiseks on vaja kindlaid oskusi, mille arenemist senine odaval tööjõul ja ohtral laenurahal põhinev majandus ei soodustanud. Aruandes rõhutatakse:

„Kui riigis ei valmistata ette piisaval hulgal majanduse arengu vajadustele vastavat tööjõudu, tekib oht tulevaste kasvuvaldkondade jaoks oluliste ettevõtete Eestist lahkumiseks või siis Eestisse tulemata jäämiseks. /---/ Samal ajal on haridussüsteemil väga keeruline Eesti tulevastele vajadustele vastavat tööjõudu pakkuda, sest Eestis puudub teostatav ning laialdaselt aktsepteeritud tulevikukujutus majanduse arengu suundadest ning ka tõhusaid mehhanisme hariduspoliitika, majanduspoliitika ja tööturupoliitika koordineerimiseks ei ole. (EIA 2009, lk 20)

Riigikantselei raportile viidates tõdeti, et suur kõrghariduse osakaal Eesti tööjõus, kuid madal tootlikkus ja vähene lisandväärtus töötaja kohta viitab kõrghariduse kvaliteedi probleemidele ja nn formaalsele üleharitusele. Eametsa jt (2009) raporti lõppjärelendus rõhutab, et ilma oluliste muudatusteta senises haridus- ja teaduspoliitikas ei ole võimalik Eestis realiseerida majandusmudelit, mis lähtuks teadmispõhise Eesti strateegiast. Samas toob majanduskriis ja sellega kaasnev tööpuudus Eestis paratamatult kaasa suurema täiendus- ja ümberõppe vajaduse. Täiskasvanute osalus

elukestvas õppes on küll aasta-aastalt paranenud, kuid jääb endiselt edukate riikide näitajatest maha. Probleemi lahendus peitub lihtsas tõsiasjas, et koolitusvõimalusi tuleb pakkuda eri sihtrühmade vajadustest lähtudes.

Alternatiivseid võimalusi riikide heaolu võrdlemiseks

Legatumi heaolu indeks mõõdab nii objektiivseid statistilisi näitajaid kui ka küsitlusi kasutades 79 mõõdiku abil üheksat heaolu ehk õitsengu dimensiooni, mis koostoimes peaksid võimalikult mitmekülgset hindama riikide jõukuse ja heaolu edenemist.

Kuigi inimarengu indeksi ja Legatumi heaoluindeksi (LHI) komponendid on üsna erinevad (vaid haridusindeksi sisu on suuremalt jaolt kattuv), annavad mõlema indeksi alusel tehtud riikide võrdlused üsna sarnase tulemuse. Esimese 15 riigi hulgas kattuvad 10. Eesti kuulub mõlema indeksi järgi parimate keskmike hulka – UNDP edetabelis 40. koht (182-st) ning Legatumi tabelis 31. (104-st).

Globaalses võrdluses on Eesti üsna ohutu ja turvaline paik, arvestades näiteks sõdasid või põgenikega seotud probleeme. Siiski jäävad rahuaja turvalisuse näitajad, nagu vägivaldne kuritegevus ja vargused, või siis inimeste endi tajutud turvalisus, Eesti puhul kas keskmisele tasemele või pisut allapoole.

Isikuvabaduste järgi paigutub Eesti oluliselt madalamale võrreldes üldise edetabelikohaga, 43. kohale. Selle põhjuseks pole ainult madalavõitu rahulolu tase oma vabadusega (rahul 71% elanikest), vaid eriti Eestis valitsev sallimatus. See, et vaid pisut enam kui pool eestimaalastest soovib näha oma naabruses elamas etnilisi vähemusi ning vähem kui pool usub, et Eesti on immigrantidele elamiseks hea koht, paigutab Eesti viimase 15 hulka kõigist uuritud riikidest nende kahe näitaja osas. Aruandes rõhutatakse, et ei piisa formaalselt kehtestatud usulise, liikumis- või sõnavabadusest, kui seda ei toeta ühiskondlik hoiak. Kõige nõrgem on Eesti rahvusvaheline positsioon LHI meetodika järgi sotsiaalse kapitali poolest: 104 uuritud riigi

hulgas on Eesti sotsiaalse kapitali näitajate alusel 94. kohal. Nende näitajate seas on lisaks ühiskonna religioossusele ka osalemine vabatahtlikes ühendustes, samuti sõprade tähtsus ja usaldamine ning annetamiskultuur, valmisolek võõraste aitamiseks ja vabatahtlik tegevus. Ühegi nende poolest pole Eestil võimalik end kõige kõrgemalt arenenud riikidega võrrelda. Usalduse puudumisest tingitud madalat koostöötahet kui Eesti arengu pidurit on täheldatud paljudes eluvaldkondades, sealhulgas ettevõtluses. Aga just usaldus ja koostöövõime on olulised sotsiaalse kapitali komponendid.

Just elanike hoiakuid kajastavad subjektiivseid näitajad ei luba Eestil täielikult realiseerida oma formaalselt eksisteerivaid tugevusi. Samas rõhutavad Legatumi heaoluindeksi autorid, et formaalselt ilusal ühiskonnal pole mõtet, kui inimesed ei tunne ennast selles hästi. Üldine eluga rahulolu on aga otseselt seotud tervise, ohutuse, vabaduse ja sotsiaalse kapitali kategooriatega.

Legatumi indeksi autorite põhijäreldusi on, et vaid vaestes riikides suurendab majanduskasv otseselt inimeste heaolu. Alates teatud jõukuse tasemest (ca 15 000 USD elaniku kohta) ei ole majanduskasv enam võimeline oluliselt lisama inimeste heaolutunnet. Jõukamates riikides muutuvad järjest olulisemaks heaolu kvalitatiivsed komponendid, mis on seotud demokraatia, vabaduste, hea valitsemistava ning usalduse ja koostöövõimega. Eesti oli maagilise 15 000 piiri mõni aasta tagasi ületanud ning ka majanduskriis ei kukutanud SKT taset sellest allapoole.

Kriis kui pöördepunkt – valikute mõju inimarengule

EIA 2009 esimese osa kokkuvõtteks jääb kõlama tõdemus, et Eesti ühiskond ja riik on iseseisvuse taastamise järgselt korda saatnud väga palju rahuldust väärivat. Majanduslik jõukus on kasvanud kolmekordseks, keskmine eeldatav eluiga pikemaks kui eales varem. Vaid inimeste arvu vähenemine Eestis kummitab jätkuvalt, kuigi rahvastiku

kahanemise tempo on viimastel aastatel oluliselt vähenenud, jõudes 2009. aastal peaaegu plusspoolele. Teisalt on Eesti elanike oodatav eluiga, ehkki ajalooliselt meie pikim, ometi võrreldav vaid Euroopa Liidu vanemate liikmesriikide näitajatega 1970. aastail, ning Eesti ühiskonna sisene ebavõrdsus, olgu mõõdetuna tervisenäitajates või sotsiaal-majanduslikus staatuses, püsib ühena suurimatest Euroopa Liidus.

Riigi tagasihoidlik sekkumine tööturu stabiliseerimisse, aga ka üldine sotsiaalkulutuste madal tase juba enne majanduskriisi eristab Eestit enamikust arenenud riikidest (sh Põhjamaadest). Ühelt poolt on valitud kursid võimaldanud Eestil säilitada soodne seisund lisaraha kaasamiseks ka tulevikus ning ekspordimahtude taastumisel saada osa teiste riikide maksumaksjate toel taaselvdatud majanduskasvust. Siiski, lähiajal tuleb leida lahendused mitmele väga olulisele probleemile, mis pelgalt majanduse elavnemisest iseenesest ei juhtu.

Eesti praeguseks saavutatud arengutase vajab edasilikumiseks ja isegi pelgalt konkurentsipüsimiseks terviklikku lähenemist, et luua väärtuslik elu- ja majanduskeskkond.

2. LOODUSKESKKOND JA ELUKVALITEET

TOIMETAJA KAJA PETERSON

Elukvaliteedist ja keskkonnast

EIA 2009-s on esimest korda põhjalikumalt käsitletud elukvaliteedi seost loodushoiu ja säästva arenguga, mille all mõistetakse sellist sihipäraselt suunatud arengut, mis tagab inimeste elukvaliteedi paranemise kooskõlas keskkonna taluvusvõimega ning elustiku mitmekesisust säilitades.

■ *Säästev areng taotleb tasakaalu inimesi rahuldava elukeskkonna, loodusvarade jätkusuutliku kasutamise ja majanduse arengu vahel ning täisväärtusliku ühiskonnaelu jätkumist praegustele ja järeltulevatele põlvedele. (EIA 2009, lk 26)*

Aastaid 2005–2008 on nimetatud Eesti elanikkonna seisukohalt päikeselisteks aastateks, mis jõudsalt suurendasid tarbimist ja heaolu (EIA 2008). Kuid keskkonna jätkusuutlikkusele põhjustas tarbimise kasv uusi ohte.

■ *Majanduslik õitseng muutis paljusid pimedaks nende tagajärgede suhtes, mida toovad kaasa kiired otsused planeerimise ja ehitustegevuse kohta, kus ei arvestata pikaajalisi mõjusid looduskeskkonnale. Pangalaenude tingimused soodustasid elamualade rajamist kõikjale, kus oli vaba maad – põldudele kerkisid elumajad ilma elementaarsete kommunikatsioonideta ja ühiskondliku transpordi võimaluseta. Lähimõtlemata transpordiskeemid suurendasid autostumist ja seeläbi keskkonna saastumist ja madalat elukvaliteeti. (EIA 2009, lk 26)*

Aruande keskkonnaosa autorid avaldavad lootust, et majanduskriis kainestab nii tootjaid kui ka tarbijaid, mistõttu tootmise ja tarbimise vähenedes väheneb ka üldine koormus keskkonnale ja selle seisund paraneb.

Keskkond ja avalik huvi

Inimarengu aruandes rõhutatakse, et puhas keskkond on avaliku huvi objekt, sest pakub inimese eksisteerimiseks vajalikku puhast õhku, vett ja toitu, nagu ka võimalusi kultuuriliste ja hingeliste vajaduste rahuldamiseks. Avaliku huvi tõttu peetakse vajalikuks inimeste ligipääsu keskkonda puudutavale teabele, samuti ka õigust osaleda keskkonda puudutavate otsuste tegemisel ja õigust pöörduda keskkonnaküsimustes kohtu poole.

Kõige sagedamini kerkivad infole ligipääsu küsimused esile seoses üldsuse osalemise tagamisega keskkonda puudutavates otsustamismenetlustes.

Avalikkuse ligipääsu probleemid seoses keskkonnamõju hindamisega võiks jagada kolme rühma: esiteks, hindamise menetlusega seotud küsimused; teiseks, hindamise kvaliteediga seotud küsimused; ja kolmandaks, hindamise tulemuste arvestamine otsustamisel.

Hiljutine uuring näitas, et kaalutletud otsuste osakaal on tõusnud 10%-lt aastatel 2001–2005 71%-ni aastatel 2005–2009.

Siiski ei ole harvad juhtumid, kus kohalikud elanikud ei ole olnud rahul sellega, et ekspert pole teatavaid keskkonnamõju aspekte piisavalt arvestanud. Inimeste kriitikat on pälvinud ka see, kui keskkonnamõju hindamise ekspert tegutseb arendaja huvides, mitte avalikes huvides. Keskkonnamõju hindamise kvaliteedi puhul on paljud viidanud valitsevale süsteemile, kus arendaja tellib eksperdilt töö, mistõttu pole tagatud eksperdi ja tema töö (järeldeste) sõltumatus.

Kogukond ja koduümbrus

Taunides olukorda, kus arendaja erahuvid seatakse kõrgemale kohalike elanike huvidest, leitakse, et otsustajal peaks avalikkuse jaoks olema põhjendusi selliste eelistuste tegemiseks ja rakendada tuleks asjakohaseid heastamismeetmeid. Arendajate ja kohalike elanike vastuseisu ennetamiseks on samuti oluline kinni pidada erinevate otsuste hierarhiast. Paljudel juhtudel on vastuolusid era- ja avaliku huvi vahel põhjustanud üldise kontseptsiooni ehk üldplaneeringu puudumine, mistõttu erinevad huvid ei ole arengukava või üldplaneeringu koostamise või uuendamise protsessis osapooltega läbi räägitud.

Võib arvata, et surve looduslikele maavaradele ja seeläbi nende maardlate lähikonnas elavatele inimestele üha süveneb. Keskkonnaministeeriumis koostatav ehitusmaavarade kasutamise arengukava aastani 2020 peaks andma selged põhimõtted selle kohta, kuidas ja millistes mahtudes maavarade kaevandamist planeerida, et oleks tagatud nii majanduse areng kui hea elukeskkond. Säästva arengu põhimõtteid tuleb eriti arvestada igasuguse taastumatu ressursi kasutamisel, sest ainult nii jääb järeltulevatele põlvetele võimalus elada samaväärses keskkonnas kui praegustel põlvkondadel.

Rohealade väärtus linnakeskkonnas

Rohealade tähtsust linnakeskkonnas on raske üle hinnata, sest nad on eluliselt olulised inimeste

tervise ja elukvaliteedi tagamiseks. Rohealad võimaldavad inimesele kontakti loodusega, aitavad parendada õhukvaliteeti ja maandavad linnas tekkivat stressi. Tänu sportimis- ja puhkevõimalustele innustavad rohealad inimesi aktiivsusele ja mõjuvad hästi vaimsele tervisele. Samas on inimsurve rohealadele järjest kasvanud, mille tagajärjel on suuremad rohekompleksid muutunud järjest väiksemaks ning kaotamas omavahelist sidet ehk rohekoridori ning nad pole ühtlaselt üle linna jaotunud. Killustunud rohealad ilma rohekoridoriga ei ole jätkusuutlikud, sest liigid, kes rohealadel elavad, vajavad eri eluperioodidel erisuguseid alasid ja tingimusi nii toitumiseks, paljunemiseks kui ka järglaste üleskasvatamiseks.

Aruandes märgitakse, et kuigi aastatel 1999–2002 koostati kõigis maakondades rohevõrgustiku teemaplaneering, millega määrati ära tingimused rohealade sidususe säilimiseks, ei taga rohevõrgustiku alade säilimist ja sidusust ükski seadus. Maakonnaplaneering on kehtestatud haldusaktina, mille muutmist saavad kohalikud omavalitsused taotleda. Seega sõltub rohealade säilimine ja omavaheline sidusus omavalitsuse tahtest. Riiklikel kaitsealadel on seaduse kaitse.

Kuid näiteks neljas vallas üle Eesti puuduvad riiklikud kaitsealad. Nii jääb seal rohealade säilitamine omavalitsuste tagada. Mitu omavalitsust on koostanud oma territooriumi ulatuses miljöö- ja rohealade teemaplaneeringuid. Kuid sarnaselt mistahes planeeringuga saab ka neid muuta. Et rohealad taanduvad elamualade ees, sellest annab tunnistust rohealade hõrenemine suuremate linnade ümbruses.

Jäätmed

Ühe elaniku kohta arvestatuna tekib Eestis jäätmeid ligi kaudu 15 tonni aastas, kusjuures sellest ligikaudu 38% on ohtlikud jäätmed. Nende arvude valguses on Eesti üks suuremaid jäätmetekitajaid maailmas. Seejuures kajastub majanduskasv otseselt jäätmete hulga suurenemises.

Majanduskasvu väljendatakse SKT kaudu, kuid majanduse kasvu üheks näitajaks on ka tarbimise kasv. Majanduskasvu aastatel toimunud tarbimise hüppeline suurenemine Eestis väljendub ka tekkinud jäätmekoguste kasvus.

Keskmine jäätmetekke kasv ajavahemikul 2000–2007 oli 4%. Eriti kiiresti, ligi veerandi võrra, on samal perioodil suurenenud olmejäätmete aastane tekkekogus.

Tuletatakse meelde, et meie igapäevaelus tarbitavad tooted on muutumas üha komplekssemaks, neis kasutatavad eri materjalide segud sisaldavad üha enam ka ohtlikke aineid. See omakorda suurendab jäätmete keskkonna- ja terviseohtu ning pärsib nende jäätmete efektiivset käitlemist. Kiire majanduskasvu ja suurenenud tarbimise tõttu on pakendijäätmete (eelkõige plast, paber ja papp, klaas) osakaal üldises olmejäätmete hulgas tõusnud hüppeliselt 26-lt 37-le protsendile.

Ajajärk, mil tekkinud prügi oli võimalik vedada kodulähedasse prügilasse peaaegu tasuta, on nüüdseks läbi saanud. Samas ei ole ei Kagu-Eestis ega ka mitmel pool mujal omavalitsused suutnud tagada elanikele alternatiivseid võimalusi olmejäätmete kogumiseks (nt rajada jäätmejaamu ja edendada jäätmete liigiti kogumist). See on viinud ebavõrdse olukorrani, kus paljudes omavalitsustes, eelkõige maapiirkonnas ja väiksemates asulates elavatel inimestel puudub või on väga piiratud võimalus oma jäätmeid mugavalt ja mõistliku hinnaga käitlemiseks üle anda. Tulemuseks on see, et üha rohkem prügi satub n-ö metsa alla.

Keskkonnamaksude roll keskkonnamõtjude vähendamisel

Võrreldes Eesti keskkonnamaksude struktuuri teiste Euroopa Liidu riikidega, ilmneb sarnasus energiamaksude suures osatähtsuses (üle 70% keskkonnamaksudest). Samas eristub Eesti selle poolest, et transpordimaksude osatähtsus on Eestis Euroopa madalaim. Selle põhjuseks on asjaolu, et Eestis ei ole kehtestatud mujal Euroopa Liidus levinud sõiduautode aastamaksu ja teekasutustasu või ummikumaksu. Keskmiselt olid Euroopa Liidus

transpordimaksud energiamaksude järel suuruselt teisel kohal, hõlmates keskkonnamaksudest 24%, Eestis vaid 3%.

Keskkonnamaksude osa on Eestis viimastel aastatel oluliselt suurenenud, tulenedes peamiselt kohustusest viia kütuseaktsiisi tase vähemalt EL-i alammäära tasemele. Kui 1996. aastal moodustasid Eesti keskkonnamaksud 1,5% SKT-st ning EL-i keskmine oli 2,8%, siis 2007. aastaks oli Eesti näitaja juba 2,3% SKT-st, olles üsna sarnane EL-i keskmisega (2,5%).

Kuigi kütuseaktsiisist tulenev maksukoormus on praegu üsna väike, tuleb uute aktsiiside kehtestamisel või olemasolevate määrade tõstmisel arvestada suureneva negatiivse mõjuga vaesemale elanikkonnale. Maksude muutmisel tuleb arvestada kõiki mõjusid, mida see põhjustab: nii majanduslikku, fiskaalset, sotsiaalset kui ka keskkonnakaitselist.

Keskkonnategurid ja rahva tervis

WHO hinnangul langeb keskkonnategurite arvele 24% üleilmsest tervisekaost, lastel on see veelgi suurem – 34%. Regiooniti on keskkonnast lähtuv mõju tervisele erinev. Eestis on keskkonna osa summaarses tervisekaos Maailma Terviseorganisatsiooni hinnangu kohaselt 19%.

Eesti põllumees on üldiselt keskkonnasäästlik ja inimsõbralik. Alates 1998. aastast analüüsitud kodumaise köögi- ja puuvilja proovidest ei leitud taimekaitsevahendite jääke 84,4% proovidest, üle lubatud piirnormi oli vaid 1,8% proovidest. Seevastu importtoodangu puhul olid need arvud vastavalt 42,2% ja 4,0%. Püsivate orgaaniliste saasteainete sisaldus Eestis toodetud toiduainetes on olnud alla kehtestatud piirväärtuse.

Kümnes maakonnas esineb joogivee liigest fluoriidisisaldusest tingitud fluoroosi haigestumise risk, seejuures on see suurim Pärnu ja Lääne maakonnas (arvestuslikult vastavalt 1150 ja 770 elanikule). Veemajanduskavades on ette nähtud meetmed kõikide veevärkide olukorra parandamiseks, et

kindlustada elanikele nõuetekohane joogivesi. Elanikkonna tervisest lähtudes tuleks esmajoones meetmeid rakendada suuremate liiga fluoriidirikaste veevärkide suhtes. Viimastel aastatel on selgunud, et Põhja-Eestis joogiveena kasutatav Kambrium-Vendi põhjavesi sisaldab radionukliide. Lubatust kõrgema radionukliidide sisaldusega vett tarbib 184 000 inimest (14% Eesti elanikkonnast). Tervisemõju hindamisel tuleb arvestada saadava kogukiiritusannusega kõikidest allikatest.

Linnades on õhusaaste tervisemõju asumiti erinev. Suurim on see summaarselt suure elanike arvuga asumites.

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et ehkki elanikkonna heaolu ja elukvaliteeti mõjutavaid keskkonnategureid on Eestis püütud uurida ning nende mõju mitmesuguste meetmetega vähendada, on see siiski veel paljudes maakondades pooleli (eriti joogiveega seotud probleemide puhul).

Hinnangud Eesti keskkonnaseisundile

SEI ja Turu-uuringute AS-i koostöös 2007. aastal tehtud esinduslik arvamusuuring „Inimene ja keskkond” näitas Eesti elanike üsna suurt keskkonnaga rahulolu. Üsna heaks või väga heaks pidas keskkonna seisundit oma kodukohas 74%, Eestis tervikuna 69%, Euroopas 44% ja maailmas 18% küsitletutest. Selle järgi tekitab Eesti elanikkonnale muret pigem keskkonna olukord mujal maailmas kui kodukohas.

Võrreldes 1994. aastaga on hinnangud nii kodukoha kui ka Eesti keskkonna olukorrale tunduvalt paranenud. 1994. aastal pidas keskkonnaseisundit üsna või väga heaks kodukohas vaid 53% ja Eestis 40% vastanutest. Kui 1994. aastal leidis 45% vastajatest, et kodukoha keskkonnaseisund oli viimase kümne aastaga halvenenud, siis nüüdseks märgib keskkonna seisundi halvenemist vaid 30%. Võrreldes 1994. aastaga on kõige enam paranenud keskmine hinnang kodukoha veekogude seisundile.

Enamik elanikkonnast (52%) tunneb keskkonna pärast muret. Võrreldes 1994. aastaga (73%) on muretsejaid siiski märksa vähem.

Keskmete hinnangute järgi kujunesid kõige aktuaalsemateks transpordi keskkonnamõju, metsaraie ja metsade liigikuse vähenemine, inimese tervisele avalduv keskkonnamõju, jäätmed ja nende käitlus ning rannaalade täisehitamine.

Kõige olulisemaks keskkonnaprobleemide lahenduseks peeti inimeste keskkonnateadlikkuse suurendamist ja eluviisi muutmist (93%). Toetuse ulatuselt järgnesid sellele vajadus rangete seaduste ja karmide karistuste (76%) ning parema järelevalve (75%) järele.

Neli viiendikku vastanutest ei arva, et praegune inimtegevus keskkonda tõsiselt ohustab, sest looduse taastumisvõime on piisavalt suur.

Kolmandik vastanuist peab keskkonda oma tervise seisukohalt oluliseks, kaks kolmandikku vastajaid arvavad, et keskkonna olukord ei mõjuta olulisel määral nende tervist ei nüüd (67%) ega ole teinud seda ka kümne aasta eest (61%).

Enim levinud tervist mõjutavad tegurid on vastanute arvates elanikkonna ebaõige toitumine, väheliikuv eluviis, suitsetamine ja vähene uni.

Enamiku vastajate arvates on kodanikuühenduste mõju nii kohaliku kui ka Eesti tasandi keskkonnamurede lahendamisele küllaltki arvestatav. Eesti keskkonnaühenduste tegevuse kohta arvati, et need ühendused võiksid olla aktiivsemad (48%).

Enamik elanikest (65%) leidis, et majanduskasv ja keskkonnakaitse peavad olema võrdse tähtsusega, 22% pidas keskkonnakaitset tähtsamaks. Väljendit säästev/jätkusuutlik areng oli kuulnud 60% vastajatest, samas kui Eestisse või mõnda lähiriiki tuumaelektrijaama ehitamise suhtes olid vastajad ülekaalukalt eitaval seisukohal.

Keskkonnahoidlik või ükskõikne tarbija?

2007. aasta arvamusküsitluse ajal pidas enamik elanikkonnast (53%) end mõõdukalt keskkonnahoidlikuks. Muretut, ükskõikset või kriitilist suhtumist keskkonnahoidlikku käitumisse, keskkonnamuredeesse või -seisundisse kohtas kõige rohkem noorte, 15–19-aastaste vastajate seas. Pensionärid, kes 1994. aastal keskkonnaküsimusi ehk üleliia lootusetuks pidasid, on nüüd oma aktiivse hoiaku Eesti

keskkonna suhtes saanud tagasi. 13 aastaga oli süvenenud tunnetus, et keskkonnakaitseks on vaja kõikide inimeste arusaamist ja isiklikku osavõttu.

EIA 2009 keskkonnaprobleemide käsitus rõhutas, et kogu Eesti tegelik ja laiendatud rahvuslik rikkus ja varad (sh inimkapital, loodusvarad, ökosüsteemid) vajab ära hindamist ja arvele võtmist, samuti peaks kajastama avalikult varade, investeeringute ja kulumite voogusid. See aitaks tuua keskkonna väärtustamise uuele tasemele. Selleks loob uued võimalused Eesti kiire IT arengu, mis on loonud eeldused ühiskonna juhtimisotsuste kvaliteedi märkimisväärseks tõusuks ning seda tuleks Eesti pikaajalise arengu hindamissüsteemi väljatöötamisel veelgi tõhusamalt ära kasutada. On aeg Eesti arengu ümber mõtestada, lähtudes elukvaliteedi ja säästva arengu põhimõtetest, ja tunnistada, et areng ei ole ainult SKT suurenemine.

3. REGIONAALNE ARENG TOIMETAJA RIVO NOORKÕIV

Lisaks regionaalsete ja kohalike institutsioonide kujundamisele on uuema regionaalpoliitika olulisteks rõhuasetusteks selge riikliku visiooni ja raamistiku olemasolu kogu riigi regionaalse arengu suhtes; vastutuse jagamine riigi, regiooni ja kohaliku tasandi vahel; keskendumine arengu võtmetegijatele ja -teguritele, sealhulgas linna- ja linnaregioonidele kui arengu veduritele.

Meetmetest peetakse eriti oluliseks töö tootlikkust ja konkurentsivõimet, inimeste teadmiste ja oskuste arendamist ning ettevõtlust ja elanike heaolu toetavaid avalikke teenuseid.

Avaliku sektori kohalolu, tugevust ja panust regionaalsesse arengusse väärtustatakse kahes aspektis – esiteks sotsiaal-majandusliku arengu initsiaatori ja katalüsaatorina ning teiseks inimeste vahetu elukeskkonna kvaliteeti kujundavate avalike teenuste korraldaja ja osutajana. Seejuures leitakse, et igal juhul on vaja makromajanduslikku tuge regionide arengule, kindlat tulubaasi ja vajadusel ka toetusi.

Eesti regionaalse arengu majanduslik ebavõrdsus

Elukeskkonna olulisi erinevusi, mis tulenevad Eesti ebaühtlasest regionaalarengust, aitab selgemalt avada maa-asulate ja linnade selline võrdlus, kus kohaliku omavalitsuse üksused on jaotatud rühmadeks, lähtudes nende asendist linnaregioonides ning linnaregioonide keskuste suhtes. Viimasel juhul lähtutakse Jussi Jauhiaise Eesti linnaregioonide potentsiaali hindamisel kasutatud jaotusest, kus Eestis eristatakse 12 linnaregiooni keskustega Tallinnas, Tartus, Narvas, Kohtla-Järvel, Rakveres, Haapsalus, Kuressaares, Pärnus, Viljandis, Valgas, Võrus ja Paides.

Eurostati 2006. aasta andmed näitavad, et regionaalse arengu ebavõrdsus SKT suhtelise taseme alusel on Eestis Euroopa üks suurimaid (44,7%). Üksnes Lätis on regionaalsed erisused veelgi suuremad. Samas on Leedus regionaalsete erinevuste tase Euroopa keskmisest madalam. Endistest sotsialistlikest riikidest on vähimad erinevused Sloveenias.

Eesti maakondade võrdluses eristub teistest selgelt Harjumaa, kus SKT elaniku kohta on 1,6 korda kõrgem kui riigis keskmiselt. Selget regionaalset polariseerumist näitab ka see, et kui välja arvata Tartumaa, siis kõigi teiste maakondade suhteline SKT tase on võrrelduna riigi keskmisega vähenenud. Suurim langus võrreldes riigi keskmise tasemega on olnud Hiiumaal, tervelt 30% võrra.

Harjumaa osakaal Eesti SKT-s oli 2006. aasta seisuga 61,1%. Ühegi teise maakonna osakaal ei ületa 10% (järgmisena Tartumaa 9,7%-ga) ning tervelt kaheksas maakonnas luuakse alla 2% riigi SKT-st. See tähendab ühtlasi seda, et riigi sotsiaal-majanduslik areng tervikuna on suures sõltuvuses pealinnaregiooni arengutest ning risk jätkusuutlikkuse osas on kõrge. Selge regionaalne hierarhia on ka töökohtade väärtuses (mida näitab tööandjate poolt töötaja kohta tasutud sotsiaalmaksu summa). Kõige paremini tasustatavad töökohad asuvad linnaregioonide keskustes, kõige madalamalt tasustatavad töökohad aga linna- ja linnaregioonidest välja jäävates omavalitsustes.

Elanike sissetulekute maakondlik ebavõrdsus on jätkuvalt suur. Aastatulu erinevus kõrgeima tulude tasemega maakonna vahel on 55% – Harjumaal 98 000 Eesti krooni elaniku kohta ja Valgamaal 63 000. Tulutaseme piirkondlik ebavõrdsus põhjustab ka erinevusi regioonide elanikkonna jaotumisel sissetulekukvintilidesse. Ka siin avaldub Põhja-Eesti edu maa ülejäänud piirkondade ees. Suurimad erinevused ilmnevad Põhja- ja Kirde-Eesti võrdluses: kui Põhja-Eesti elanikest kuulus 2007. aastal kõige kõrgemasse viiendasse sissetulekukvinti 29,5%, siis Kirde-Eesti elanikest vaid 7,1%. Ja vastupidi – madalaimasse kvinti kuulub 32% Kirde-Eesti elanikest ja vaid 11,5% Põhja-Eesti elanikest. Aastate 2003–2007 arengud näitavad siiski regionaalsete erisuste vähenemist.

Tervise ja hariduse regionaalsed erinevused

Elanikkonna üldise terviseseisundi osas näitab tervisestatistika suuri regionaalseid erisusi. Oma terviseseisundit hindab heaks või väga heaks 65% Põhja-Eesti elanikest ja vaid 37% Kirde-Eesti elanikest. Kui välja arvata Kirde-Eesti, siis on teistes regioonides elanike terviseseisund viimase viie aasta jooksul enesehinnangute alusel paranenud – kõige enam Lääne-Eestis (59%-ni). Madala terviseseisundi hinnangu poolest paistavad silma Kirde- ja Lõuna-Eesti, kus mõlemas peab oma tervist halvaks 20% elanikkonnast.

Elanikkonna regionaalne hariduslik ebavõrdsus on kooskõlas majandusarengu, töö iseloomu ning haridusteenuse pakkumise regionaalse iseloomuga. 2008. aastal erines kolmanda taseme haridusega (keskeriharidus, kõrgharidus) elanike osakaal 15–74-aastaste elanike seas maakonniti 2,7-kordselt. Kõige suurem oli kõrgharidusega inimeste osakaal Harjumaal (36,2%), madalaim Hiiumaal (13,2%).

Eesti regioonide institutsionaalne tihedus

Nüüdisaegses regionaalpoliitilises mõttes valitseb arusaamine, et regioonide sotsiaal-majandusliku arengu võtmeteguriks on nende institutsionaalne areng, mis väljendub institutsionaalse tihedusena.

Aruande regionaalpoliitika peatüki autorid tõdevad, et Eesti haldusterritoriaalne jaotus loob eelduse väga erineva institutsionaalse tihedusega regioonide kujunemiseks. Rakendatav riigivalitsemise mudel jagab valitsemissektori ülesanded riigi ja kohaliku omavalitsuse tasandile. Viimast iseloomustab aga haldusterritoriaalsete üksuste suuruse üle tuhandekordne vahe, kui arvestada seda kohaliku elanikkonna arvu alusel. Riigi tasandi ülesannete täitmine koondub praktikas Tallinna ja vähemal määral Tartusse. Maakondade institutsionaalne tihedus sõltub kõige tugevamalt riiklike haldusülesannete täitmise territoriaalsest loogikast, mis on ametkondlik ning sellest tulevalt killustatud. Kokkuvõttes realiseeruvad need tegurid regionaalse ebavõrdsuse hierarhiana, mille kõrgemas osas paiknevad üsna kõrge institutsionaalse tiheduse ja kompleksusega regioonid, mille keskused on Tallinn ja Tartu, madalamas aga institutsionaalses mõttes oluliselt lihtsamad perifeersed maapiirkonnad.

Kolm neljandikku kõigist riigiasutuste ning põhiseaduslike institutsioonide 35 000 töötajast on ametis Harjumaal ja Tartumaal asuvates asutustes, sealhulgas Harjumaal 60% ja Tartus 15%. Riigiasutuste töötajate osakaal Harju- ja Tartumaal moodustab 7% kõigist tööga hõivatutest. Liites siia ka avalik-õiguslike asutuste nagu ülikoolid või Rahvusringhääling töötajaskonna, tõuseb Harju- ja Tartumaal riigitöötajate osatähtsus veelgi.

Riigisektori institutsionaalseks tuumaks maakondades on maavalitsused, mille ülesandeid on järk-järgult piiratud ja organisatsiooni struktuuri lihtsustatud. Kulude kokkuhoiu vajaduse tõttu on vähendatud ka nende isikkoosseisu. Maavanema üheks seadusest tulenevaks ülesandeks on maakonna tasakaalustatud arengu eest seismine, kuid tegelikult on riigi loodud õiguslikud ja rahalised võimalused seda tagada vägagi piiratud. Sellest hoolimata on (praeguseks muidugi oli) maavalitsuste olemasolu regionaalselt jätkuvalt tasakaalustava efektiga.

Regionaalse arengu seisukohast väga olulisi institutsionaalse tiheduse erisusi maakondade

vahel loob lisaks valitsusasutustele ka avalik-õiguslike ülikoolide ja nende kolledžite paiknemine. Ülikoolide koondumisel Tartusse ja Tallinna on suur mõju kogu piirkondlikule arengule nii avaliku rahalise ressursi, tööhõive, elanikkonna vanuselise ja haridusliku koosseisu kui ka kõrgtehnoloogilise ettevõtluse ja loomemajanduse arengupotentsiaali lõikes.

Kohaliku omavalitsuse põhiteenused linnades ja valdades

Elanikele avaldub kohaliku omavalitsuse üksuste institutsionaalse tiheduse erisus kõige otsesemalt üksuste pakutavate teenuste kvaliteedis ja kättesaadavuses.

Eestis on 2008. aasta seisuga 101 omavalitsusüksust, milles on võimalik omandada gümnaasiumiharidust. Nende hulka kuuluvad kõik maakonnakeskused. Veel 94 omavalitsuses tegutseb põhikool. Põhikoolita valdasid on 28 ning ilma ühegi koolita neli.

Seega on üldhariduskoolide kättesaadavus Eesti maakondades ja omavalitsusüksustes territoriaalses mõttes hea või isegi väga hea. Hoopis teine küsimus on väiksemate keskuste gümnaasiumites pakutavate valikuvõimaluste ulatus ja kvaliteet, koolivõrgu ja selles pakutavate konkreetsete haridusteenuste vastavus õpilaste ja perede soovidele ning samuti õpilastele loodud tingimused (ühistransport jm) valitud koolis õppimiseks selliselt, et perede elukvaliteet muus osas ei kannataks. Miinimum eesmärgiks peaks olema vähemalt ühe üleriigiliselt konkurentsivõimelise gümnaasiumi olemasolu maakonnas ning igas maakonna omavalitsusüksuses elavale õpilasele sellises koolis õppimise võimaldamine.

Regioonide sotsiaal-majanduslikule arengule ebasoodsa mõjuga on ka gümnaasiumihariduse ja kutsehariduse institutsionaalne lahutus kohaliku omavalitsuse ja riigi vahel. Seetõttu on takistatud ühtse regionaalse haridusvõrgu kujundamine ja arendamine. Seda enam, et ka rakenduskõrghariduse korraldamisel, mis on regionaalse edukuse üks olulisemaid mõjutajaid nii noorte

rände, töökohtade kui ka intellektuaalse kontsentratsiooni loojana, jäävad kohaliku omavalitsuse organid paratamatult tagaplaanile.

Suurema elanike arvuga omavalitsustes osutatakse vaba aja teenuseid kaks-kolm korda mitmekesisemalt. Kohalike eelarvete võrdlus lubab arvata, et omavalitsused näevad sageli just vaba aja valdkonnas kohta kulude kokkuhoidmiseks.

Sotsiaalteenuste mitmekesisuse vajadus ja sellest tulenevad nõuded kohaliku sotsiaalse kaitse korraldusele on eri suurusega omavalitsusüksuste puhul üsna sarnased, tegelik võime mitmekesisid teenuseid osutada aga mitte.

Suures osas Eesti omavalitsustes koosneb ettevõtlussektor ühetaolistest ja lihtsa struktuuriga väikeettevõtetest. Ühelt poolt peegeldab see kohaliku ettevõtluse arengu- ja ekspordipotentsiaali piiratust, teisalt aga ei kujune nõudluse puududes ka eeldusi ettevõtluse kohalike tugistruktuuride kvaliteedi paranemiseks.

Regionaalpoliitika riigi eelarvepoliitikas

Riigieelarve struktuuris regionaalset dimensiooni eriti oluliseks ei peeta ning valitsussektori finantsid otsustatakse valitsemisala arengukavade ja nendest lähtuvate tegevuskavade tasemel. Omavalitsusüksuste tulu on ajavahemikus 2003–2008 kasvanud ligi kahekordselt – 11,7 miljardilt 22,7 miljardini. Tulu absoluutmahtude erinevus omavalitsusüksuste vahel on 5000-kordne – Tallinna linna 7,1 miljardist kuni Piirissaare valla 1,4 miljoni kroonini. Linnade ja valdade eelarvetulu elaniku kohta erineb kuni viis korda. Riigi eelarvepoliitika on omavalitsuste eelarvete tulu tugevalt tasandanud. Investeeringutoetuste poliitika soosib väiksemaid ja perifeerseid omavalitsusüksusi. Eelarve absoluutmahtude erinevusest tulenev mastaabiefekti mõju linna- ja vallavalitsuste valikuvõimalustele avalike teenuste arendamisel ning otsuste tegemisel siiski jääb.

Kokkuvõte. Regioonide sotsiaal-majanduslik areng, riiklik poliitika ja haldusreformi proovikivid

Võib karta probleemide regionaalset akumulermist. Madalama sissetulekuga ja suure tööpuudusega regioonides kahaneb inimeste võimekus osta teenuseid, mis omakorda põhjustab töökohtade vähenemist teenindussektoris. Kasvav töötus ja toimetulekuprobleemid kasvukeskustest kaugemale jäävates piirkondades hakkavad piirama elanike võimet ja tahet panustada kohalikku ja regionaalsesse arengusse.

Eesti kohaliku omavalitsuse süsteemi iseloomustab inim- ja finantsressursi liigne hajutatus ning suurema osa üksuste suhteliselt väike mitmekesisus ja madal kompleksuse tase. Kohaliku omavalitsuse üksuste koostöö, mis võiks haldusterritoriaalsest korraldusest tulenevaid nõrkusi tasakaalustada, on seni olnud pigem tagasihoidlik ning tugevalt sõltuv omavalitsusliidrite (muutuvatest) arusaamisest ja hoiakutest. Kohaliku omavalitsuse rolli sotsiaal-majandusliku arengu eestvedajana pidurdab tõsiasi, et kohaliku omavalitsuse kohustuslikud ülesanded ei haara töö, ettevõtluse ja kolmanda taseme haridusega seonduvat.

Eesti regionaalpoliitika on otsustamise ja vastutuse tasandil tugevalt riigikeskne.

Paljudel juhtudel leitakse regionaalsetele probleemidele lahendused individuaalsel tasandil – kodu ja koduümbrust kauniks tehes, ise aktiivne ettevõtja ja/või seltsitegelane olles.

Negatiivse stsenaariumi järgi tähendab individuaalne lahendus aga väljarännet regioonist, mille elukeskkond inimesi ei rahulda. Seega saab regiooni rändesaldot käsitleda ka kui elanike elu- ja töökeskkonnale antava praktilise hinnangu üht olulisimat indikaatorit.

Kokkuvõtvalt osundavad nii regionaalarengu sotsiaal-majanduslik ja institutsionaalne tasakaalustamatus, regionaalpoliitika piiratud tõhusus ja tasakaalustamatust veelgi süvendav inimeste rändekäitumine, et on küpsenud vajadus sellisteks muudatusteks Eesti riigielu korralduses, mis

looksid kõikjal Eestis eeldused selleks, et erisuguste vajadustega inimestel oleks sõltumata elukohast võimalus täisväärtuslikul moel elada ja töötada.

Muudatuste jätkusuutlikkuse tagamisel on keskseks vastutuse jaotus riigi ja regioonide vahel ehk see, kuidas riigi ülesandeid delegeeritakse regionaalsele ja kohalikule otsustustasandile. Ülesannete delegeerimine eeldab regioonide finantsautonoomia suurendamist, mis annaks suurema võimaluse tulu kujundada. Eesmärgiks peaks olema projektipõhisuse vähendamine regionaalpoliitikas selliselt, et lõplikud otsused regionaalsete arenguprioriteetide osas langetataks regioonides autonoomselt, mitte valitsuses või riiklikes rakendusametites.

Regionaalset haldusvõimet saab tugevdada nii institutsionaliseeritud koostööd tõhustades kui ka tehes haldusterritoriaalseid muudatusi, millega ühendatakse linnasid ja valdasid ning luuakse uus kohaliku omavalitsuse üksuse liik – maakond. Eesti senised kogemused omavalitsusüksuste koostöö tulemuslikkuse osas ei loo kindlust, et koostöömudelit suudetaks edukalt rakendada kõikjal Eestis. Koostöö edu sõltub liialt kohalikest liidritest, hetkevajadustest ja väliskeskkonna teguritest. Et koostöö ise nõuab piisavat haldusvõimekust, siis on kohaliku omavalitsuse esmatasandi konsolideerimine vajalik igal juhul, ka siis, kui koostöömudelit rakendatakse kõrgemal maakondlikul tasandil. Seega tuleks Eestis eelistada kahetasandilist omavalitsussüsteemi.

4. SOTSIAALNE KESKKOND JA TÖÖTURG

TOIMETAJA REIN VÖÖRMANN

Elukvaliteet ja inimeste eneseteostusvõimalused on otseselt mõjutatud institutsionaalsest keskkonnast, kuhu lisaks poliitilistele ja majanduslikele kuuluvad oluliste komponentidena tööturu institutsioonid (töötajate kaitse regulatsioon, ametiühingute tugevus/nõrkus, palgaregulatsioonid, kollektiivlepingud, tööpoliitika jne), aga ka haridus-

süsteem, sh erinevatele sotsiaal-demograafilistele gruppidele loodud võimalused elukestvaks õppeks.

Institutsionaalse keskkonna iseloom ja areng näitavad, kas ja kuidas väärtustatakse ühiskonna inimvara. Eesti puhul teravdavad inimvara probleemi meie väike rahvaarv ja elanikkonna jätkuv vananemine. Küsimus ei taandu vaid rahvastikupoliitilistele otsustele. Võrdluses teiste riikidega kerkib esiplaanile meie inimkapitali kvaliteet – selle võimed ja oskused maailmas toimuvate muutustega kaasas käia, mis omakorda mõjutab ühiskonna jätkusuutlikkust.

Liberaalse turumajanduse ideoloogiast lähtunud institutsionaalne areng ei ole võimaldanud välja kujundada sellist sotsiaalset keskkonda, milles oleksid väiksemad lõhed sotsiaalsete gruppide vahel. Olulist pööret ei toonud ka majanduslikult edukad aastad. Eestit iseloomustab jätkuvalt tugev sotsiaalne kihistumine (sissetulekute ebavõrdsuse näitaja Gini koefitsient – on püsinud praeguse aastakümne jooksul tasemel 34–37, 2007. aastal langes 30,9-ni). Majanduskasvu aastail vähenesid küll Eestis erinevused 20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga elanike sissetulekute vahel, jäädes 2007. aastal siiski üheks kõrgemaks Euroopas.

Eestit iseloomustab ka suur hariduslik kihistumine, mis pärsib inimeste eneseteostusvõimalusi ja raskendab nende sotsiaalse staatuse tõusu. Samuti areneb Eesti haridussüsteem paljuski n-ö oma teed pidi, lahus ettevõtete vajadusest konkreetse tööjõu järele. Üks pool probleemist on indiviidi võimete ja soovide realiseerimine, kuid riiklikul tasandil on see küsimus tööjõu ratsionaalsest kasutamisest, mis meie väikese rahvaarvu tõttu omandab erilise tähtsuse.

Lisaks institutsionaalsele keskkonnale mõjutavad tööturul toimuvat ka subjektiivsed tegurid – inimese hoiakud, hinnangud, arvamused iseenda ja ümbritseva keskkonna kohta. Nende kujunemisel ja arengul on arvukate teiste faktorite kõrval (nagu töökeskkond, nii formaalne kui mitteformaalne haridussüsteem) oma mõju ka sotsiaalsel päritolul. Nimetatud tegurid võivad julgustada inimest edasi püüdlema ja seeläbi oma staatust muutma, aga võivad seda ka raskendada.

Sissetulekute erinevuste kasv aastatel 1989–2009

Järgnev analüüs annab ülevaate Eesti ühiskonna objektiivselt kihistumise dünaamikast 20 aasta jooksul, põhinedes Eesti tööjõu-uuringu (ETU) andmetel.

Võrreldes 1989. aastaga, mil Eestis hakkasid kujunema eeldused taasiseseisvumiseks ning turumajanduseks, on praeguseks toimunud oluline tõus palkades ning märkimisväärselt kasvanud inimeste heaolu. Siiski ei ole kõik ühiskonnaliikmed saanud rikkuse kasvust võrdselt osa. Suurenenud on majanduslik ebavõrdsus ning aastatega on Eestist kujunenud üks kõige suurema ebavõrdsusega riike Euroopas.

Oluliselt on suurenenud ametigruppide vahelised palgalõhed. Kõige kiiremini kasvas aastatel 1989–2009 juhtide netopalk, teiste gruppide, nt lihttöölise, teenindus- ja müügitöötajate, põllumajanduse ja kalanduse oskustöölise ning kontori-ametnike palgatõus oli aga aeglasem.

Juhtide eelis teiste ametigruppide ees avaldub ka võrdluses keskmise palgaga – nende positsioon sissetulekute hierarhias oli ja on kõrgeim, samas kui lihttöölise positsioon on aasta-aastalt halvenenud. Viimati mainitud iseloomustab ka suurim töötuse risk, samas kui parim on selles suhtes taas juhtide, aga ka tippspetsialistide olukord.

Palgaerinevused on turumajandusliku ühiskonna loomulik osa. Samas on teada, et enamik Eesti ühiskonnast (ca 90%) peab sissetulekute erinevusi liiga suureks. Seejuures peavad ka sotsiaalses hierarhias kõrgemal positsioonil olevad grupid, juhid ja spetsialistid sissetulekute erinevusi liiga suureks. Seega tajub Eesti elanikkond üsna üksmeelselt, et praegune sissetulekute erinevus ei ole õiglane.

Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus

Paraku ei ole vaid hariduse ekspansioon aidanud võrdsustada eri päritoluga noorte hariduse omandamise ja ka sotsiaalse mobiilsuse võimalusi. Pigem on hariduse puhul täheldatav sotsiaalsete erinevuste taastootmisele viitavate tendentside

süvenemine. Mitu autorit on osutanud ka sellele, et Eestis toimub hariduslik kihistumine aina varasemas eas, sest kujunenud on konkurents eri lasteaegade vahel ning suurenenud lõhe eliit- ja tavalasteaias ning kodus kasvanud laste vahel. Seega peaks Eesti ühiskonna avatumaks muutmiseks püüdma lähendada erisuguse sotsiaalse päritoluga noorte hariduse omandamise võimalusi võimalikult varases eas.

Uuringuandmed lubavad teha järelduse, et Eesti ühiskonna hierarhia on üksjagu kapseldunud.

Tavaliselt arvatakse, et soodsatel aegadel julgevad inimesed riskida ja otsida paremat tööd. Paraku osutus vaatamata sajandi alguse soodsale majanduslikule kliimale tõusva mobiilsuse ulatus siiski tagasihoidlikuks. Koguni tagasihoidlikumaks kui see oli 1990. aastate alguse majanduslanguse aastail. Suundumus ei pruugi iseenesest olla halb, seda juhul, kui ühiskonna hierarhiast tulenev varanduslik ebavõrdsus oleks väiksem. Paraku oleme Euroopas üks suurema ebavõrdsuse tasemega riike. Eesti madal põlvkonnasisene mobiilsus kõneleb selle poolt, et ametiredeli hierarhia on muutunud suletumaks: tõusev mobiilsus on langenud eelkõige madalamate valgekraede ja tööliste seas, kahanenud on langev mobiilsus kõrgematelt positsioonidelt. See toimub olukorras, kus tööturul ei ole nõudlus kõrgete ametikohtade järele kasvanud. Esiteks tähendab see karmi konkurentsi, kus ainus lootus läbi lüüa on kõrghariduse võimalikult varasem omandamine. Teisalt aga mõjub teadmine piiratud mobiilsuse võimalustest pärssivalt tagasihoidlikuma sotsiaalse taustaga noortele – osa neist loobub konkurentsist.

Uue sajandi alguses kahanes tõusev mobiilsus just kõige nooremate meeste seas, ilma et langev mobiilsus oleks oluliselt vähenenud. Kõige soodsamaks majanduskasvu tagajärjeks turukeskses majanduses osutus mitte niivõrd võiduvõimalus tõusva mobiilsuse näol, kuivõrd kaotuste väiksem risk (nt vanemate naiste puhul), eriti risk pikaajaliseks töölt kõrvalejäämiseks. Samas, nagu on näidanud viimase aasta (2009) sündmused, osutus see võit vägagi ajutiseks.

Töötajate osalemine koolituses

Seoses tööpuuduse kasvuga on eriti vajalikuks tunnustatud koolituse rolli tööturumeetmete seas.

Koolitustel osalenud töötute arv on võrreldes 2008. aastaga mitmekordselt tõusnud (2008. aastal osales koolitustel üle 12 000 töötut, 2009. aasta oktoobri seisuga oli aga osalejaid ligi 33 000), kuigi osalejate osakaal kuu lõikes arvel olnud töötutest jäi 4–5% piirimaile. Enamikus Euroopa riikides, sh Eestis, võtab mitteformaalsest õppes osa 30–40% täiskasvanud elanikkonnast. Võttes arvesse, et Lõuna-Euroopas, Ungaris, Poolas ning Lätis ja Leedus jäi osalemise määr 7–30% vahele, kuulub Eesti tublide keskmike sekka.

Põhjamaad kuuluvad teiste riikide seas etteotsa väiksema ebavõrdsuse poolest nii ametigruppide kui ka tööturupositsiooni iseloomustavate gruppide osalemises. Eestis on aga erinevused töötajate ning töötute ja mitteaktiivsete osalemise määras suured – töötajatest osaleb mitteformaalses õppes umbes pool, töötute puhul on vastav osakaal aga 16% ja mitteaktiivsete seas vaid 11%. Sealjuures mainis ligi pool koolitusel mitteosalenud töötuid olulise mitteosalemise põhjusena asjaolu, et neile ei pakutud koolitust või ei pakutud seda alal, mida nad õppida oleksid soovinud.

Eesti paistab teiste riikide seas silma selle poolest, et juhtide ja spetsialistide koolituses osalemise protsent on üks Euroopa riikide kõrgemaid, jäädes maha vaid Rootsi ja Soome vastavast näitajast. Sama ei saa aga öelda lihttööliste osalemise kohta, mis on pigem Euroopa keskmisel tasemel.

Eestile eeskujuks olevat Põhjamaade kõrget koolitustes osalemise protsenti ja väiksemat ebavõrdsust on seletatud mitme teguriga:

- täiskasvanuhariduse ja tööturupoliitika seotus, mille tulemusena pakutakse töötutele palju koolitust;
- kolmepoolsed kokkulepped ja tugevad ametiühingud on kaasa aidanud koolitusvõimaluste paljususele;
- kodanikuühiskonna oluline roll, millele on aidanud kaasa riigi (rahaline) tugi;

- põhirõhk võrdsusele, mis on oluliselt mõjutanud ka rahastamispoliitikat;

Erinevalt Põhjamaadest on Eesti senine täiskasvanuhariduse poliitika soosinud tööturul olijaid, sealhulgas eelkõige sotsiaalses hierarhias kõrgemal paiknevaid ametigruppe. Riigi rahastamismudelid on olnud soodsad kindlatele ametirühmadele – õpetajad, riigiametnikud. Oluliseks on peetud ka töötute koolitust, kuid nende puhul ületab koolitusvajadus mitmekordselt koolitusvõimalusi.

Võib eeldada, et majanduskriisi tingimustes pigem kasvab ebavõrdsus eri gruppide koolituses osalemises, jättes koolitusest ilma eelkõige need, kes seda ebasoodsates majandusoludes kõige rohkem vajaksid – madala kvalifikatsiooniga töötajad, töötud ja ka need, kes on töö otsimisest loobunud. Erinevusi ametigrupiti suurendab tõenäoliselt seegi, et viimasel ajal on riigiasutuste osakaal koolitustellijate hulgas erasektoriga võrreldes suurenenud.

Noorte eneseteostus ja positsioon tööturul

Pärast kolmeaastast pidevat langust hakkas töötus Euroopas 2008. aastal järsult tõusma. Noorte töötuse määr kasvas võrreldes üldise näitajaga märksa kiiremini. Kõige rohkem oli noorte töötus kasvanud Lätis, Leedus ja Eestis, kus töötute oli ligi kolmandik tööturul olevatest noortest. Kui 2008. aasta II kvartalis oli Euroopa Liidu riikides noorte töötuse määr kõrgem kui Eestis, siis sealt alates hakkas Eesti noorte töötus järjekindlalt kasvama ja tegi läbi hüppelise suurenemise, küündides 2009. aasta II kvartalis 27%-ni ja III kvartalis 29,2%-ni.

Madal noorte töötuse tase ja väga väike erinevus kogenenumate töötajatega on iseloomulik maa-dele, kus tööturg ja haridussüsteem on tugevalt seotud. Hollandis, Taanis, Austrias ja Saksamaal omandab enamik noori keskhariduse kutsekoolides, kusjuures õppekava oluline osa on praktiline väljaõpe ettevõtetes.

Eestis on lisaks tööturule sisenevate noorte haridustaseme tõusule toimunud ka noorte haridusteede polariseerumine. Võrreldes 1980. aas-

tatega on leidnud aset ühelt poolt kõrghariduse järsk laienemine ja teiselt poolt kasvanud keskhariduse ta noorte osakaal. Kui kõrgharidus on selgelt feminiseerunud, siis põhiharidusega piirduvad enamasti mehed. 1994/1995. õppeaastal oli naiste ja meeste osakaal üliõpilaste hulgas ligikaudu võrdne (vastavalt 51% ja 49%). Järgnevatel aastatel vähenes pidevalt meesüliõpilaste osakaal kuni stabiliseerumiseni perioodil 2001–2009 (38–39% mehed ja 61–62% naised).

2008. aastal oli tööturul olevatest noortest meestest tervelt kolmandikul ainult põhiharidus või veelgi vähem. Meeste lühem haridustee suurendab nende töötuseriski ning paneb proovile ka meeste-naiste suhted.

Noormeeste töötuse määr (35,1%) oli 2009. aasta II kvartalis kõrgem kui neidudel (25,7%). Paljud noored otsivad oma esimest töökohta – koolilõpetanuid, õpingute katkestajaid ja varem mittetöötanud noori oli 15–24-aastaste töötute hulgas ligi kolmandik. Kuigi oluliselt väiksem osa noori lõpetab kutsekeskkooli kui omandab üldkeskhariduse, on nende seas märksa enam töötuid. Kutsekeskharidus ei tundu meil toimivat kaitsevõrguna. Kuigi senisest raskem on leida tööd ka kõrgharidusega noortel, siis võrreldes teistega on nad endiselt selges eelisseisus.

Kuigi haridus ei ole imerohi, võib siiski väita, et rohkem haridust arendab lisaks konkreetsetele teadmistele ja oskustele ka inimese paindlikkust. Pikema haridustee läbinud inimestel on üldjuhul paremad oskused vajadusel ümber õppida, kohanda majanduslike muutustega.

Kui seni on Eesti jäänud Euroopa riikide hulgas pingerea lõppu aktiivsetele tööturumeetmele suunatud ressursside osakaalust SKT-st, siis 2010. aastal kasvab vahendite hulk hüppeliselt. Kui 2009. aasta kuluproгноos on 214 miljonit, siis 2010. aastal on see 402 miljonit, millest suurem osa tuleb Euroopa Sotsiaalfondist.

Noorte probleemidega tegelemine on ülioluline: esiteks vähendaks see üldist töötust, teiseks vähendaks see noorte lahkumist tööd otsima mujale. Väga oluline on ka pikem perspektiiv: meie

elanikkonna pidev vananemine. Kui 2008. aastal tuli iga nelja 15–64-aastase elaniku kohta üks 65-aastane ja vanem inimene, siis 2020. aastal on suhe juba 3 : 1. Meil on juba praegu liiga vähe noori, seda olulisem on, et suudaksime neid integreerida haridus- või tööellu, pakkudes seeläbi võimalust teostada end Eestis.

Naised tööturul: lapsehoolduspuhkuse mõju karjäärivõimalustele

1990. aastate alguses lapsepuhkuse mõju edasistele karjäärivõimalustele nõrgenes ning naiste tööturuvõimalusi määratlesid pigem muud struktuursed faktorid. Lapsepuhkuse mõju taastus aga koos majanduse ja tööturu stabiliseerumisega ning alates 1990. aastate lõpust võib taas täheldada, et lapsepuhkusega seoses tööturult eemal viibitud aeg on olulise tähendusega edasise karjääri jaoks. 1990-ndate lõpus tähendas tööturult eemal viibitud aeg pigem seisakut naiste karjääris, st vähenes nii edasise üleneva kui ka alaneva mobiilsuse tõenäosus. Käesoleva kümnendi alguseks muutus see aga juba karjääri negatiivselt mõjutavaks teguriks, sest tööturult eemal viibimine vähendas oluliselt üleneva mobiilsuse tõenäosust ning lapsepuhkuse kestus suurendas alaneva mobiilsuse tõenäosust. Asetades tulemused praeguste poliitiliste valikute konteksti, on naiste tööturult (ajutine) väljalülitamine märkimisväärne traditsiooniliste hoiakute deklaratsioon, millega ei kaasne aga töö- ja pereelu tasakaalustamiseks vajalikku paindlikkust. Selle asemel, et naised tööturult võimalikult pikalt täiesti välja lülitada, tuleks võimaldada veidi paindlikumat üleminekut, sest pikk eemalolek hakkab naiste edasisi tööturuvõimalusi negatiivselt mõjutama.

Venelaste teine põlvkond Eesti tööturul

Vene keelt kõneleva elanikkonna problemaatika on üks enim läbi uuritud valdkondi Eestis. Vähem tähelepanu on siiski pööratud mitte-eestlaste teisele põlvkonnale, kuhu kuuluvad siin sündinud noored (18–35-aastased) venelased, kelle vanematest vähemalt üks on sündinud väljaspool Eestit. Sünnist saati Eestis elamine annab alust arvata,

et venelaste teine põlvkond on paljude näitajate poolest sarnane eestlastega. Eeskätt võiks see puudutada nende võimalusi tööturul, sest ka mitme teise riigi uuringud on näidanud, et teise põlvkonna immigrandid on võrreldes esimesega tööturul märgatavalt edukamad. Sellise arvamuse vastu räägib siiski terve hulk asjaolusid: venelaste esmane sotsialiseerumiskeskond (nt eesti ja vene õppekeelega koolid) on erinev, nad paiknevad eestlastega võrreldes teises infoväljas, nende sotsiaalne võrgustik on erinev jne. Need on tegurid, mis pigem taastoodavad erisusi kui soodustavad integratsiooni. Eesti tööjõu-uuringute andmetele toetudes väidavad autorid, et ainuüksi Eestis sündimine ei taga veel venelaste teisele põlvkonnale tööturul võrdseid võimalusi võrreldes eestlastega. Ametialase hierarhia tipus, kuhu kuuluvad tippjuhid, tipp- ja keskastme spetsialistid, on venelaste teine põlvkond alaesindatud. Osutatakse, et teise põlvkonna venelaste keskmine netopalk on madalam kui samaealistel eestlastel, nende väljavaated tööalasele karjäärile on võrreldes eestlastega halvemad. Venelastel on ka väiksem tõenäosus saada ametikõrgendust ning nad on vähem rahul oma tööalase karjääriga. Samas need teise põlvkonna venelased, kelle eesti keele oskus on väga hea, olid hinnanud uuringus oma tööalast edasiminekut ja võimalusi eestlastega üsna sarnaselt. Märkimisväärselt positiivse hinnangu karjääri ja ootuste vastavusele andsid ka eesti keeles õppinud venelased. Võib järeldada, et ainult eesti keele väga hea oskus on see tegur, mis lubab teise põlvkonna venelastel Eesti tööturul enam- vähem võrdsetel alustel konkureerida. Keele nõrk valdamine aga piirab venelaste võimalusi oluliselt.

Muutused töö iseloomus –

subjektiivsete hinnangute dünaamika

Elanikkonnaküsitluste seeria „Töö, kodu ja vaba aeg“ andmete analüüs näitas, et aastatel 1993–2008 oli töö iseloomus toimunud mitu olulist muutust. Esiteks, kiire ja intensiivse töö tegijate hulgas oli vähenenud nende töötajate osakaal, kes said ise oma töö korraldusliku poole osas kaasa rääkida.

Teiseks, kuni 2003. aasta küsitluseni üldist tööalast kindlustunnet iseloomustanud kasvutendents oli 2008. aasta lõpuks peatunud. Ilmselt olid majanduskriisi ilmingud juba õhus.

Muutused eri haridusgruppide töö iseloomus viitavad polariseerumise süvenemisele. Kõrgharidusega töötajate töö iseloomu puudutavad subjektiivsed hinnangud olid muutunud positiivsemas suunas ning nende hulgas oli 2008. aastal varasemaga võrreldes enam neid, kellel oli võimalik oma töö korraldusliku poole osas kaasa rääkida, samuti neid, kes ei pidanud tööalaste tulevikuväljavaadete pärast muretsema. Keskhariidusega töötajate hulgas seevastu olid nii tööalane autonoomia kui ka kindlustunne vähenenud.

Kokkuvõttes teevad autorid järelduse, et Esping-Anderseni heaoluriikide tüpoloogiast lähtudes sobib Eesti sarnaselt USA, Suurbritannia, Lirimaa liberaalsete riikide sekka, kus heaolu allikaks on konkurentsiedu turul. Tunnistatakse ka, et liberaalne turumajandus, mis on taasiseseisvumisest alates olnud meie majanduspoliitika lähtealus, on toonud Eestile ka edu. Seda tõendavad Statistikaameti andmed, mille järgi kasvas sisemajanduse kogutoodang (SKT) elaniku kohta aastatel 2000–2008 kumulatiivselt 70,4%. 2007. aastani, majanduskasvu tippaastani, suurenes näitaja pidevalt, 2008. aastal aga vähenes. Rahalises väljenduses oli kasv 70 000 kroonilt 2000. aastal ligi 188 000 kroonini 2008. aastal. Eesti rahvas on muutunud keskmiselt märkimisväärselt rikkamaks.

Paraku on sellel edul oma sotsiaalne hind. Elatustaseme üldine tõus ei vääranud ühiskonna arengu põhitrende: tugev sotsiaalne kihistumine, ka ametigruppide lõikes; majandusliku ebavõrdsuse, sh palgaerinevuste kasv, mis kokkuvõttes tähendab suuri erinevusi eri ühiskonnagruppide elatustasemes.

Keskmise palga üldise tõusu taustal on oluliselt kasvanud ametigruppide vahelised palgalõhed – kõige kiiremini kasvas juhtide keskmine netotasu, samas kui lihttöölise, teenindus- ja müügitöötajate ning põllumajandustöötajate palgatõus oli aeglasem. 2008. ja 2009. aastal peatus siiski

peaaegu kõikide ametigruppide (v.a tippspetsialistid) palgatõus, teatud gruppides ilmnes aga palgalangus.

Objektiivset kihistumist kinnitavad ka inimeste subjektiivsed hinnangud oma staatusele. Enamik neist arvab end kuuluvat sotsiaalse hierarhia skaalal keskele või madalamatele positsioonidele ning hinnangutesse ei toonud muutusi ka majanduslikult edukad aastad.

Liberaalse teooria kohaselt peaks ühiskonna struktuursete muutustega kaasnema sotsiaalse mobiilsuse kasv. Hariduse ekspansioon peaks vähendama päritolu mõju nii haridusele kui ka tulevasele sotsiaalsele positsioonile. Suurenema peaks hariduse roll omandatava sotsiaalse positsiooni saamisel, sest sotsiaalne valik peaks üha enam põhinema omandatud oskustel ja kvalifikatsioonil. Eesti andmed näitavad paraku, et 1990. aastatel toimunud hariduse ekspansioon ei toonud kaasa hariduslike võimaluste võrdsustumist, tegekkuses suurenes sotsiaalse päritolu mõju haridusele ja seeläbi ka sotsiaalsele positsioonile. Nii on meeste puhul iga järgmine sünnikohort võrreldes eelnevaga vähem mobiilne. Kui eakamatest meestest muutis vanematega võrreldes oma sotsiaalselt seisundit kolmveerand, siis keskealistest veidi rohkem kui pool ja kõige noorematest meestest pool. Mida suurem on sotsiaalne mobiilsus, seda avatum on ühiskond ja vastupidi, mida suurem on päritolu mõju sotsiaalsele staatusele, seda suletum (korporatiivsem) on ühiskond.

Sotsiaalse mobiilsuse vähenemine Eestis viitab sellele, et liberaalsele heaoluriigile on Eestis lisandunud korporatiivse riigi tunnuseid, millega liigume suletuma ühiskonna suunas, kus tulevane sotsiaalne positsioon sõltub enam päritolust kui omandatud haridusest.

Majanduskriisi olulisemaks probleemiks on indiviidi tasandil töökoha olemasolu ning väike töötuks jäämise risk. Kõige kindlamini tunnevad ennast selle koha pealt juhid ja tippspetsialistid, samas kui oskus- ja käsitöölise risk kasvas järsult 2009. aastal ning muutus suuremaks ka lihttöölise töötuks jäämise riskist.

Kui aga vaadata olukorda tööturul vanusegruppide ja soo lõikes, siis kõige keerulisemas olukorras on noored ja naised ning seda ei muutnud ka vahepealsed majanduslikult edukad aastad.

Nii on lapsepuhkusel viibivate emade edasised karjäärivõimalused jätkuvalt piiratud, samuti ei paku tööturg paindlikke võimalusi töö ja pereelu ühitamiseks, mis väljendub näiteks selles, et noortel emadel on vähe võimalusi osajaga tööks.

Kõikidest vanusegruppidest on aga just noorte seas töötus kõige kõrgem (ehkki nende töötuse tase sõltub hariduslikust taustast). Kõrghariduse järsk laienemine Eestis 1990. aastatel tõi kaasa ebaratsionaalsed arengud tööturul. Selle üks näide on „käärid“ haridustaseme ja tehtava töö vahel. Samuti vähendab kõrgharidusega noorte järjest suurem osakaal vähemharitute võimalusi, sest töökohtade nappuse tingimustes kandideerivad sageli samale kohale ka suurema haridusliku pagasiga noored.

Tööturu pingelist olukorda saab teatud määral leevendada täiend- ja ümberõppe sihipärase arendamisega. Ehkki Eestiski on aasta-aastalt kasvanud selles osalejate arv ning aina suurem hulk inimesi tunnetab vajadust elukestva õppe järele, on süsteemis vajakajäämisi. Näiteks osalevad koolitustel rohkem juhid ja tippspetsialistid ning vähem töölisel. Senine täiskasvanuhariduse poliitika on üldiselt soosinud tööturul olijaid. Töötute puhul ületab nõudlus tunduvalt pakkumise – kuu lõikes arvel olnud töötutest osales koolitusel ca iga kahekümnes.

5. VAIMNE KESKKOND

TOIMETAJA VERONIKA KALMUS

EIA 2009 üheks eripäraks eelmiste aastatega võrreldes on tugev rõhuasetus kultuuri rollile inimarengus. Vaimse keskkonna all peavadki EIA 2009 autorid silmas Eestis levinud väärtushinnangute ja (kunstilises) kultuuris osalemise praktikate kogumit, samuti kultuuri loomise ja levitamise seotud institutsioonide (kool, meedia jm) tegevust.

Erilist tähelepanu pööratakse aruande selles osas noorte väärtusmaailmale, vaadeldes lähemalt kooli ja internetikeskkonna rolli uue põlvkonna väärtuste kujunemisel. Analüüs pakub uurimisandmetele tuginevat pilti nii muutustest eesti elanikkonna kultuurisuhetes ja väärtuseelistustes kui ka nendest ilmingutest, mis kõnelevad raskustest ja takistustest lääne ja Põhjamaade vaimse keskkonnaga lõimumisel.

Muutused Eesti väärtushinnangutes aastail 1990–2008

Selle teema analüüsil lähtutakse maailma väärtusuuringu tulemustest (Inglehart jt), mille alusel on võimalik võrrelda Eesti ühiskonna asetsemist maailma väärtuskaardil. Eesti jaoks on oluline jälgida muutusi materialistlike (toimetulekuväärtuste) ja postmaterialistlike (eneseväljenduslike) väärtuste teljel. Tõdetakse, et võrreldes 1990. aastaga, mil esmakordselt olid Eesti andmed eraldi välja toodud, on viimaste aastate (1995–2008) uuringud näidanud, et Eesti elanikkond on ühelt poolt tänu paranenud majanduslikule olukorrale selgelt liikumas toimetulekuväärtustelt eneseväljenduslike väärtuste suunas.

■ See tähendab, et ühiskonnas suureneb nende inimeste arv, kelle jaoks majandusliku ja füüsilise kindlustunde väärtused ei ole esikohal (sest need väärtused on juba saavutatud), mistõttu nende jaoks muutuvad oluliseks subjektiivne heaolu, eneseväljendamise võimalused ja elukvaliteet. Eesti elanikkonna väärtushinnangute trendide analüüs näitab taolise arengusuuna süvenemist. Eesti elanikkonna väärtused on liikumas selles suunas, et sõbrad-tuttavad ja vaba aeg oleksid võrdvärselt tähtsad perekonna ja tööga. Mida rohkem mahub inimese ellu eri komponente, seda rikkalikum on ka elu. (EIA 2009, lk 109)

Ehkki perekond traditsioonilise institutsioonina on viimastel aastakümnetel jäänud kõige olulisemaks eluvaldkonnaks, muutuvad arusaamad soorollidest järk-järgult demokraatlikumaks ja

suuremal määral võrdse panuse printsiibist lähtuvaks. Töö kui eluvaldkonna olulisus pole märkimisväärselt muutunud, ent inimeste ootused tööle on mitmekesistunud – lisaks heale töötasule tähtsustatakse võrreldes varasema ajaga enam ka eneserealiseerimisvõimalusi ja meeldivaid suhteid töökaaslastega. Kui lisame nendele tendentsidele vaba aja ning sõprade-tuttavate olulisuse suurenemise, ühiskondlikesse organisatsioonidesse kaasatuse kasvu, religiooni tähtsuse suurenemise ning eluga rahulolu ja õnnelikkuse näitajate suurenemise, võime rääkida Eesti elanike vaimse keskkonna rikastumisest, mitmekesistumisest ning teatud aspektides postmaterialistlikumaks muutumisest ja Lääne-Euroopa maadele lähenemisest. Isiklike suhete väärtuse tõustes on Eesti elanikkond hakanud pidama poliitikat enda jaoks üha vähemtähtsaks valdkonnaks. Samas on kasvanud usaldus riiklike institutsioonide vastu.

Samas kõneleb mõni vastassuunaline areng – tajutud autoritaarsem juhtimine töökohal, poliitikat võõrandumine ning sallimatuse suurenemine teistsuguse omistatud staatusega inimeste suhtes – sellest, et Eesti ühiskonnas ja vaimses keskkonnas annab tooni ka teatud surutis, ebakindlus ja vähene avatus, mis eristab meid endiselt Lääne-Euroopast ja Põhjalast. Usaldus ja tolerantsus kujutavad endast indikaatorit, mille aluseks saab määratleda ühiskonna avatust/suletust. Tüüpiliseks sallivuse mõõdikuks on kujunenud küsimus, keda inimesed oma naabriteks ei soovi. Märgetavad muutused olid toimunud suhtumises mingite tunnuste poolest eristuvatesse ehk „teistesse“ inimkategooriatesse. Võrreldes 1990. aastaga on vabas Eestis tõusnud sallivus sotsiaalsete riskirühmade suhtes (narkomaanid, alkohoolikud, homoseksuaalid ja aidsihaiged), samas on suurenenud sallimatus nende gruppide suhtes, mis võivad endaga kaasa tuua keskkondliku häirituse, nagu emotsionaalselt ebastabiilsed inimesed ja suured perekonnad. Hüppeliselt on kasvanud ka tõrjuv suhtumine rahvusliku või rassilise tunnuse alusel eristuvatesse inimestesse, nagu islamiusulistes, immigrantidesse/võõrtöölisesse, teisest

rassist inimestesse. Selle osa autor 2009. aruandes Andrus Saar hoiatab:

„Praeguseks ei ole see kujunenud veel väga tõsiseks nähtuseks, kuid samasuunaliste arengute jätkudes võib tõrjuv sotsiaal-psühholoogiline mentaliteet tuua endaga kaasa kuhjaga ebameeldivusi. Ühel päeval võib see osutada nii majanduslikuks kui ka poliitiliseks probleemiks. (EIA 2009, lk 113).

Eesti elanike väärtusmuutused

Eri rahvarühmade väärtusmuutusi analüüsib Veronika Kalmus, toetudes TÜ MeeMa uuringu ning samuti Euroopa Sotsiaaluuringu andmetele, milles kajastub väärtuste olulisus. Samuti on neis peegeldunud vastajate huvitatud erisugustest eluvaldkondadest. Väärtushinnangute faktoranalüüsi teel on välja toodud omavahel seostunud hinnangute muutused. Nende muutuste võrdluse põhjal tõuseb esile soolise tausta kultuuriline olulisus Eestis.

„Naiste jaoks omavad oluliselt suuremat kaalu nii keskkonna ja turvalisusega seonduvad väärtused kui ka hingelist tasakaalu ja sotsiaalset orientatsiooni väljendav väärtussuundumus. Mehed paistavad ka väärtusorientatsioonide võrdluses silma tehnoloogia- ja võimukeskse väärtuspildi poolest. Seega on meeste väärtusmaailm mõnevõrra ühekülgsem ja pingestatum – meeste seatud ideaalid on enam seotud edukuse ja progressiga ning vähem isiksuse harmoonilise arengu ja turvalise keskkonnaga. (EIA 2009, lk 115)

Olulisi erinevusi ilmneb ka eesti- ja venekeelsete vastajate väärtusmaailmas.

„Nii vene keelt kõnelevad mehed kui ka naised peavad oluliseks materiaalselt heaolu ja hedonismi defitsiidi- ehk puudusväärtustena, asetavad (võrdluses eestlastega) vähemtähtsaks kohale isiksusliku tasakaalu ja sotsiaalse küpsusega seonduvad väärtused (näiteks eneseteostuse, eneseaustuse, vabaduse, armastuse, tarkuse)

ning otsivad vaimset ja ideoloogilist tuge hingelise tasakaalu ja sotsiaalse orientatsiooniga seotud väärtustelt (viimane võib tuleneda ka kogukondlikust religioosest taustast). (EIA 2009, lk 116)

Kuigi venekeelse elanikkonna puhul ei ilmne meeste ja naiste väärtusilmade erinevust samal määral kui eestlaste puhul, ei ole see seotud suurema soolise võrdsuse tunnustamisega, vaid vastupidi, nii venekeelsete meeste kui naiste suurema patriarhaalsusega, meeste ülimusliku rolli normaalseks pidamisega.

Kultuuris osalemine

Alapeatükis vaadeldakse lähemalt, millisel määral väljenduvad erisused soolistes ja rahvuslikes väärtusmuustrites kultuurielistuste kaudu. Selgub, et meeste suurem väärtuskeptitsism ja huvide-ideaalide materialistlikum suunitletus väljendub ka kultuurimaailmas osalemises ja elulaadis. Kultuuri üldine olulisus ja kontaktid erinevate kunstivaldkondadega, v.a film ja arvutikunst, on hoopis olulisemal kohal naiste kui meeste maailmas. See avaldub ka elulaadis: kui meeste elus mängivad suuremat rolli sport ja tehnika, siis vaimsed harrastused, eriti need, mis on seotud lugemise, teatri ja muusika kuulamisega, on omasemad naistele. Põhimõttelist erinevust eesti- ja venekeelsete vastajate vahel selles feminiinsuse-maskuliinsuse muustris ei ole.

Oletatakse, et reljeefsed erinevused meeste ja naiste vaimulaadis ning Eesti paigutumine selles osas pigem Ida-Euroopa maade kilda tuleneb paljuski nõukogude aja järeelmõjudest.

■ Sooline võrdsus kehtis sotsialistlikes riikides pigem deklaratiivselt, ametliku retoorika tase, jõudmata ühiskonna võimustruktuuridesse ja argipraktikasse. Eesti siirdeperioodi ideoloogias võis samuti tajuda erinevaid ootusi sugupoolte suhtes – kui naistelt oodati eelkõige kultuuritraditsioonide hoidmist ja rahvuskehandi taastootmist, pandi meeste õlgadele lootus riigi uuesti ülesehitamise, majanduskasvu ja Eesti Nokia leidmise osas. (EIA 2009, lk 131)

Olulise panusena kultuurimuutuste mõistmiseks sisaldab EIA 2009 Eesti elanikkonna kultuuritarbimise tüpoloogiat, mis on loodud, toetudes 2008. aasta MeeMa küsitluse andmetele. Esile tuuakse viis kultuuris osalemise tüüpi.

A-tüüp: mitmekülgne, aktiivne hedonistlik kultuuris osaleja (24,5%). Sellesse rühma koondusid inimesed, keda iseloomustavad kõige aktiivsemad ja mitmekülgsemad kontaktid kultuurisfääriga. Peale sagedase kokkupuute raamatute, muusika ja kunstiga iseloomustab neid ka väga aktiivne suhtlus kaaslastega, osalemine seltides ja klubides ning keskmisest aktiivsem sporditegevus.

B-tüüp: tunnetuslike huvidega, silmaringi laiendamisele orienteeritud traditsiooniline kultuuritarbija (19%). Huvitub eeskätt raamatutest ja kunstist, vähem muusikast. Tema kultuurisuhet iseloomustab tugev tunnetuslik dominant.

C-tüüp: muusika-, spordi- ja tehnikahuviline meelelahutuslik kultuuriharrastaja (17%). Sellesse tüüpi kuuluvad inimesed ei paista silma suure lugemishuvi poolest, küll aga on nad aktiivsed muusikaharrastajad, tehnikahuvilised ja spordisõbrad

D-tüüp: traditsiooniline üsna passiivne raamatu-huviline (22%). Seda tüüpi iseloomustab eelmisest palju suurem kirjandushuvi ja aktiivne raamatukogu kasutamine. Samas on ta kultuuriharrastuste ja -huvide ring tagasihoidlik. Tema lugemishuvi on eeskätt ajaviitelise ja silmaringi laiendava sisuga.

E-tüüp: kultuurikauge, eeskätt materiaalsetele väärtustele orienteeritud tüüp (17,5%). Selle rühma kokkupuuted vaimse keskkonnaga on pigem olmelist laadi, kultuurihuvid on väikesed ning kultuuris osalemine piiratud.

Kultuurisuhte tüpoloogiad kinnitavad soo ja vanuse määravat tähtsust.

■ Võime isegi öelda, et kontaktides vaimse keskkonnaga eristuvad „kultuuriline meestüüp” ja „kultuuriline naistüüp” (mis alati ei pruugi tähendada konkreetset kuuluvust nais- või meessoo hulka, vaid pigem teatavate eelistuste ja harrastuste mustrit). Eelnevates küsitlustes, kus lisaks üldisele kultuuriaktiivsusele käsitleti ka konkreetsemaid maitse-eelistusi, lähtusid „meestüübi” kultuureelistused rohkem pingele, põnevuse või siis praktilise kasulikkuse kriteeriumidest, samas kui „naistüüp” eristus kui kultuuritraditsioonide, pere- ja suhtevõrgustiku kandja, igapäevaelu kui kultuurikeskkonna väärtustaja, kultuurielamustes samastumise ja kaasaelamise eelistaja. (EIA 2009, lk 121)

Vanuse diferentseeriv mõju tuli eriti selgelt esile kuni 30-aastaste ja üle 45-aastaste võrdluses – vanemate põlvkondade puhul on kultuurisuhte selgelt kirjasõnakessem, aktiivsem ning valivam, noorte puhul aga domineerib selgelt meelelahutusliku iseloomuga noorsookultuur, mille meediuideks on eeskätt muusika ja internet.

Näeme, et 2009. aastal oli kultuuritarbimises veel tugev orientatsioon raamatute lugemisele, vaid 34,5% kuulus raamatukaugetesse kultuuritarbijate tüüpidesse. Ehkki internet oli juba jõudnud suurema osa eestimaalaste koju, ei olnud see veel kujunenud oluliseks konkurendiks traditsioonilisele kirjasõnale.

Koolinoorte väärtused ja väärtuskasvatus

Aruande autorid hindavad Eesti kooli rolli väärtuste kujundajana vastuoluliseks: ühelt poolt on tegemist väga suure mõjuga institutsiooniga, teisalt näitavad rahvusvahelised uuringud, et erinevalt suurest edus teadmiste edasiandmisel (mida tõendavad PISA testi head tulemused) on Eesti koolis hulk lahendamata probleeme seotud just laste heaolu ning väärtuskasvatusega.

Nenditakse, et

■ Eesti paistab 25 Euroopa riigi hulgas silma väikseima koolimeeldivuse, õpilaste ülimadala subjektiivse heaolutunde ja koolivägivalla kogemise sageduselt. Laste heaolu hindamisel võeti arvesse nii sotsiaalselt kaasavat koolikliimat, toetavaid kaaslasi kui ka madala stressiga saadud häid akadeemilisi teadmisi. On eriti tähelepanuväärne, et lapsed peavad väga halvaks ka suhteid oma kaaslastega. (EIA 2009, lk 123)

Õpetajad väärtuskasvatajatena on noorte silmis arvestataval kohal, kuid pööre väärtustekesksele koolile, väärtuskasvatuse seadmine hariduse prioriteediks seisab Eestis enamjaolt alles ees.

■ Eesti kool seisab proovikivi ees muutuda teadmiste vabrikust keskkonnaks, mis toetab noorte kasvamist loovateks, harmoonilisteks isiksusteks, kes suudavad ennast täisväärtuslikult teostada eri rollides: perekonnas, tööl ja avalikus elus. (EIA 2009, lk 123)

Noored ise peavad väärtushinnangute väljakujunemisel olulisimaks oma vanemaid, vanemate eeskujuga ja suunavat tegevust. Silmas pidades seda, et noori mõjutab vanemate endi käitumine ja tegevus rohkem kui verbaalne kinnitus, et miski on väärtuslik, käsitleti 8. klassides õppivaid Eesti, Soome ja Venemaa noori, tundes huvi, mida on lapsevanemad noorte kogemuste alusel neid kasvatades tähtsaks pidanud. Nendest küsitlustest selgus, et

■ väärtusrühmadest on eetiliste väärtuste (vastutustunde, aususe jms) koht kõikide maade noorte arvates vanemate kasvatusväärtuste hierarhia tipus /---/ Kõigi küsitletud maade (Eesti, Soome, Venemaa) noored usuvad, et nende vanemaile on olulised sotsiaalsed väärtused (sõprade leidmine, lähedased inimsuhted). (EIA 2009, lk 124)

Hedonistlikke väärtusi (elu nautimine, vaba eneseteostus) pidasid Soome noored oma vanemaile oluliselt tähtsamaks kui Eesti ja Vene noored, venekeelsed noored nii Venemaal kui ka Eestis omakorda vähem tähtsaks kui eestikeelsed noored. Vaba eneseteostust pidas vanematele väga või üsna tähtsaks 72% eestlastest ja ainult 50% Eesti venelastest. Samas näitas küsitlus Eesti vanemate suuremat tähelepanu laste hinnetele ja edukusele, milles aruanne näeb edukusele orienteeritud siirdekultuuri ilmingut.

Kui inimarengu aruannetes on valdavalt fookuses tööks vajalike oskuste, teadmiste ja pädevuste kujundamine koolis, siis EIA 2009 rõhutab väärtuskasvatuse olulisust.

■ Niisiis on üks Eesti kooli ees seisvaid väljakutseid teostada pööre väärtustekesksele koolile. Esiteks on vaja teadvustada, et väärtuskasvatus pole sugugi vähem oluline kui teadmiste edastamine – väärtused ja väärtuskasvatus ongi kogu hariduse alustalad. Teiseks on vaja omandada teadmised ja oskused väärtuskasvatuse edukaks läbiviimiseks. (EIA 2009, lk 126)

Uus meedia ja eakaaslaste kultuur

Mõnevõrra üllatuslikku sissevaadet digimaailma kaudu kujunevatele väärtusmuutritele pakub EIA 2009-s Tartu meediauurijate tehtud koolinoorte internetikasutuse analüüs. Tõdetakse, et laste ja noorte internetikasutuse aktiivsuse osas liigitub Eesti 21 Euroopa riigi võrdluses kõrge internetikasutusega Euroopa riikide hulka.

■ Need näitajad, mis aitavad kinnistada visiooni Eesti infotehnoloogilisest eduloost, võivad tekitada tunde, et tänapäeva Eesti noored võiksid õigustatult kanda „digitaalse põlvkonna“ nimetust. „Digitaalse põlvkonna“ liikmete omistatakse niisuguseid jooni nagu avatus, loominguilisus, iseseisvus, innovaatus, koostööle orienteeritus jne. (EIA 2009, lk 127)

Autorid selgitavad, et uue meedia keskkondadest on Eesti noorte jaoks saanud ise- sotsialiseerumise keskkonnad. Veebikeskkondades toimivate tekstiliste ja visuaalsete praktikate kaudu tajuvad noored nii uue meedia väljal kui ka kogu ühiskonnas eksisteerivaid normatiivseid piire. Meediauurijad juhivad tähelepanu vajadusele käsitleda virtuaalmaailmas kujunevaid suhteid ja väärtushinnanguid sama tõsiselt kui reaalelus toimuvaid sotsialiseerimisprotsesse.

■ Suhtlusportaalidele võib omistada nüüdisaegse virtuaalse mänguväljaku rolli. Profiilidel katsetatud identiteedimängude kaudu loovad noored virtuaalsete kogukondade ümber kollektiivselt tajutavad piirid, tootes samal ajal eakaaslaste kultuuri, mida varem loodi eelkõige avalikel mänguväljakutel /---/ Veebikeskkondades mängitavaid mängu ei tuleks seega vaadelda kui täiesti kasutat ajaviidet või ajaraiskamist, vaid kui lapsi eluks ettevalmistavat tegevust, mille käigus omandatud kogemusi saab hilisemas elus rakendada. (EIA 2009, lk 130)

Samas näitavad uuringute tulemused, et ka uue meedia keskkondades taastoodavad noored enamjaolt vanemate põlvkondade mõttemustreid ning ühiskonnas levinud väärtuskeeme ja rolliootusi, sealhulgas traditsiooniliste soorollidega seotud stereotüüpe.

■ Vaatamata meie ühiskonna märkimisväärsetele arengutele infotehnoloogilistes aspektides, ei ole paljud postindustriaalsetes riikides toimivad mõttemustrid Eestis valitsevates väärtushinnangutes ja normides kanda kinnitanud. Samas mõjutavad ühiskonnas levinud ja eakaaslaste kultuuri kaudu edasi kantavad mõttemustrid ja normid (nt soorollide stereotüübid) ka internetikeskkonnas asetleidvaid praktikaid. (EIA 2009, lk 127)

Selgub, et selle asemel, et püüda ühiskonnas kehtivaid väärtusi muuta või ümber tõlgendada, iseloomustab praeguste Eesti noorte online-sisuloome praktikaid endiselt vanemates meediumites käibivate

väärtuste, normide ja ootuste ülekandmine uue meedia keskkonda. Samas pärsib just vanade struktuuride ümberkohandamine ja ümbereesmärgistamine uue meedia keskkondade arengut. Teisisõnu, selle asemel, et muuta internet uute väärtuste, teadmiste ja suhtumiste loomise kohaks, kasutatakse seda jätkuvalt enamjaolt vanade väärtusskeemide taastootmiseks. Seetõttu jõutakse kriitilise tõdemuseni:

■ „Digitaalsele põlvkonnale” iseloomulikuks peetavate ja online-sisuloomet kujundavate joonte puudumine ning vanu väärtusi ja norme taastootvate virtuaalse enesepresenteerimise strateegiate kasutamine ei anna meile praegu õigust nimetada Eesti noori „digitaalse põlvkonna” liikmeteks. (EIA 2009, lk 130)

Kokkuvõtteks soovitatakse: selleks et Eesti noorte internetikasutuse praktikaid võiks hakata pidama „digitaalsele põlvkonnale” omasteks, tuleks pöörata suuremat tähelepanu noorte digitaalse kirjaoskuse arendamisele. Eelkõige tuleks teha tööd kriitilisusel, loovusel, suhtlemisel ja koostööl põhinevate oskuste parandamisega.

6. MAJANDUSE ARENGUKESKKOND TOIMETAJA ERIK TERK

Peatüki sissejuhatuses tunnistatakse, et ehkki kiire majanduslik integratsioon Põhjamaadega on olnud ülioluline tegur Eesti turumajandustumisel ja majanduskasvu käimasaamisel, sisaldab see (nagu märgiti juba 1990-ndate aastate keskpaigas valminud projektis „Eesti 2010” – vt EIA 1997) ka tugevat ohtu jäädagi Skandinaavia perifeeriaks, mis tähendaks sõltuvust valdavalt lokaalsest majandusgeograafilisest kontekstist. Suurimaks ohuks hinnatakse proteksionismi kasvu. Eeldades, et kriisist väljuval maailmamajandusel kujunevad hoopis teistsugused geograafilised jõujooned, viidatakse vajadusele arvestada nende uute oludega, sealhulgas Hiina rolli kasvuga.

Eesti majanduse väliskeskkonna muutumine

Avaldades lootust, et maailmakaubanduse taastumisel ning kaubanduse avatuse jätkumisel muutuvad keskkonnatingimused Eesti ettevõtetele uuesti soodsaks, juhitakse tähelepanu võimalusele, et muutused kaupade-teenuste turupotentsiaalid ning rahvusvahelises tööjaotuses ja konkurentsivõimelised loovad Eestile uue olukorra, kus üldine nõudluse tõus maailmaturgudel ei too veel tingimata kaasa Eesti majanduse kasvu. Edu sõltub Eesti ettevõtjate sihtturgude ja ärialade valikutest ning sellest, kuidas perspektiivsetel turgudel tegutsetakse. Seejuures muutub otsustavaks suutlikkus

■ arendada ja hoida konkurentsivõimelisi, mis põhinevad paindlikkusel, spetsialiseerumisel, teadmusel, innovatsioonil ning kõrgel tootlikkusel. Samuti on oluline säilitada võimalusi teenindada lähedasi suuri regionaalseid turge (Eesti puhul ka Lääne-Euroopa, Skandinaavia, ka Venemaa) piirkondliku tootmis- või teeninduskeskusena. (EIA 2009, lk 137)

Uute riikide ja ettevõtete globaalsesse konkurentsi lisandumine ja tööjaotuses kõrgemale positsioonile nihkumine võib lisaks avada uusi võimalusi nende ettevõtetega koostööd teha ja nende juhitud väärtusahelates ekspordit kasvatada (sh allhanke näol).

■ Hiina, Brasiilia, India jm ettevõtted on huvitatud arenenud rikastele turgudele pürgimisest, milleks nad vajavad kohapealseid partnereid (sh eriti arendustööks ja lisateenuste osutamiseks) ning kohalikke tootmisbaase. Lisaks on need tulevased globaalsed uued liidrid alati huvitatud uuest tehnoloogiast ja teadmusest, mis avab lisavõimalusi tugevatele ettevõtetele kogu maailmas. (Ibid.)

Kuna Aasia riikide ja eelkõige Hiina esiletõusuga arvestamiseks tuleb valmis olla ja sellekohast strateegiat seada, käsitletakse põhjalikumalt Hiina majanduse edasise kasvu mõju Eesti majandusele,

vaadeldes nii riske ja ohte kui ka perspektiive turu- võimaluste ja konkurentsitingimuste näol.

Ettevõtete tegevuskeskkond

Eestis ja rahvusvahelises võrdluses

Võrdlevalt analüüsitakse lisaks Eestile 14 maa ettevõtete tegevuskeskkonna parameetreid. Maade valikul oli aluseks see, et riik kuuluks pigem väikeste või keskmiste kui suurte avatud majandusega maade hulka ja oleks majandusliku arengu tasemelt Eestiga enam-vähem võrreldav või parem.

Kõik maad on jaotatavad kolme gruppi: kõrgelt arenenud maad (Rootsi, Soome, Taani, Kanada), arenduslikku tüüpi riigid (Singapur, Hongkong, Araabia Ühendemiraadid, Iirimaa) ja kolmanda grupina Kesk- ja Ida-Euroopa maad (Balti riigid, Tšehhi, Slovakkia, Sloveenia).

Võrdlusanalüüsis on kasutatud globaalse konkurentsivõime raportis esitatud ettevõtluse arengut takistavate tegurite hinnanguid ja muid rahvusvahelises statistikas leiduvaid andmeid.

Tuuakse esile iga maadegrupi tugevad küljed ja põhiprobleemid. Kõrgelt arenenud majandusega maades on infrastruktuur hästi arenenud, töajõu haridus ja väljaõpe annab tunnistust era- ja avaliku sektori heast koostööst. Omandiõigused on hästi tagatud. Majandus on hästi klasterdunud, välja on arendatud ettevõtete vaheline koöperatsioon. Teaduslik ja infotehnoloogiline keskkond ettevõtluseks on väga hea. Makromajanduslik tasakaal pole probleem, inflatsioon on madal. Finantsturud on hästi arenenud, perspektiivsed äriideed saavad laenu ka siis, kui pole pakkuda laenu tagatist. Poliitika on stabiilne, korruptsiooniindeks on väga madal. Valitsusaparaadi tegevust küll kritiseeritakse, aga mitte eriti teravalt. Väga suure probleemina tajutakse aga kõrgeid makse ja maksukorralduslikku praktika ebakohti. Tõsine probleem on töajõuturu vähene paindlikkus.

Nn arenduslikes riikides ei kuulu maksuküsimused ja tööturu vähene paindlikkus ettevõtluskeskkonna põhiprobleemide hulka. Infrastruktuurid on peaaegu sama hästi välja arendatud nagu arenenud majandusega maade grupil. Suurim

vahe hakkab silma arenenud maade ja arenduslike riikide töajõu haridustasemes. Samas hinnatakse väga kõrgeksharidussüsteemi suutlikkust valmistada ette majandusele vajalikku töajõudu. Oma maiste pikaajaliste teadustraditsioonide nõrkuse tõttu on eriti Singapuris ja Emiraatides kasutatud välismaa teadlaste jõulist sissetoomist. Väga head on ettevõtete klasterdumise näitajad, finantsturgude väljaarendatus ja ettevõtluse teaduslik ja infotehnoloogiline keskkond. Kõik eelnev kokku lubab väita, et kiire arenguga riikides on suudetud luua väga hästi toimivad institutsionaalsed ja tehnilised ettevõtluskeskkonnad ja seda mitte madala lisandväärtusega toodangu tootmiseks, vaid täiesti nüüdisaegse, suuresti kõrgtehnoloogilise tööstus- ja teenusemajanduse vajadusteks.

Kesk- ja Ida-Euroopa (KIE) maade puhul võib samuti välja tuua hulga ühiseid jooni, ehkki hajuvus on selle grupi sees suurem kui kahes eelmises grupis. Vahe formaalsete haridusnäitajate osas pole võrreldes vaadeldud kõrgelt arenenud maadega lootusetult suur. Vaatluse all olevatest arenduslikest riikidest ollakse selles osas grupina selgelt paremad, ehkki ka kõik need pingutavad hariduse osas tugevalt ja neil on olemas ka head eeskujud samatüübiliste riikide hulgas, kelle haridusnäitajad on jõudnud maailma paremate hulka (Lõuna-Korea ja Taiwan). Tunduvalt nõrgem on Kesk- ja Ida-Euroopa riikide haridussüsteemide võimekus ette valmistada majanduse konkurentsivõime jaoks vajalikku töajõudu. Siiski ei aseta eksperdid teistes selle grupi maades peale Eesti töajõu ebaefektiivsuse probleemi pingerea etteotsa. Peaaegu kõigil postkommunistlikel riikidel on peale finantskeskkonna halvenemise, mis on praeguse järsu kriisi paratamatu kaasnähe, esiplaanil maksusüsteemi ja riikide ebatõhususe kriitika. Osas riikides loetakse põhiprobleemide hulka mitte ainult riigiaparaadi ebaefektiivsus, vaid lausa korruptsioon.

Aruandes tuuakse välja KIE maade majanduse nõrgad küljed: omandiõiguste nõrgem tagamine (välja arvatud Eesti), tehniliste infrastruktuuride mahajäämus (välja arvatud Eesti ja Leedu) ja ettevõtluse nõrk klastriloome võime (välja arvatud

Sloveenia). Ka üldine majandustasakaal pole parem kui arenduslike riikide puhul. Ligipääs finantsidele on KIE-maade ettevõtete jaoks teravuselt esimesel (sh ka Eestis) või teisel kohal.

Kokkuvõttes on KIE-maade, sh Eesti ettevõtete ees nii strateegilised (pikemaajalised) kui ka taktikalised (situatiivsed) probleemid. Strateegiliste hulka kuuluvad innovatsioonikesksele majandusarengule üleminekuga seotud probleemid, mis puudutavad tööjõu haridusprofiili mittevastavust majanduse nõuetele ja ettevõtete asetsemist väärtusloome ahela ebasoodsas osas. Osal maadest, küll mitte kõigil, kaasnevad nendega ka tõsised makromajandusliku tasakaalu puudujäägid. Taktikaliseks väljakutseks on aga võimekus olukorda õigesti hinnata ja vastavalt oma tegevuse prioriteete seada. Näiteks ei ole vajadus uude arengustaadiumisse liikuda piisavalt selgesti teadvustatud. Tehnoloogilise arengu, ettevõtete koostöö ja klasterdumise ning personali väljaõppe taset ei ole peetud põhiprobleemideks. Riigiaparaadis ei nähta abistajat struktuuriliste probleemide lahendamisel, nagu seda näevad arenduslikud riigid ja arenenud majandustega maad, vaid takistajat.

■ Küsimus seisneb selles, kas kriisi läbimine aitab KIE maid, ka Eestit, häälestada end paremini ja õigemini strateegiliste probleemide lahendamisele kui seda tehti kriisieelsel ajal. Oluline on ka, et kriisist väljatulek toimuks viisil, mis ei kahjustaks pikaajalist arengupotentsiaali, mis seostub suuresti inimkapitali ja sotsiaalse kapitaliga. (EIA 2009, lk 143)

Eesti väikeettevõtete tegevuskeskkond

Nn väikeettevõtluse radari andmetel iseloomustab Eesti väikeettevõtete tegevuskeskkonda võrreldes teiste EL-i maadega üsna väike ja kerge bürokratia (ettevõtet on võimalik asutada kiiresti, ettevõtjal läheb teiste maade praktikaga võrreldes vähem aega aruandluse ja muu nn paberimajanduse peale). Ligipääs finantsidele oli enne majanduskriisi algust Eesti väikeettevõtetele võrreldav EL-i maade keskmisega, kehvem oli aga ettevõtete

vaheline maksedistsipliin. Silma hakkas see, et Eesti väikeettevõtjad olid EL-i keskmisest oluliselt enam rahvusvahelistunud, st ekspordi- ja impordioperatsioonide osatähtsus nende arveldustes oli kõrgem. Samas aga oli väikeettevõtete arv *per capita* Eestis väiksem, nagu ka ettevõtteid üldiselt vähem kui EL-is keskmiselt. Probleemiks on ka ettevõtjate hoiak.

■ Oma EL-i kolleegidega võrreldes tõlgendavad eestlastest väikeettevõtjad ettevõtlust enda jaoks tunduvalt vähem kui proovikivi, enese proovilepanemist, vaid näevad ettevõtlusega tegelemises pigem pealesunnitud tegevust, paratamatust või rutiinset tegutsemist. Siit võiksid tuletada mõtlemisainet selle kohta, mil viisil, millistele motiividele rõhudes me Eestis ikkagi ettevõtlust õpetame ja propageerime. (EIA 2009, lk 144)

Kokkuvõtlikult öeldakse, et pilt, mille saame ettevõtjate ja ekspertide hinnangute ja kasutatava objektiivse informatsiooni alusel ettevõtete tegevuskeskkonnast, näib olevat Eestis mõnevõrra lootustandvam kui enamikes KIE-maadest. Suur hulk probleeme on aga sarnased ja on selge, et ka Eesti poliitika ettevõtte tegevuskeskkonna üksikute komponentide osas vajab majanduslanguse kogemuse mõtestamise taustal ja Eesti majanduse uue arengustaadiumi valguses ümbermõtestamist. Kogemusi, mida mingi keskkonna parendamisel kasutada, võib leida ilmselt nii arenenud maade kui ka arenduslike riikide praktikast.

Ettevõtte tegevuskeskkond välisinvestori vaatepunktist

Välisinvestoritele osutusid Eestisse tulekul majanduskeskkonna stabiilsuse kõrval kõige olulisemateks just madal tööjõukulu, samuti muud tootmissisendi kulud ning soodne maksusüsteem. Samuti märgiti Eesti tugevusena poliitilist ja majanduslikku stabiilsust ning ka hea stardipositsiooni võimalust, kui ettevõttes, kuhu investeeriti, olid vajalikud seadmed ja tööd oskav personal olemas. Seejuures on kvalifitseeritud tööjõu kui teguri

tähtsus oluliselt suurenenud ning varasemast olulisemaks on muutunud moodsa infrastruktuuri olemasolu, natuke olulisemaks on muutunud ka tooraine, komponentide ja pooltoodete hõlbustamine kättesaadavus.

Samas märgitakse, et madala tööjõukulu ja muu odava tootmissisendi tähtsus on vähenemas. Negatiivsena toodi välja riigivalitsemise tasandi killustatus ja rollijaotuse ebamäärasus

Aruandes leitakse, et Eesti peaks tekitama endale tunduvalt selgema pildi sellest, mis laadi kvalifikatsiooni meie eksportettevõtlus tõenäoliselt kriisijärgses maailmas vajab. Juhul kui leitakse, et Eesti ei ole sobilik maa suurettevõtete jaoks, vaid vajab pigem paindlikke kesk- ja väikeettevõtteid, siis tuleks sellega kohandada ka Eesti haridus- ja väljaõppesüsteemi. Näiteks valmistada elektroonikat ja mehaanikat valdavate inimeste kõrval või asemel ette mehhatroonikuid, st inimesi, kes suudavad nende kahe valdkonna teadmisi ja oskusi rakendada kombineeritult. Taolised nihked peaksid toimuma kõikidel haridustasanditel, kutsekoolidest alates ja ülikoolidega lõpetades. Probleemi teine aspekt seostub küsimusega, mis laadi väliskapitalil baseeruvaid ettevõtteid me ikkagi tahame näha Eestis domineerimas. Eesti väliskapitaliettevõtete hulgas on veel senini liiga palju odavatele tootmiskuludele orienteeruvaid ettevõtteid. Vaja oleks ambitsioonikaid, maailmamajanduses läbilööki üritavaid ettevõtteid, selliseid ettevõtteid, kes oleksid orienteerunud mitte odavale ressursile või isegi efektiivsusele, aga nimelt teadmusele, selle loomisele, arendamisele ja kasutamisele Eestis.

Väga tänapäevaselt kõlab soovitus:

■ Ülioluline on soodsa keskkonna loomine teadmusele orienteeritud investoritele ja ettevõtetele. Olgu selleks näiteks Eesti ülikoolide suhete arendamine rahvusvaheliste kontsernidega või siis üldise atmosfääri muutmine rahvusvahelise maks ja avatumaks, et näiteks välismaa kõrgtehnoloogiaettevõtte, kes tahab oma tootmise panna käima väljaspoole Tallinna või Tartut,

ei peaks kartma, et tema Eestisse tööle asuvad tippspetsialistid ja nende perekonnad võivad sattuda suhtlemise ja kultuurielu mõttes mittemõistetavasse ja raskelt talutavasse keskkonda. (EIA 2009, lk 146)

Maksukeskkond, ettevõtlus ja inimarengu võimalused

Rääkides maksupoliitikast alustatakse sellest, et Läänemere piirkonnas on tegu silmatorkava erinevusega naaberriikide maksukoormuses, konkurentsi võimes ja inimarengu tasemes. Siin on kõrvuti EL-i kõrgeima maksukoormusega ja samas ka kõrgeima inimarengu taseme ja rahvusvahelise konkurentsi võimega Põhjamaad ja suhteliselt madala maksukoormusega Balti riigid, kes samas paistavad silma sotsiaalkulutuste madala taseme ja lahendamata sotsiaalprobleemidega. Eesti maksude suhteliselt madalat taset on peetud väga oluliseks Põhjamaade välisinvesteeringute ligimeelitajaks. Teisalt on väidetud, et selline maksukonkurents on destrukttiivne, võib tekitada pingeid majanduspoliitika koordineerimisel ning takistab piirkonna tihedamat integreerumist.

Osutatakse ka probleemile, et Eesti maksusüsteem jagab maksukoormust ümber vähemkindlustatud elanikkonna osa kahjuks ja seeläbi võimendab kihistumist võrreldes näiteks vara ja tulude maksustamisega. Eesti eelarves on tarbimismaksud olnud suhteliselt suurema osakaaluga valitsussektori eelarvetes kui jõukamates Euroopa Liidu maades ning kümnendi vältel on see tendents süvenenud .

Maksude käsitlemine võetakse kokku tõdemusega, et lähiaastate Eesti valitsussektori rahastamise jätkusuutlikkus eeldab maksusüsteemi arendamist ja tasakaalustamist. Seega on peaküsimus – mis sugune on efektiivne maksustruktuur ja maksukoormuse jaotus „maksuohvrite“ vahel?

Rõhutatatakse, et valitsussektori maksutulude laekumine peab olema tasakaalustatud maksuliiikide vahel ning maksude tase peab olema jätkusuutlik ühiskonna toimimise seisukohalt lähtudes. Tulenevalt Eesti maksustruktuurist ei saa suurened

tarbimismaksude ega sotsiaalmaksude koormus. Sellest tulenevalt tehakse järeldus, et peaaegu ainuvõimalikuks variandiks avaliku sektori rahastamise kindlustamisel on tulumaksude, nii füüsilise isiku tulumaksu kui ka ettevõtte kasumimaksu osa suurendamine. Ettevõtte jaoks on kõige suurem maksukulu seotud eelkõige sotsiaalmaksude kõrge tasemega. Demograafilised trendid ning sotsiaalkulude vajadused eeldavad aga veelgi suurenevat panustamist sotsiaalprogrammidele. Seega saab ettevõtete sotsiaalmaksukoormust hoida praegusel tasemel või alandada ainult maksukoormuse ümberjaotamisega teiste maksude kanda.

Kriisi õppetunnid

Kuigi Eesti hakkas kinnisvarabuuri lõppemisest tingitult sisenema kriisi enamikust riikidest tunduvalt varem, seda ei tunnistanud. Majanduskasvu tempo hakkas juba 2007. aasta esimesel poolel selgelt alanema ja struktuuralse kriisi märgid olid tajutavad. Sellele vaatamata ei olnud Eesti eriti aldis kriisiks kohaseid stiimulpakette välja töötama. Segas majandusliku iseregulatsiooni pidamine kõikvõimsaks ja riikliku sekkumise abinõude põhimõtteline umbusaldamine.

Kuivõrd Eesti kommertspangad kuuluvad Rootsi pankadele, kes aitasid (osaliselt ka Rootsi riigi toel) Eestis tegutsevatel tütarpankadel või filiaalidel kriisile vastu seista, ei olnud Eesti riigil vaja oma ressursse siin tegutsevate kommertspankade toetamiseks kasutada.

Seda tuleb lugeda Eesti situatsiooni eeliseks.

Eesti sisenes kriisi väga ebasoodsalt lähte-positioonilt. Odavast laenurahast tingitud tarbimisbuum oli lõppenud, kinnisvaramull lõhkenud, buuri ajal eelarvet paisutanud teenimatu tulu kadunud. Oli selgunud karm tõsiasi, et Eesti elab kiirelt tõusnud palkasid ja madalat tootlikkust arvestades kuni veerandi ulatuses üle oma võimete. Seetõttu oli võimalike abinõude spekter Eesti jaoks oluliselt kitsenenud. Tarbimise soodustamise asemel oli vaja tarbimist pidurdada ja see pidi toimuma riigieelarve tugeva kokku tõmbamise ja eelarvele täiendavate tulude hankimise vajaduse

tingimustes. Seetõttu polegi väga paradoksaalne, et käibemaksu alandamise asemel tehti hoopis käibemaksu tõstmise otsus. Siinkohal tuleb muidugi arvestada ka seda, et kuna Eesti on väikeriik, ei toetaks elanike tarbimise stimuleerimine Eestis kuigivõrd kriisis kannatada saanud omamaist tööstuslikku tootmist, vaid hoopis importi teistest maadest.

Ilmselt oleks ka Eestis meetmed ehitussektori toetamiseks andnud tuntavat efekti, kui Eesti riik ei oleks seadnud endale kõige tähtsamaks eesmärgiks eurole üleminekuks vajaliku Maastrichti eelarve tasakaalu kriteeriumi täitmise, mis oli võimaliku kulutuste ulatusliku kärpimiseta.

Mööndes, et vaidlused kriisi õppetundide üle alles käivad, osutatakse siiski, et

„ praegu on rahvusvahelisel tasandil selgelt valdavaks saanud skeptitsism senise neoliberaalse majanduspoliitika suhtes: leitakse, et turud oleks ilma valitsuste sekkumiseta ilmselt täielikult kokku varisenud ning et analoogse olukorra kordumise vältimiseks on vaja tugevdada turu järelevalvet ja reguleerida turgusid senisest enam. On tehtud väga tõsist kriitikat senise majanduspoliitilise dogmaatika ja ka majandusteaduses viimastel aastakümnetel domineerinud suunitluste kohta. (EIA 2009, lk 155).

Eesti puhul on võimalik vaielda selle üle, kui suures ulatuses on meie majanduslangus põhjustatud sisestest, kui suures ulatuses välistest põhjustest, aga ka selle üle, kui kiiresti ja efektiivselt hakkavad mõjuma kriisi ületamiseks mõeldud majanduspoliitilised sammud.

Kokkuvõtteks tunnistatakse, et

„ tegelikkuses suutis Eesti riik kulude kokku tõmbamise ülesandega kas paremini või halvemini hakkama saada ja ka rahvusvaheline majanduskeskkond annab 2010. aasta alguses märke paranemisest. Seega on aruande koostamise ajal Eestil olemas väljavaade majanduskriisist väljuda,

vähemalt on alust suuremaks optimismiks kui oli 2009. aasta alguses. Ehkki välisinvesteeringute bilanss on pööranud negatiivseks, näitavad väliskapitalil baseeruvate ettevõtete esindajate küsitlused, et välisinvestorite hulgas pole lahkumisele viitavat paanikat märgata, et Eesti majanduskeskkonda hinnatakse enda jaoks pigem soodsaks. Sotsiaalne kliima Eestis on vaatamata tõusvale tööpuudusele jäänud üsna rahulikuks. Optimismi lisavad võimalused minna küllalt lähedases tulevikus üle eurole. (EIA 2009, lk 156)

Vaatamata eelnevalt toodud positiivsetele asjaoludele, osutatakse mitmele murele, seda eriti meie kaugema perioodi arenguvõimaluste ja majanduskasvu võimaluste osas. Need mured võiks võtta kokku järgnevalt.

Esiteks, kas Eestis rakendatav majanduspoliitiliste abinõude kogum, ka juhul, kui peatselt õnnestub eurole üle minna, annab piisavalt tugeva efekti, et tagada kiire kriisist väljumine ja selle järel korralik majanduskasv muutunud väliskeskkonnas.

Teiseks on vastuseta küsimus pikka aega kestva väga kõrge tööpuuduse mõjust inimarengule ja Eesti sotsiaalse potentsiaali võimalikust hävingust selle tingimustes.

Kolmandaks, küsitavusi on tekitanud Eesti institutsionaalne suutlikkus majanduslanguse ja kõrge tööpuuduse perioodi läbimise ajal.

Neljandaks, lahenduseta on küsimus ühiskondlikust dialoogist kriisi ületamise teede üle.

■ *Sisuline ühiskondlik dialoog kriisi ületamise teede üle on olnud suuresti pärstitud, sest kogu keerukat probleemide ja valikute kompleksi on kunstlikult taandatud ühele küsimusele, eurole. Seda kahjuks ka vormis: „Me juurutame euro ja jätkame meile seni edu toonud majanduspoliitilist kurssi.“ Olukorras, kus uue perioodi nõuded eeldaksid pigem meie majanduspoliitilise instrumentariumi moderniseerimist, takistab taoline lihtsustatud käsitus oluliselt meie ees seisvate arenguprobleemidega hakkamasaamist. (EIA 2009, lk 156)*

7. KOKKUVÕTE: EESTI VALIKUD JA HIRMUD MARJU LAURISTIN

Inimarengu tegurite kompleksus ja rajasõltuvus

Inimarengu ja ühiskonna heaolu tegurite mõistmiseks lisab EIA 2009 avalikku arutellu olulisi mõisteid, mis peaksid lihtsustama üksteisest arusaamist ja tegelikkuse adekvaatse mudeli kujunemist. Heaolurežiimide variatiivsus, ühiskondlike struktuuride suletus-avatus, eri piirkondade institutsionaalne tihedus, vertikaalne ja horisontaalne sotsiaalne mobiilsus on vaid mõni näide inimarengu tegurite kompleksust väljendavatest võtmesõnadest.

Lihtsustatud arusaam, et sündimus on inimvara piisavuse võti, on asendumas adekvaatsema käsitlusega rahvusliku inimvara kvaliteedist ja selle seostest ühiskonna institutsionaalse korralduse toetava või pärssiva mõjuga. Arusaamaga sellest, kuivõrd iga inimese eneseteostus sõltub päritud teguritest või on soodsa/ebasoodsa sotsiaalse, kultuurilise, poliitilise, majandusliku või ka loodusliku keskkonna kujundatud.

Mida arenenum on ühiskond, seda olulisem on inimeste võimalus oma keskkonna kujundamisel ise kaasa rääkida. Rahulolematust ja frustratsiooni tekitavad oodatust aeglasemad muutused ühiskonna arusaamades, poliitilises kultuuris, rahvusuhetes on paraku sageli seotud vaimse keskkonna inertsusega, mille ületamine ilma haridussüsteemi ja meedia sihipärase tegevuseta pole mõeldav.

Rajasõltuvuse olulisuse mõistmine, sealhulgas kultuuritraditsioonide ja väärtuste inertsuse tunnistamine on nüüdisaja ühiskonnakäsitlustes saanud valdavaks. See kujundab ka poliitiliste lahenduste võimalustest ja piirangutest arusaamist. Eesti inimarengu suunamiseks senisest viljakamale rajale tuleb rohkem panustada põlvkondade vaheldumisele, mis omakorda nõuab suuremat tähelepanu väärtuskasvatusele ja kodanikuharidusele.

Institutsionaalse keskkonna roll: piirkondlikud erinevused

On sümptomaatiline, et kriisi survele on kaotanud usutavuse teooriad turu iseeneslikust universaalsest võimest majandust tasakaalus hoida ja hakanud varisema senised arusaamad turu ja riigi rollide vastandlikkusest. Päevakorda on tõusnud riigi poliitikate pädevus ning võimekus vajalikke muutusi ellu viia.

Institutsionaalne keskkond, erisuguste asutuste ja reeglistike toimimine kujundab individuaalseid valikuid ning kokkuvõttes määrab ka selle, kas ühiskond on üldse valmis ja võimeline nendeks muutusteks, mida eeldaks kriisi pööramine uueks edukaks arenguks.

Inimeste töövõimalused ja sellest sõltuv majanduslik heaolu on kujunenud ühelt poolt ajalooliste tegurite mõjul (nagu näiteks Tartu saamine ülikoolilinnaks), teisalt on seda mõjutanud viimase kahekümne aasta poliitika või ka poliitika puudumine, mistõttu on ühed paigad saanud jõudsamalt areneda kui teised. Tulemuseks on ka inimarengu taseme (jõukuse, tervises seisundi, hariduslike näitajate) suured kõikumised meie väga väikese riigi jaoks lubamatus amplituudis, mis soodustab ääremaastumist ning maanurkade inimestest tühjaks jäämist.

Kriis toob esile inimarengu nõrgad kohad ja süvendab vanu hädasid

Majanduse struktuursed probleemid ning majanduspoliitika nõrkused muutsid rahvusvahelise kriisi saabumisel Eesti peaaegu üleöö üheks kõige kiiremini kahaneva majanduse ja suurima tööpuudusega riigiks maailmas. Eestis ennustatakse väga kõrge töötuse määra püsivust veel vähemalt kuni aastani 2013, samal ajal kui range fiskaalpoliitika eelistamine on peale sundinud sotsiaalkaitse kulutuste vähendamise.

Lähiajal tuleb leida lahendused mitmele väga olulisele probleemile, mis pelgalt majanduse elavnemisest iseenesest ei lahene. Näiteks, kuidas rahastada sotsiaalkaitse süsteeme, kui olemasolev maksubaas ei ole jätkusuutlik. Hariduspoliitikas on vaja leida lahendus sotsiaal-majanduslikust

kihistumisest ja puudulikust regionaalpoliitikast tingitud ebavõrdsusele kvaliteetse hariduse saamise võimalustes ehk hariduslikule kihistumisele. Eesti väikest inimressurssi arvestades on ilma selleta väga keeruline efektiivselt rahuldada tööturu vajadusi moodsa majandusega ühiskonnas.

Kriisist väljumise pingutused

EIA 2009 majanduspeatükis on välja toodud kriisist edukaks väljatulekuks ning jätkusuutlikule kasvule pööramiseks vajalikud pingutused:

- äriühingute ja riigi koostöö ettevõtluskeskkonna muutmisel avatumaks ja paindlikumaks, et motiveerida nii kohalikke väikeettevõtjaid kui ka tõsiste kavatsustega välisinvestoreid panustama uute kõrgema lisandväärtusega konkurentsivõimeliste teenuste ja toodete loomisesse;
- maksukeskkonna ümberkujundamine selliseks, et tsüklilisuse võimendamise asemel toetaks see pikaajalist stabiilset ja tasakaalukat majandusarengut ja elukvaliteedi paranemist;
- ettevõtjate võimekuse suurendamine efektiivseks tegutsemiseks ka kultuuriliselt kaugematel turgudel ning sujuvamaks koostööks lähipartneritega.
- avaliku sektori ja ettevõtjate ühine sihikindel võitlus inimvara kadudega (töötus, halb tervis, kvalifikatsiooni mittevastavus majandusarengu vajadustele, motivatsioonipuudus, väljaränne).

Majanduslangus ja suur tööpuudus on toonud esile Eesti vähese institutsionaalse suutlikkuse erakorralistes tingimustes. Arenguprobleemide lahendamist on hakanud üha tugevamini pidurdama erakondade piiratud lühiajalised huvid ning lihtsustatud arusaamad ja dogmaatilised stereotüübid riigi ja majanduse toimimise kohta.

Stagneerunud arusaamad ja suhted pärsivad avameelset ja konstruktiivset ühiskondlikku dialoogi, aga veelgi enam takistavad tegelikku koostööd institutsioonide ja sotsiaalsete subjektide vahel.

Ühiskondliku tardumuse ohtlikud märgid

Majanduskriisiga teravnenud inimarengu probleemid on tõsiseks proovikiviks Eesti suutlikkusele senist arengurada kriitiliselt hinnata ning kiiresti ja tõhusalt vajalikke korrektiive teha.

EIA 2009 3., 4. ja 5. peatükk toovad esile murelikke tendentse, mis räägivad vastu meie juurdunud arusaamadele Eestist kui eriti dünaamilisest, uute proovikividega hästi toime tulevast keskkonnast. Mitmes valdkonnas tulevad esile vastupidised, ühiskondlike struktuuride hangumisele ja stagnatsiooniohule osutavad märgid. Nimetagem neist olulisemad:

- piirkondlike erisuste kristalliseerumine kahekeskuseliseks, keskustest oma elukvaliteedilt ning majandusliku arengu tasemelt üha enam maha jääva perifeeriaga mudeliks;
- nii põlvkondadevahelise kui ka põlvkonnasisese sotsiaalse mobiilsuse madal tase ja päritud sotsiaalse staatuse ülekaalukas roll;
- haridussüsteemi ning sotsiaalsfääri madal suutlikkus tagada kehvas sotsiaal-majanduslikus keskkonnas kasvavatele lastele võrdsed võimalused oma looduslike eelduste arendamiseks;
- sotsiaalse kihistumismustri jäigastumine, üla-kihtide ja alamkihtide vaheliste sotsiaalsete, elukondlike, professionaalsete ja kultuuriliste barjääride kinnistumine;
- iganenud sooliste kultuurimustrite taastootmine haridussüsteemis ja meedias, mille tulemuseks on ühelt poolt meeste ja naiste ebavõrdsus tööturul, teiselt poolt poiste varajane haridusteelt hälbimine, mis toob ahelreaktsioonina kaasa naiste ja meeste erineva haridustaseme, nende ebasümmeetrilise positsiooni tööturul ning sageli ka perekondlike suhete ebastabiilsuse;
- rahvuslike barjääride jäikus, vähene kultuuridevahelise suhtluse ja koostöö võime.

Võib oletada, et riigi võimetus vajalikke reforme ellu viia, näiteks saavutada haldusterritoriaalse süsteemi ja haridussüsteemi vastavust majanduse ja ühiskonna arengu vajadustele ning rahvastiku muutumisele üheaegselt nii peegeldab kui ka omakorda võimendab seda ühiskondliku hangumise tendentsi. See teeb ettevaatlikuks ka nende muutuste võimalikkuse suhtes, mida on majanduseksperdid pakkunud majanduslangusest väljatuleku meetmetena.

Milline heaolu mudel Eestile sobib?

■ Isegi kui Eesti ei saa kunagi skandinaavialikuks heaoluriigiks, tuleb meil Euroopa riigina omaenda heaoluriigi mudeli vajalikkus ja iseloom läbi mõelda ja kokku leppida. /---/ Need [teiste riikide] kogemused ja küsimused vajavad Eesti kontekstist lähtudes hoopis sisulisemat läbi arutamist ja mõtestamist, et saaksime määratleda, millist teed pidi liikudes saab Eesti parimal moel arendada oma inimvara ja kindlustada oma sotsiaalse ja kultuurilise jätkusuutlikkuse ka karmides majanduslikes ja poliitilistes tõmbetuultes. (EIA 2009, lk 159)